

PAYOT:
AZ AKARAT NEVELÉSE
FORDÍTOTTA: WESZELY ÖDÖN
HARMADIK KIADÁS
MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN

TÁRSULAT
1921

TARTALOM.

HARMADIK KÖNYV.

Második fejezet.

Mi az elmélkedés és hogyan kell elmélkedni?

Oldal

- I. Elmélkedni annyit tesz, hogy megszűnünk szavakkal gondolkozni s a jeleket tenni a jelzett dolgok helyébe 1
- II. Az elmélkedés segítői. A test és a lélek egysége..... 6

Harmadik fejezet.

A cselekvés szerepe az akarat nevelésében.

- I. Csupán a cselekvés hoz létre szokásokat bennünk: az apró cselekvések szerepe ebben a munkában. A cselekvés szerepe, amennyiben a nyilvános cselekvés kötelez bennünket. A cselekvés, mint a gyönyör..... 11
- II. Az önkéntes cselekvés ideje nagyon rövid. Ezen az apró hatások termékeny hatóerejének hosszú időn át való fölhalmozása segít; mindig tevékenynek kell lenni. A részletes időbeosztás Alkal-

matlan volta. Időben soha sincs hiánya annak, aki föl tudja azt használni, aki világos föladatokat tűz maga elé, aki fölhasznál minden jó gerjedelmet; aki alkalmazza ezt a szabályt: <i>Age quod agis</i>	20
III. A magasabb kultúra az önző előtt halálosan gyűlöletes. A jövő arisztokráciája.....	28
IV. A túlterhelés általában nem a túlfeszített munkától ered, hanem rossz szokások, beteges önszeretet, szétforgácsolt munka következménye.....	41
V. A harmadik fejezet összefoglalása.....	47

Negyedik fejezet.

A testi egészségtan a tanuló akaratának nevelése szempontjából.

1. Az egészség lényeges föltétele az önfegyelmezésnek és a kitartó munkának. A rosszul értett szellemi munka ártalmassága az egészségre nézve. A temperamentumot is meg tudjuk változtatni. Az észszerű táplálkozás szükségessége. Túlságosan sokat eszünk. Az emésztő szervek túlterhelése. A lélegzés egészségtana. A mozgás jótékony hatása.....	50
II. A kiszemelt testgyakorlatok, mint az akarat első iskolája.....	68
III. A testgyakorlatra vonatkozó tévedések.	

Nem kellene atléták! Anglia okatlan utánzása. Angol gondolkozók panasza a testgyakorlatokkal való visszaélés miatt. A hiúság és a testgyakorlatok.....	70
IV. A szellemi munka szabad levegőn.....	77
V. A pihenés. Miben különbözik a restségtől? Az alvás. Az éjfélig való munka. A kora reggeli munka.....	79
VI. A pihenés. (Folytatás.) A szórakozás szükségége. Azok a föltételek, melyek hasznossá teszik a szórakozást a szellemi munkásra nézve.....	84
VII. A negyedik fejezet összefoglalása.....	90
Ötödik fejezet.	
<i>Általános áttekintés</i>	92

II.

GYAKORLATI RÉSZ.

NEGYEDIK KÖNYV.

Részletes elmélkedések.

Első fejezet»

<i>A legyőzendő ellenségek: A határozatlan érzélgés és az érzékiség.</i>	
<i>I. Miről ismerhetjük meg az önfegyelmelésre nézve ellenséges állapotokat. Főlsorolásuk</i>	99

VI

	Oldal
II. A határozatlan érzélgés. Az érettség válsága. A húsz éves képzelem regényei. A késői házasság következményei.....	102
III. Az érzékiség. Következményei, okai. A társaság és irodalom szaporítja ingereit. Carlyle és Manzoni véleménye. A szerelem helye az életben. Az e tárgyra vonatkozó szofizmák. Eszközök az érzékiség leküzdésére „„.....	114
IV. A tanulók legtöbbszörének közepszerű erkölcsisége. Oktalan hiúság rabjai. Naiv illúzióik az érzéki szerelem élvezeteinek értékelésében	140
V. A bűnös szokások. Hatásuk, orvosságuk ...	145

Második fejezet.

A legyőzendő ellenségek: (Folytatás.) A társak stb.

A veszedelmes társak kategóriái. A diák-egyesületek. A társadalmi összeköttetések.....	147
--	-----

Harmadik fejezet.

A legyőzendő ellenségek: (Folytatás.) A restek álokoskodásai.

I. Nem lehet megújni! Nincs idő! A pálya elfoglaltsága, stb.....	158
---	-----

VII

	Oldal
11. Csak Parisban lehet dolgozni! A vidék előnyei a szellemi munkára nézve	163
III. A harmadik fejezet, összefoglalása	174

Negyedik fejezet.

Az erősiő elmékedések, a munka örömei.

I. A henyélők boldogtalanok. A munka mint a boldogság forrása magában véve és következményeiben	175
II. Vissza- és előre pillantás.....	188

ÖTÖDIK KÖNYV.

A környezet nyújtotta segélyforrások.

Első fejezet.

A közvélemény, a tanárok stb.

I. Az elismerés utáni vágy fontos szerepe. A közvélemény a középiskolában s az egyetemen. Milyennek kellene lenni az egyetemi tanárnak? A tanulók szükségletei. Az a nemes feladat, melyet a magasabb oktatásnak maga elé kellene tűznie	190
II. A magasabb oktatásról alkotott abszurd fölfogás. Kizárólag az emlékezet műve-	

VIII

	Oldal
lésére szorítkozik. Tanultság· nem tudomány. A tudósnak jellemvonásai, ki méltó e névre.....	205

Második fejezet.

<i>Az «elhunyt nagyok» hatása.....</i>	213
<i>Befejezés.....</i>	217

HARMADIK KÖNYV.

MÁSODIK FEJEZET.

Mi az elmélkedés és hogyan kell elmélkedni?

I.

Ha olyan nagy jelentősége van a szemlélődő elmélkedésnek a mi felszabadításunk munkájában, legsürgősebb dolgunk az, hogy megvizsgáljuk, hogyan kell elmélkedni és megvizsgáljuk azt a talán szinte anyagi segítséget, amit a lélektani törvények ismerete és a tapasztalás nyújthatnak nekünk ebben a munkában.

Ismételjük: a szemlélődő elmélkedés alkalmával arról van szó, hogy magunkban a szeretet vagy a gyűlölet hatalmas indultait fölébresszük, hogy elhatározásokat hozzunk létre, életelveket állapítsunk meg, hogy a belső eredetű és a külvilág okozta tudatbeli állapotok kettős forgatagából ki-menekülhessünk.

A hasznos megfontolás és az elmélke-

dés általános főszabálya magának a gondolat természetének megvizsgálásából folyik. *Szavakkal* gondolkozunk. Mint fönnebb jeleztük, hogy gondolkozhatunk, meg kellett szabadulnunk a valóságos képektől, mert nehézkesek, terjedelmesek, nehezen kezelhetők. Rövid, könnyen emlékezetben tartható és másokra is könnyen átruházható jelekkel helyettesítettük azokat: ezek a jelek az általánosan használt szavak. E szóknak, melyek a tárgyakhoz vannak társulva, megvan az a sajátosságuk, hogy ezeket a tárgyakat tetszésünk szerint fölidézhetik, föltéve, hogy a szó a dolgokról nyert tapasztalat alapján vésődött, az elmébe, vagy hogy legalább is hozzáfűztük a dolgokról nyert tapasztalatot. Sajnos, gyermekkorunkban előbb ezeket a szavakat tanuljuk (kivéve az elemi ismereteket, az egyszerű benyomásokat stb.) Es e szók legnagyobb részénei nem volt meg az idő, vagy nem volt meg a lehetőség vagy a bátorság arra, hogy a «szalmával a dologk magvát» is hozzávegyük. Könnyű vagy éppen üres kalászkok ezek. Mindnyájunknak, kivétel nélkül, sok ilyen szó van emlékezeté-

ben. Elefántot még sohasem hallottam *bőgni*; ez a szó: elefántbögés csak üres kalász nekem. A nagy tömeg különösen sok ilyen üres szót használ. Valaki például azzal a kijelentéssel akar a vitának végét vetni, hogy ezt a tapasztalás szentesítette. Pedig nem is tudja, mik a szükséges föltételei annak, hogy a tapasztalás értékes legyen. És így tovább. Ha megvizsgáljuk a szokásos szólásformákat, amelyek közhasználatban forognak, elámulunk, mily tökéletlenül fejezik ki azok igen sok gondolatunkat, sőt azt fogjuk tapasztalni, hogy még a legműveltebbek is gyakran mily papagáymódra beszélnek anélkül, hogy szavaik mögött valami valóság volna.

Elmélkedni tehát úgyszólván annyi, mint a kalászt csépelni, hogy kihulljon belőle a mag. A szabály, mely itt egyedül uralkodó, az, hogy a szókat mindig magukkal a dolgokkal kell helyettesíteni. De nem ám a dolgok bizonytalan, határozatlan képével, hanem magukkal a legapróbb részletekig megfigyelt dolgokkal. Gondolatunkat mindenkor részletezni kell és konkrét tartalmat kell neki adni. Ha például azt az el-

határozást akarjuk magunkban létrehozni, hogy többé nem dohányozunk, sorra kell vizsgálnunk a dohányzás minden hátrányát, egyet sem hagyva ki, a fogak megfeketedésétől egészen addig a száz frankig, amibe az ebéd után mindennap elszítt egyetlenegy szivar évente kerül. Igazoltnak találjuk majd Tolsztoj találó megjegyzését, hogy a dohány az elme életet tompítja. Megkíséreljük egyszer, mikor szellemünknek teljesen birtokában vagyunk, hogy egy filozófiai értekezést olvassunk és folytatjuk azután dohányzás mellett. Észre fogjuk venni, mily fáradságba kerül dohányzás után gondolatunkat megtartani, valamit megérteni; és néhány ilyen kísérlet meg fog győzni minket arról, hogy a dohány az elme életét a finomabb dolgok iránt valóban eltompítja. Gondoljuk meg másrészt azt is, hogy a dohányzás gyönyöre egyike azoknak a tisztán fizikai élvezeteknek, amelyek csakhamar megszűnnek élvezetek lenni, hogy helyet adjanak egy zsarnok szokásnak. Eszünkbe jut majd minden eset, valahányszor e szokás zsarnoksága miatt szenvedtünk. Ilyen és hasonló

meg úgy élések által nagyon megerősítjük azt az elhatározásunkat, melyet az önuralom pillanatában létrehoztunk. Hasonlóképpen keli eljárunk ama sokszoros jutalmak részletezésében, a melyeket a munka nyújt.

Megint csak bele kell bocsátkoznunk az elemzés legapróbb részleteibe, hogy sikerüljön a beszéd hatását, a szenvedély illúzióit eloszlatnunk. A hazug állításokat aggodalmas aprólékossággal kell boncolgatnunk, így vonjuk majd vizsgálat alá e könyv gyakorlati részében azt a gyakran ismételt állítást, hogy csak Parisban lehet jól dolgozni.

Végül megint csak a részletes megfigyelés szükséges ahhoz, hogy a szenvedélyeinkből és restségünkből származó veszedelmek előrelátása csalhatatlan lehessen, épen úgy, mint azoknak a veszedelmeknek és segítségeknek előrelátása, melyek a környezetből, ismeretségekből, foglalkozásból, véletlen esetekből stb. jönnek létre.

Hogy elősegítsük az elmélkedést, kerülnünk kell a zajt, magunkba kell mélyednünk, olyan könyveket tanulmányoznunk, amelyek elmélkedésünk tárgyára vonatkoznak, át kell olvasnunk jegyzeteinket és

végül képzeletünk erőteljes munkája által magunk elé kell idéznünk tisztán, határozottan, konkrét módon mindazokat a veszedelmeket, amelyeket kerülni akarunk. és mindazokat az előnyöket, amelyeket ilyen vagy amolyan életrend nyújt. Nem elég csak átsiklani rajtuk; látni, hallani, érezni, tapintani kell mindezt. Beható elmélkedés által el kell érni azt, hogy a vizsgálat tárgya úgy tűnjék föl, mintha az valósággal jelen volna. Hogy mondtam? jelen volna? Még valóságosabb legyen, mintha jelen volna, mert a művészet is valamely jelene- tet, tájképet logikusabbá, egységesebbé, ennélfogva igazabbá tesz, mint amilyen maga a valóság. Képzeletünknek is így az elmélkedés tárgyát tisztábbá, logikusabbá, igazabbá kell tennie, mint amilyen az a valóságban és ennélfogva élethűbbé és hat- hatósabbá.

II.

Vannak kétségbevonhatatlan segítőkink arra, hogy elmélkedésünk teljes erejével hasson. A nagy katolikus lelki vezetők, kik gazdagok az elődeik által szerzett ta-

pasztalatokban s a gyónás által szünet nélkül ellenőrzött személyes megfigyelésekben, akiknél a hatalmas indulatok ébresztése a lélekben nem úgy, mint nálunk, csak eszköz, hanem magasztos végcél, megmutatják nekünk, hogy a pszichológiában a legkisebb cselekvésnek is milyen nagy fontossága van. Nem szemlélhetjük a templomban az ünnepi szertartást anélkül, hogy át ne volnánk hatva bámulattól azon csalhatatlan tudomány iránt, mely még a legcsekélyebb részletekre is kiterjed. A gyászszertartásban például mindenik mozdulat, minden testtartás, minden ének, az orgonahang, sőt az ablakok fénye is, csodálatos logikával arra van hivatva, hogy a hozzátartozók fájdalmát vallásos érzületté alakítsa át. Azoknál, akik igaz hittel vesznek részt az ilyen szertartáson, a meghatottságnak a lélek legrejtettebb mélységéig kell hatolnia.

De ezek az oly hatásos szertartások még a templomban is kivételek és a lelki vezetők bizonyos számú gyakorlatokat ajánlanak, melyek bizonyosan megindítják a lelket,

Nem említve a kolostorba vonulást, csu-

pán azokkal az intézkedésekkel foglalkozunk, amelyeket a magányra ajánlanak s ekkor lehetetlen, hogy ne legyünk meglepetve attól, mily sok testi segítséget kívánnak az erkölcs támogatására. Szent Domokos föltalálja az olvasót s így a kéz foglalkoztatásával, hogy úgy mondjam játékkal, élénkíti az elmélkedést. Szalézi Szent Ferenc ajánlja, hogy legkivált a lelki fásultság idején a külső cselekedetekhez folyamodjunk, olyan testtartást vagy mozdulatokat tegyünk, melyek a gondolat szuggerálására alkalmasak s ajánlja az olvasást, sőt a hangosan kiejtett szavakkal való olvasáshoz folyamodást. Pascal nem beszél-e mindig «az automata hajlításárób)? Leibniz maga (*systema theologicum*) azt mondja egyik kevésbé ismert helyen: «Nem osztozhatom azok véleményében, akik annak az örve alatt, hog) lélekben és igazán akarnak imádkozni, az istentiszteletből száműzik mindazt, ami az érzékekre hat, mindazt, ami a képzeletet elősegíti, nem vetnek számot az emberi gyöngeséggel; figyelmünket nem vagyunk képesek belső gondolatainkra irányítani, sem azokat lelkünkbe vésni va-

lami külső segítség nélkül ... és ezek a jelek annál hatásosabbak, minél kifejezőbbek».

Ha szemlélődő elmélkedés alkalmával az ihlet nem jő, a tapasztalatot fölhasználva, a célunkra nézve alkalmas olvasmányokhoz kell folyamodnunk, ezért kell ébren tartani figyelmünket e szavak hangos kimondása által, mert az, mint láttuk már,* biztos eszköz arra, hogy képzeletünket erőszakkal megfékezzük és engedelmességre szorítsuk. Sőt még le is kell írunk gondolatainkat, szóval, hogy képzeletünket tetzés szerint irányíthassuk, ki kell használnunk azt a fölényt, amelyet a benyomások és legfőképp azok, amiket ajánlunk (hangosan kimondott szavak, jegyzetek stb.) fölöttük gyakorolnak. íme, így tarthatjuk távol a tudatból az elmélkedés legfőbb akadályait, tudniillik az érzéki élvezetek emlékeit s a képzelőtehetség eltévelyedéseit és így iktatjuk közéjük az akarattól függő gondolatok szövedékét.

Ami pedig az ilyen érzelmes elmélkedé-

* V. ö. 44. 1.

sekre legalkalmasabb időt illeti, úgy hisz-
szük, hogy az a szünidő utolsó hete, mely
megelőzi az előadások kezdetét. Jó tehát,
ha minden szünidőben, azaz háromszor egy
esztendőben, ezeket a hasznos elmélkedé-
seket valamiféle visszavonultságban gya-
koroljuk, ahol kellemes, az erdőn vagy a
tengerparton bolyongva. Ilyen «visszavonu-
lások» fölötté eredményesek. Megedzik az
akaratot, a tanulót öntudatos egyéniséggé
teszik. De a tanév folyamán is gondoskodni
kell a cselekvés szüneteit közt a magába-
szállás számos pillanatáról. Este elalvás
előtt vagy éjjel fölébredéskor, vagy pihenés
idején, ahelyett, hogy lelkünket az aprólé-
kos gondoknak engednők át, mi sem köny-
nyebb, mint jó elhatározásainkat újból meg-
fogadni és foglalkozásunkat vagy üdülé-
sünket megszabni. Van-e annál haszno-
sabb foglalkozás, mintha reggelre kelve,
öltözködés közben, mielőtt munkához fog-
nánk, cca jó szándékok palántáját újra meg-
öntözzük» és az egész napra szóló életren-
det megállapítjuk V Ezt a gyakorlati elmél-
kedést hamar megszokjuk. Ezt megszokni
pedig annyi haszonnal jár, hogy az ifjak-

nak nem is ajánlhatjuk eléggé figyelmükbe ezt az erőfeszítést, mely szükséges ahhoz, hogy ez a szokás náluk mintegy szükségletté váljék.

HARMADI FEJEZET.

A cselekvés szerepe az akarat nevelésében.

I.

A szemlélődő elmélkedés elengedhetetlen: de egymagában hatástalan. Ez egyesíti a lélek szétágazó erőit egy közös cselekvésre, ez lelkesít; de valamint a nyílt óceán leghatalmasabb szélfúvása is hatástalanul vész el, ha nem kerül útjába vitorla, melyet megdagasszon, melyet mozgasson: úgy a legélénkebb fölbuzdulás is meddő marad, ha valamennyi fellobbanása erejéből nem tud valamicskét tökésíteni cselekvő képességünk javára. Mint ahogy a teljesített munka egyrésze a tanuló emlékezetében emlékek alakjában lerakódik, úgy gyülemlik föl bennünk tevékenységünk, cselekvésünk, szokások alakjában. Semmi sem vész el nyomtalanul lelki életünkben: a természet nagyon pontos számtartó. A látszólag

legjelentéktelenebb cselekvéseink is, ha bármily ritkán ismétljük is azokat, hetek, hónapok, évek múltán egy hatalmas tömeget tesznek ki, mely a szerves emlékezetbe kitörülhetetlen szokások alakjában van bevésvé. Az idő, fölszabadításunknak ez az annyira megbecsülhetetlen szövetségese, ugyanazzal a nyugodt kitartással küzd ellenünk, ha nem kényszerítjük arra, hogy nekünk dolgozzék. Fölhasználja bennünk, javunkra, avagy kárunkra a lélektan uralkodó törvényét, a szokás törvényét. Uralkodva és győzelmének biztos tudatában, álnok módon jön a szokás, mintha nem is sietne. Mintha tudatában volna annak, mily csodálatosan hathatós lesz a sokszor ismételt lassú cselekvés. Bár az első lépés megtétele keserves, ismétlése már kevesebb bajjal jár. A harmadik, negyedik ismétlésnél csökken az erő kifejtés, míg végre teljesen megszűnik. Mit mondtam, megszűnik? Az első lépésnél terhes cselekvés lassankint mint szükséglet lép föli, és míg; kezdetben nyilvánvalóan kellemetlen volt, most meg immár az a kellemetlen, ha nem kell többé teljesíteni: Kell-e ennél becsesebb szövet-

séges azokhoz a cselekvésekhez, melyeket akarunk! És hogy érti, hogyan kell a rögös utat, melyen járni nehéz volt, széles, kellemes úttá tenni! Gyöngéd erőszakkal elvezet minket oda, ahová jutni akartunk, de ahová elindulni restségünk nem engedte.

De arra, hogy energiánk szokásokká alakuljon át, nem a szemlélődő elmélkedés képes, hanem a cselekvés. Ám nem elég a cselekvés szükségét általános kifejezésekben hirdetni. Ez a szó: cselekvés, eltakarja és igen gyakran elrejti a valóságot, melyet jelöl. Bennünket itt most a tanuló ifjú cselekvése érdekel. De cselekedni a tanulóra nézve annyi, mint egy sereg részleges cselekvést végrehajtani; s mint ahogy nincs akarat, csak önkénytes cselekedetek vannak, úgy nincsen cselekvés, csak épen speciális cselekedetek. A bölcsészethallgatóra nézve például cselekedni annyi, mint reggel hét órakor fölkelni s beható figyelemmel átvenni néhány fejezetet Leibniz-ből vagy Descartes-ből, jegyzeteket készíteni stb. Maga az olvasás a lankadatlan figyelem számos erő kifejtésének egymásutánját jelenti. Cselekedni még annyit is tesz, mint

a jegyzeteket újból átolvasni, könyv nélkül megtanulni, egy értekezéshez anyagot gyűjteni, annak tervét nagy vonalakban elkészíteni, majd mindenik szakasz vázlatát külön megírni, elmélkedni, kutatni, javítani stb. Ritkán van alkalom az életben fényes tetteket véghezvinni. Mint ahogyan a Mont-Blanc megmászása néhány miriád lépésből, kapaszkodásból, ugrásból, jégtörésből áll: úgy a legnagyobb tudósok élete is türelmes fáradozások hosszú sorozata. Cselekedni tehát annyit tesz, mint ezer apró cselekedetet végrehajtani. Bossuet, aki csodálatosan kiváló lelki vezető volt, «azoknál a rendkívüli erő kifejtéseknél, amelyek által nagy lendülettel emelkedünk magasra, ahonnan aztán nagyot esünk alá», többre becsüli «a kicsiny áldozatokat, melyek olykor a legkínzóbbak és a legmegsemmisítőbbek», a szerény, de biztos nyereséget, a könnyű, de ismételt cselekedetet, amely észrevétlenül szokássá válik . . . naponta kevés szükséges, hacsak mindenik nap meghozza ezt a keveset * ... Es csakugyan, nem

* L. Lanson, *Bossue*).

az a bátor férfiú, aki valami bátor tettet követ el, hanem az, aki az élet minden cselekedetét bátran hajtja végre. Bátor az a tanuló ifjú, aki — bár kedve ellenére is — de fölkel, hogy valamely szót a szótárban megkeressen, aki feladatát elvégzi, bár nagy a vágya a henyélésre, aki végig olvassa a könyv egy unalmas lapját. Ebben az ezernyi, látszólag jelentéktelen cselekedetben edződik az akarat. «Minden munka gyarapít». Nagy erőfeszítések helyett minden órában kicsinyeket kell teljesíteni, még pedig kitűnően és szeretettel. *Qui spernii modica paulatim decidet.* A főszabály itt az, hogy még a legcsekélyebb cselekedet alkalmával is kivonjuk magunkat a restség a vágyak és a külső ingerek uralma alól. Sőt keresnünk kell az alkalmat, hogy ilyen apró győzelmeket arathassunk. Ha munka közben hívnak minket, önkénytelenül is ellenkezés támad föl bennünk: keljünk föl rögtön, kényszerítsük "magunkat s menjünk gyorsan és vidáman oda, ahová hívtak. Az előadás után egy barátunk magával akar vinni, az idő gyönyörű: siessünk haza dolgozni! Hazafelé menet a könyvkereskedő

kirakata csábít: menjünk át az utca túlsó oldalára és gyorsítsuk meg lépteinket. Ilyen «önsanyargatások» által szokjuk meg, hogy hajlamainkon győzedelmeskedjünk, hogy mindenütt és mindig tevékenyek legyünk – sőt ha még alszunk vagy lustálkodunk is, ez azért legyen, mert mi akartuk ezt a pihenést. Így azután a gyermek az iskola padjain, a tanulószobában egy sokkal becsesebb tudományt fog elsajátítani, mint a latin nyelv, vagy mint a matematika, amelyet majd ezután úgyis megtanul: az önfegyelmzés tudományát, azt, hogyan kell küzdeni a figyelmetlenség ellen, a tornyosuló nehézségek-, a szótárban vagy a nyelvtanban való keresgélés unalma- és azon hajlandóság ellen, hogy az időt álmodozásra pazaroljuk; és ennek megvan az a vigasztaló eredménye, hogy a tanulmányokban *elért* haladás, bármit mondjanak is, egyenesen arányban áll az önfegyelmzés e munkájában elért haladással: igaz tehát, hogy az akarat ereje egyszersmind a legbecsesebb és szerencsés következményekben leggazdagabb jutalom!

És miért van ez apró erőfeszítéseknek

oly nagy fontosságuk? Mert egy sem vész el belőlük: mindenik hozzájárul a maga hányadrészával a szokások alakításához, mindegyik könnyebbé teszi a következő cselekvést. Cselekvésünknek az a hatása, hogy bennünk szokásokat hagy vissza; azt a szokást, hogy figyelni tudjunk; azt a szokást, hogy sietve fogjunk a munkához; azt a szokást, hogy a vágyak sürgetéseit csak annyiba vegyük, akár a legyek incselkedését.

Azonfölül a cselekvés, láttuk lonnebb. hathatósan támogatja magát a gondolkozást. A tudatban folyton olyan állapotokat létesít, mely eszméinkkel egyezik s így erősíti a figyelmet s fölélénkíti, valahányszor ellankad. Gondolatainkat leírni, olvasmányainkhoz megjegyzéseket fűzni, ellenvetéseinknek megfelelő alakban kifejezést adni. mindennek, mint említettük, a gondolkozás gyámolításában az a szerepe, ami a kézzel végzett munkáé a vegműhelyekben a tudósra nézve, ami a képleteké a matematikusra nézve.

Van azonban még egy fölötte fontos eredménye a cselekvésnek. Cselekedni való-

ban annyi, mint akaratunkat kifejezni, kifelé nyilvánítani. Cselekedeteink nyilvánosan leköteleznek minket valamely nézet mellett. Valamennyi moralista azt tanítja, hogy aki valamely kötelességnek megfelelő életmódot akar választani, «bátran és rohammal vesse magát az igazi útra, helyezkedjék tökéletesen ellentétbe régi szokásaival és hajlamaival – dacolnia kell minden-
nel, menekülnie kell régi én-jétől» és Veuillot erőteljes kifejezése szerint, istent «szemérmetlenül» kell szolgálni. Nem túlozhatjuk ugyanis eléggé azt az erőt, amit a nyilvános és föltűnő nyilvánítás az érzelmeknek és az akaratnak ad. Régebbi cselekedeteink sokkal inkább köteleznek bennünket, mint ahogyan képzelnők: először is a logika kívánalma folytán a nem következetes élet oly bántó előttünk, hogy inkább maradunk önmagunkhoz hasonlóknak, semmint javunkra megváltoznánk; azután az emberek hatalmas és teljesen igazolt tisztelete arra tanít, hogy a következetlenség a cselekvésben a tébollyal határos akaratgyöngeség jelegyanánt tűnik föl. Ezért fontos, hogy amidőn a renyhe étellel szakítunk, feltűnően

kell szakítanunk, hogy így lekössük becsületünket önmagunk és mások előtt. Vendéglőt, lakást, társaságot változtatunk; minden kiejtett szavunk legyen megerősítése azon akaratunknak, hogy jót cselekszünk: minden leszerelő álokoskodást udvariasan, de erélyesen utasítsunk vissza. Ne engedjük soha, hogy a munkát előttünk gúnyolják, sem azt, hogy a lejtőre került, ifjú életét dicsérjék. Az a tudat, hogy hisznek nekünk azok, akikhez hasonlókká lenni akarunk, megkettőzteti a javulásra való erőnket, mert ez segítségül adja gyöngeségünknek azt a mélyen érzett szükségét, hogy kiérdemeljük helyeslését, tetszését másoknak, sőt olyanoknak is, akiket nem is ismerünk.

A cselekvés e különböző befolyásaihoz adjuk még hozzá a cselekvés gyönyörét. Cselekedni oly gyönyör, hogy sokan cselekszenek, csak hogy cselekedhessenek, cél, haszon nélkül, sőt gyakran egyenesen nagy kárukra. Ebben a gyönyörben van valami mámorító, valami szédítő, ez talán onnan van, hogy a cselekvés jobban érezteti a létezés érzetét s erőnket, mint bármi más a világon.

Minden tekintetben elengedhetetlen tehát, hogy az elmélkedést cselekvéssel kapcsoljuk össze: elengedhetetlen, mert csakis a cselekvés hozhat erős szokásokat létre, sőt szükségletté alakíthat át olyan cselekvéseket, amelyek azelőtt egyenesen kellemtelenek voltak. Cselekvés által képesek leszünk küzdeni a természetünkre nézve végzetes hajlamok ellen s minduntalan győzedelmeskedni mindazon, ami teljes önfegyelmzésünkre nézve káros. Sőt amennyiben a cselekvés akarásunknak kifelé való nyilvánítása, becsületünket köti le, erősíti elhatározásunkat, még pedig már önmagában is, de azáltal is, hogy segítségül hívja a közvélemény hatalmát s azonfölül jutalmul férfias és igaz örömeket szerez.

II

Sajnos, az önkénytes tevékenység ideje nagyon rövid és földi életünk egy nagy részét a fiziológiai és szociális követelmények emésztik föl. Ötödik vagy hatodik évéig a gyermek állati életet él. Élete abból áll, hogy alszik, eszik és játszik: elég

dolga van azzal, hogy a külső benyomások chaoszát, amelyek öntudatának küszöbét ostromolják, rendbeszedje és távol attól, hogy a külvilágon uralkodjék, csaknem elbódul tőle. Tizenennyolcadik évéig nagyon el van foglalva annak a megtanulásával, amit mások kigondollak s azért nem ér rá, hogy önmaga gondolkodjék. Középiszkolai tanulmányait bevégezvén, úgy látszik, hogy most már önmagáé lehetne és arra szentelhetné évek hosszú során át önzetlenül ápolt, élesített, acélozott képességeit. hogy tanulmányozza önmagát s azt a társadalmat, melybe lép: sajnos, ha eléggé ismeri azt a fizikai világot, amelyben mozog, szemére hirtelen fátyol borul, felhő ereszkedik megfigyelő képessége és önmaga közé egyrészt; ítélőképessége és a társadalom közé másrészt. Elmosódott álmokképek, cél nélkül való nagy gerjedelmek töltik be lelkét: hiszen ez az a kor, amidőn a serdülő ifjú testében nagy változás megy végbe: a serdülés kora kezdődik. És abban a korban, amelyben tudott volna magán uralkodni, szenvedélyek rohanják meg lelkét. Jaj neki, ha miként az Európa és

Amerika minden egyetemén történik — teljes szabadságában magára marad, támasz, lelki irányító nélkül, annak lehetősége nélkül, hogy az ábrándképek vastag, fullasztó légkörét áttörhetné! A tanuló mintha el volna kábulva, nem tudja magát mihez tartani, vezettetve a környezetében élő előítéletek által. Ki az, aki meglett korában visszaemlékezve erre a korra, ne kárhozná a társadalom gondatlanságát, mely minket a líceum vagy a gimnázium elhagyása után teljesen magunkra hagyva, kilök egy nagy városba, erkölcsi támasz és tanács nélkül, kivéve azokat a forgalomban lévő ostoba szólásformákat, amelyek csillogó fénnny] teszik tetszetőssé azt, ami pusztán állatias élet? Különös sok családapában bizonyos előítéletet találunk a munkás és tisztességes tanuló élete iránt, oly nagy a befolyása az uralkodó fölfogásnak.

Vegyük még hozzá azt is, hogy az ifjú magányosságában még dolgozni sem tud: sohasem tanították olyan módszerre, mely erejének és szelleme természetének megfelelt volna. Így tehát a magasabb tanulmányok éveit az önfelszabadítás munkájára

nézve általában el vannak veszve. És mégis ezek az életnek a szép, verőfényes évei. A tanuló csaknem teljesen a saját magáé. A társadalmi élet tengernyi kötelezettségei alig nyomják őt. Nyakán alig látszik még az iga nyoma, azaz: a hivatásé, az életpályáé, amelyet követni fog. Ilyen úgy nincs meg neki az a gondja, amely mint család-főt fogja egykor nyomni. Mindenik nap az övé, egészen az övé! De ugyan mit ér a külső szabadság annak, aki nem ura önmagának? Ön itt mindenkinek parancsol mondhatnók neki – csak éppen önmagának nem,* és a napok igen gyakran eredmény nélkül telnek el. Egyébként még ebben a nagy szabadságban is a lét elkerülhetetlen dolgai sok időt rabolnak el. A fölkelés, az Öltözködésre szánt félóra, az ide-oda menés a lakásról az egyetemre, a lakásról a vendéglőbe; az étkezések, az emésztés ideje, mely minden szellemi munkára alkalmatlan; néhány látogatás, néhány levél megírása, véletlen akadályok, a szükséges séták, a gyöngélgedések által elrabolt órák, a

* Beaumarchais. Le mariage de Figaro.

parancsoló szükségletek ez összessége, ha még hozzávesszük az alvásra fordított nyolc órát, mely szükséges azoknak, akik dolgoznak, naponként közel tizenhat órát nyel el. A számadás könnyű. Később mindezen szükségletekhez járul még életpályánk munkája és akkor, még ha az étkezés és a séta idejéből lehetőleg lenyirbálunk is, kevesen lesznek azok, akik naponként öt órát a magukénak mondhatnak, amelyet kedves munkájuknak és a csendes szemlélődésnek szentelhetnek! I Másrészt, ha a látszólagos munkaidőből leszámítjuk a könyvekben való keresgélés idejét, a másolásra, írásra fordított időt és még a felüdülésre való időt, mely alatt semmiféle erőfeszítés nem lehetséges, látni fogjuk, mily rövid *az az idő, mikor szellemünk valóban erőfeszítéset tesz.* És aki elfogulatlanul gondolkodik, fölháborodik azokon a hazug életrajzokon, amelyek annyira alkalmasak az ifjúság elcsüggesztésére, amelyekben olyan tudósokat, politikai férfiakat mutatnak be nekünk, akik *naponta tizenöt órát dolgoznak!*

Szerencsére, mint ahogy Bossuet egy

már főntebb idézett helyen mondja, naponta kevés is elég, ha minden nap meghozza ezt a keveset; a leglassúbb járással is nagy utat tehetünk, ha sohasem állunk meg. A szellemi munkára nézve legfontosabb ha nem is a rendszeresség, de a folytonosság. A lángész nem egyéb, mint hosszú türelem, mondták. Minden nagy mű kitartó türelem által jött létre. Newton úgy fedezte föl a nehézkedés egyetemes törvényét, hogy mindig reá gondolt. «Halatlan, mit nem érhetünk el idővel, ha türelmünk van kivárni és hogyha nem sietünk», írta Lacordaire. Nézzük a természetet: az az áradat, mely a Saint-Gervais völgyét elpusztította, csak jelentéktelen iszapot hozott magával. Ellenben, a fagy és az eső lassú tevékenysége, a gleeserek alig érezhető mozgása, évről-évre, köröl-köre, hogy úgy mondjuk, letördeli a sziklafalakat és a völgybe csodás áradásos törmeléket hord alá. Az olyan vízár, mely kavicsot ragad magával, napról-napra koptatja a gránitot, amelyen áthalad és századok múltán a sziklába nagy mélységű szakadékokat váj. Ez áll az emberi

munkára nézve is: valamennyi munka olyan kicsiny erő kifejtések fölhalmozása folytán jön létre, melyek magukban tekintve, a teljesített munka méreteivel nem állanak arányban. Gallia, mely hajdan erdőségekkel és mocsarakkal volt borítva, termékenynyé lett, utakkal, csatornákkal, vasutakkal van behálózva, falvakkal és városokkal van behintve, csupán, magukban véve jelentéktelen izom-munkák által. Mindazokat a betűket, amelyekből Aquinoi Szent Tamás óriás méretű *Summá*-ja áll, Szent Tamásnak le kellett írnia; azután meg a munkásoknak az öntött betűket a szekrényekből egyenkint ki kellett szednie a nyomáshoz és e naponta néhány óra hosszat és ötven éven át szünet nélkül ismételt munka által jött létre ez a csodás mű. A cselekvés, a bátor tett, kétféle nagyon különböző értékű formában nyilatkozik. Egyszer hirtelen nagy, erős kitörésekben folyik le, máskor ellenben makacs, kitartó, türelmes munkává lesz. Még a háborúban is az ellentállás a fáradtsággal és az elcsüggedéssel szemben, az az alaptulajdonosság, melyből időről-időre a fényes tettek

erednek. De a munkában még ilyen fényes röppentyűk sincsenek: a túlhajtott munka hirtelen nekilendülése semmiféle szempontból sem ajánlatos és ezeket majdnem mindig hosszú kimerülés és restség követi. Nem! az igazi bátorság itt a kitartó, hosszú türelemben rejlik. Az a fontos; i tanulóra nézve, hogy sohase legyen rest. Az idő, könnyű belátni, kimondhatatlanul értékes, mert az elvesztett pillanatok örökre, visszahozhatatlanul elvesztek. Gazdálkodni kell tehát vele. De épen nem vagyok híve azoknak a szigorú szabályoknak, a szépen kiállított táblázatokban összeállított időbeosztásnak, amelyben az órák fölhasználása már előre meg van állapítva. Kitkán tartjuk be azokat pontosan és restségünk oly ügyes a hamis ürügyek kitalálásában, hogy mentségül gyakran folyamodunk hozzájuk, csakhogy ne kelljen tenni semmit azokban az órákban, amelyekben nincs kedvünk a munkára. Az egyedüli rubrikák, amelyeket lelkiismeretesen megtartunk, azok, amelyekre pihenés vagy séta van kiszabva. Másrészt pedig az akarat, azáltal, hogy a szabályokat megállapított

részleteiben megtartani nagyon is hiába kényszeríti magát, mert az lehetetlen, hozzászokik ahhoz, hogy magát törekvéseben legyőzve lássa és az az érzet, hogy a szabályokért való küzdelemben mindig mi vagyunk és mindig mi leszünk a legyőzöttek, nagyon alkalmas arra, hogy elcsüggedjen. Másrészt gyakran megesik, hogy a munka számára megállapított órákban nincs hangulatunk hozzá, míg a sétára fenntartott órákban kedvünk támad a munkára.

A szellemi munkánál több szabadságra és önállóságra van szükség, mert tetterőnk e nevelésében a cél nem az a vak engedelmesség, melyet a porosz káplár követel az újonctól. Épenséggel nem! Az a cél, melyet a tanuló ifjúnak maga elé kell tűznie, egészen más: arra törekedjék, hogy mindig és mindenütt cselekvő, tevékeny legyen. Erre a célra pedig nincsen kitűzött tanóra, mert minden órája a napnak alkalmas reá. Cselekvőnek lenni annyi, mint reggel az ágyból bátran talpra ugrani, gyorsan felöltözködni, késlekedés nélkül és minden idegen gondolat kizárásával a dol-

gozó-asztalhoz ülni. Munkaközben cselekvőnek lenni annyi, mint sohasem olvasni gondolkozás nélkül, hanem állandó erő-kifejtés mellett. De tevékenység az is, ha azzal az elhatározással lépünk föl, hogy sétára indulunk; ha elmegyünk múzeumot látogatni, mikor érezzük, hog} szellemi erőnk tartaléka kimerült és erőlködésünk hiábavaló. Mert nagy ostobaság sokáig hiábavaló erőlködéseket folytatni, melyek kimerítenek és levernek. Az ernyedtség e pillanatait arra kell tudni fölhasználni, hogy képgyűjteményeket s más efféléi nézünk, vagy művelt barátokkal társalogjunk. Még az evés alkalmával is tevékenyek lehetünk annyiban, ha arra törekszünk, hogy a táplálékot jól megrágjuk s ezzel a gyomor munkáját könnyűjük. A tanuló nagy nyomorúsága az a lankadság, a nemakarás ama pillanatai, amelyeket szégyenletes renyhességben fölapróz. Órákat fordít az öltözködésre, délelőttjeit ásítással, ennek vagy amannak a könyvnek szórakozott átlapozásával fecsérli el. Nem tud elhatározásra jutni, sem az egyenes semmittevést, sem a munkát nem ké-

pes választani. Nem kell alkalmakat keresni arra, hogy tevékenyek legyünk, mert ilyen alkalmak az ébredéstől a lefekvésig naponta önként kínálóznak.

A főeszköz arra nézve, hogy a tetterőnkön való uralkodást elérhessük, az, hogy sohasem alszunk el addig, míg a következő nap tennivalóját pontosan meg nem állapítottuk. Nem a tennivaló mennyiségéről beszélek én itt, mert ennek pontos mértékéül vehetjük azt, amit az idő beosztásáról mondtunk; itt csupán a munka természetéről van szó. Majd reggelre kelve szellemünket azonnal kényszeríteni kell, hogy még mielőtt elcsaponghatna, rögtön a munkához lásson. Erre gondolunk öltözködés közben is, azután mintegy oda vonszoljuk a testet a dolgozó-asztalhoz, oda ültetjük tollal a kezében, időt sem engedve neki arra, hogy ellenszegülhessen.

Ezenkívül ha sétánkon, olvasás közben bánt a lelkiismeret tétlenségünk miatt, ha ihlettséget érzünk, ha lelkünkben valami kedvező hangulat ébredését vesszük észre, nyomban ki kell azt használni. Ne utánozzuk azokat, akik pénteken reggel hő-

siesen elhatározzák, hogy hétfőtől kezdve, okvetetlenül dolgozni fognak; ha nem fognak azonnal hozzá a munkához, állítólagos elhatározásuk csak maguk altatása, csak szegényes, gyámoltalan törekedés. Mint ahogy Leibnitz mondja, jobb természetünk jelentkezését föl kell használnunk, «mini az Isten hívó szózatát»; ezeket a jelentkezéseket elfecsérelni, végrehajtásuk elhalasztása által őket megghiúsítani, nem használni föl őket nyomban arra, hogy jó szokásokat létesítsünk s így lelkünkkel megízleltessük a munka férfias örömeit annyira, hogy íze megmaradjon, ez a legnagyobb bűn. amit a tetterő nevelése ellen elkövethetünk.

MinthogN nem az a célunk, hogy tevékenységünket szabályzatnak rendeljük alá, hanem hogy mindenütt és mindig erélyesen cselekedjünk: a negyedórákat és a perceket föl kell használni. Halljuk csak, mit mond Darwin-ról a fia.*

«Egyik jellemvonása az idő iránt érzett

* Vie et Correspondance de Gh. Darwin. Paris, Reinwald, 1888. 2. kötet. I. 135 s. köv. 1.

tisztelete volt. Sohasem feledte, mily drága valami az . . . fukarkodott a percekkel, soha el nem szalasztott egyetlenegy kínáló percet sem azon ürügy alatt, hogy nem érdemes munkába fogni . . . mindent hirtelen, bizonyos állandó kitartással hajtott végre.» Ezek a percek, ezek a negyedórák, amelyeket csaknem mindnyájan oly esztelenül elvesztünk azon ürügy alatt, hogy nem érdemes valamibe belekezdeni. Az év végén rengeteg összegre szaporodnak. Azt hiszem, d'Aguesseau volt az, aki, miután a reggeli sohasem volt készen a maga idejére, egy napon a feleségének előétel (hors d'oeuvre) gyanánt egy könyvet nyújtott át, amelyet a reggelire való várakozás negyedóráiban írt meg. Oly könnyű öt vagy tíz perc alatt a szellemet «föjlajzani», egy paragrafust egész lélekkel átolvasni; munkánkat néhány sorral előbbre vinni, egy bekezdést lemásolni, jegyzeteinknek és olvasmányainknak tárgymutatóját rendben tartani.

Azt is joggal mondhatjuk, hogy sohasem fogy az ki az időből, aki élni tud vele. Mily találó az a megjegyzés, hogy

azoknak, akiknek a legtöbb üres idejük van, a legkevesebb idejük van arra, hogy elvégezzék elvégezni valójukat. Igaz tehát, hogy aki azon panaszkodik, hogy nincs ideje a munkára, beismeri, hogy gyáva és irtózik az erőfeszítéstől.

De ha megvizsgáljuk, miért veszünk el annyi időt, látni fogjuk, hogy gyöngeségünknek a legtöbb esetben úgyszólván segítségére van az elvégzendő feladat határozatlansága. Nekem az a kipróbált tapasztalatom, hogy: ha elalvás előtt nem látom magam előtt tisztán a következő nap feladatát, délelőttöm meddő marad. Sohasem kell a célt általánosságban kitűzni, nem kell tehát azt mondani: «Holnap dolgozni fogok», sem azt, hogy «Holnap Kant etikáját kezdem tanulmányozni», mindig világosan körvonalozott, határozott feladatot kell magunknak kitűzni és így kell mondani: «Holnap okvetetlenül belefogok és pedig előlről Kant *A gyakorlati éósz bírálata* című munkájának az olvasásába, vagy a fiziológiából ezt és ezt a fejezetet megtanulom és kivonatolom.»

Ahhoz a szabályhoz, hogy célunkat min-

dig szabatosan kell meghatározni, hozzá kell még vennünk azt is, hogy mindig be is kell fejezni és pedig lelkiismeretesen be kell fejezni azt, amibe bele fogtunk, nehogy megint vissza kelljen arra térni. Ha munkánkat úgy végezzük, hogy sohasem kell arra többé visszatérnünk, hog) mindaz, amit végeztünk, véglegesen el van intézve, ez nagy időmegtakarítás. A tanulónak tehát alaposan és szorgalmasan kell olvasnia, írásbeli kivonatot készíteni az olvasottakból, azokból a részekből, amelyeket előre felhasználandóknak ítélt, a szükségeseket ki kell írnia és e jegyzeteit tárgymutatóba kell gyűjtenie, mely lehetővé teszi neki, hogy mindannyiszor megtalálja, valahányszor akarja. Így azután nem lesz szükség arra, hogy újból átolvassa azokat, kivéve ha alapvető munkáról van szó. Ily módon ugyan lassan haladunk előre, de mert nem teszünk egy lépést sem addig, amíg hátunkat véglegesen nem fődöztük. sohasem kell hátrálnunk és bár lassú, de erős és folytonos lépésben haladunk előre és mint a mesebeli teknősbéka, a fürgébb, de kevésbé elővigyázó nyulat megelőzzük

a célnál. Nézetünk szerint nincs fontosabb szabálya a munkának, mint: *age quod agis*; mindent a maga idején, alaposan, sietség, izgatottság nélkül kell megtenni. Hollandia első minisztere, de Witt, egyedül intézte a köztársaság minden ügyét és mégis volt ideje arra, hogy a világban forogj on hogy társasvacsorákon részt vegyen. Kérdezték tőle, hogyan talál időt oly sokféle tennivalójának elvégzésére és azonkívül még szórakozásra is. «Semmi sem könnyebb, — felelte — az a fő, hogy egyszerre csak egy dolgot végezzünk és hogy semmit se halasszunk holnapra, amit ma megtehetünk». Lord Chesterfield azt ajánlotta fiának, hogy sehol se vesztegesse az időt még az illemhelyen se, és példaképen egy emberre hivatkozott, aki oda is mindig Horatius egy népszerű kiadásának néhány lapját vitte magával, «amelyeket azután bedobva a csatornába, Cloaciná-nak feláldozott!» Anélkül, hogy az idővel való gazdálkodást ennyire túlhajtanók, bizonyos, hogy minden perc nagy haszonnal jár, ha minden percet egyetlen cél javára fölhasználunk. Az a tevékenység, amely

nem simul ahhoz a törvényhez, hogy egyszerre csak egy dolgot végezzünk, rendszertelen tevékenység: egységesség hiányában egyik tárgyról a másikra röpköd és talán még rosszabb, mint a lustaság, mert a lustaság végül önmagát utáltatja meg, míg ez a kapkodás meddősége folytán végül a munkát utáltatja meg; a «haladó» munka élénk öröme helyett kelletlenséget, kábultságot, undort okoz, melyet a sokféle, általunk be nem fejezhető feladat ébreszt bennünk. Szalézi Szent Ferenc ebben az örökös változatosságban az ördög egy fortélyát látja. Nem kell — mondja — egyszerre és egy időben többféle gyakorlatot végezni, «mert a gonosz ellenség gyakran vállaltat el és kezdet meg velünk többféle tervet, hogy elhalmozva túlságos teherrel ne végezzünk be egyet sem és hagyjunk mindent félben . . . Olykor arra ösztönöz, hogy valamely kiváló munkába fogjunk, amelyről ő már előre látja, hogy nem fejezzük be. hogy eltereljen minket egy kevésbé kiváló-tól, amelyet könnyen befejezhettünk volna.»

* *Traité de l'amour de Dieu.* VIII. 11.

Másrészt, többször is tettem azt a megfigyelést, hogy épen a megkezdett, de be nem fejezett dolgok azok, amelyek legtöbb időt rabolnak el. Bizonyos kedvetlenséget hagynak hátra bennünk, hasonlót ahhoz, amelyet akkor érzünk, mikor egy matematikai problémán soká dolgoztunk anélkül, hogy megfejtettük volna: elégedetlenséget érzünk. A félbenhagyott munka bosszút áll rajtunk azért, hogy oly kevésre becsültük s nem végeztük el. Ezt a kicsinylést azzal bőszülj a meg. hogy lefoglalja a szellemet és zavar egyéb dolgainkban: mert a fölízgatott figyelem nem kapott megfelelő kielégítést. Ellenben, a becsületesen befejezett munka a lélekben a megelégedés érzetét és mintegy a kielégített étvágy érzetét kelti föl; az elme megszabadult egy gondtól és kész arra, hogy új foglalkozásnak adja át magát.

Ami a felbeszakított munkára nézve áll, ugyanaz áll az olyan munkára is, amelyei meg kellene tenni, de nem teszünk meg. Világosan tudjuk például, hogy bizonyos levelet meg kellene írunk, de nem írjuk meg. Napok múlnak el; ezt a gondolatot

megtartjuk, mint valami lelkipurdalást, mely mindig keserűbb és keserűbb lesz. Még mindig nem írjuk meg; végre is a teher oly nyomasztóvá lesz, hogy elhatározzuk magunkat erre a munkára; csak-hogy vége, ebben a késő órában már nem termi meg azt az örömet, amelyet máskor minden bevégzett munka után érzünk. s Tegyük meg tehát minden dolgot akkor, mikor azt megtenni kell s végezzünk mindent alaposan.

III.

Ha az ifjúban megszilárdult az a nagy horderejű és termékenyítő szokás, hogy magát gyorsan elhatározza, habozás és fölindulás nélkül cselekedjék, egyenesen, nyíltan, őszintén: nincs az a magas szellemi pályacél, mely felé jogosan ne törekedhetnék. Ha van néhány új eszméje, vagy ha régi kérdéseket új világításban lát, nyolc-tíz éven át szorgalmasan munkálkodva magában fogja hordozni ezeket az eszméket. Ezek magukhoz vonzzák a képek és hasonlatok egész seregét s a

mások számára rejtve maradó hasonlatokat; tagolják és rendezik az anyagot, táplálják, megerősítik s megnövelik. És mint ahogy a tölgyfa magvából hatalmas fák kelnek ki, úgy fognak ezekből a gondolatokból, melyeket az évek hosszú során át rájuk fordított figyelem megtermékenyített, tartalmas könyvek keletkezni, melyek a bajok elleni küzdelemben a tisztességes ember számára azt jelentik, amit a katonának a támadásra hívó kürt, sőt lehetséges, hogy ezek az eszmék egy teljesen egységes, igaz, nemes termékenységgel teljes életté tömörülnek össze.

És nem szabad magunk előtt eltitkolnunk: ha azt a nagy gyönyört elérhettük, hogy igazi szellemi életet élhessünk, ez a szellemi arisztokrácia ép olyan gyűlöletes lesz mások előtt, mint a pénzarisztokrácia, ha szellemi felsőbbségünket erkölcsi életünk felsőbbsege által nem tesszük megbocsájthatóvá. Önöknek mindannyiuknak, kik középiskolai tanulmányaik végeztével a jog-, a bölcsészet- vagy az orvosi tudomány hallgatói lettek, az a kötelességük, hogy a legtevékenyebb, a legállandóbb

jóltevői legyenek azoknak, akik arra vannak utalva, hogy életüket nagy küzdelemmel tarthatják fenn s egy pillantást sem vethetnek túl a jelen perc szűk látókörén. A tanulókból lesz majdan szükségképen minden országban a vezető osztály, még ott is, hol az általános szavazati jog uralkodik. Mert a tömeg nem képes önmagát vezetni s mindenkor azoknak fölvilágosítására bízza magát, akik szellemüket éveken át folytatott önzetlen műveléssel hajlékonyabbá tették és erősítették. Ez a helyzet mindazon ifjak számára, akik *u* felsőbb oktatás jótéteményében részesültek, világos kötelességeket mutat: mert kétségtelen, hogy ha másokat vezetni akarunk, *előbb* magunkat kell vezetni tudni. Hogy másoknak mérsékletet, önzetlenséget és alázatosságot hirdethessünk, magunknak kell példát mutatnunk és szíves-örömet munkás-, szavakkal és tettekkel egyaránt energikusan tevékeny életet élni.

Ó! ha minden esztendőben egy féltucat tanuló, mint orvos, ügyvéd vagy tanító azzal az elhatározással térne vissza szülőfalujába, vagy szülővárosába, hogy egyet-

len alkalmat sem fog elmulasztani, hogy a jó érdekében cselekedjék, hogy minden embernek, bármily szerény legyen is a társadalmi állása, meg fogja adni a legnagyobb tiszteletet; hogy semmi igazságtalanságot sem fog soha erős tiltakozás nélkül hagyni; hogy a társadalmi viszonyokba több igazi méltányosságot, több jóságot és több türelmet visz be: húsz év múlva a haza boldogságára, minden ország boldogságára egy új, mindenki által tisztelt arisztokrácia alakulna, amely mindenható lenne a közjó előmozdításában. Az az ifjú, aki az ügyvédi, orvosi stb. pályán csupán azt a pénzt tekinti, amelyet ez a pálya neki jövedelmez és aki csak arra gondol, hogy oktalan és közönséges módon élvezhesse az élet örömeit, nyomorult, hitvám ember s szerencséjére ebben a tekintetben a közvélemény mindegyre kevésbé téved.

IV.

Ezekre ellentétesképpen azt mondhatják: az állandó szakadatlan munka, egy gondolatlanul való állandó foglalkozás, az a min-

dig éber tevékenység nem fog-e ártani az egészségnek? Ez az ellenvetés abból a téves fölfogásból ered, melyet a szellemi munkáról az emberek maguknak alkotnak. Az állandóságot itt csak emberi értelemben kell venni. Világos, hogy az álom megszakítja a munkát és pihenést hoz. ép úgy, amint fönnebb mondtuk, az ébrenlét idejének legnagyobb része szükségképen el van vonva a szellemi elfoglaltságtól. Dolgozni annyi, mint szellemünket arra kényszeríteni, hogy csupán tanulmányunk tárgyával foglalkozzék azon egész idő alatt, amelyben más egyéb dolgunk nincs. Másrészt ez a szó: munka, ne keltse föl az olyan diák képét, ki felső testével az asztal fölé görnyedve ül; olvashatunk, elmélkedhetünk séta közben is, ez a legjobb és legkevésbé fárasztó módszer, mely a legtöbb fölfedezésre vezet. A séta kiválóan megkönnyíti a szellemi anyag földolgozását.

Valóban, abból, hogy valaki szellemi munkás, még nem következik, hogy ne legyen elővigyázó. Különösen manapság, amidőn a testi és szellemi élet vonatkozása-

sait elég jól ismerjük, megérdemelnők, hogy még a tudatlanok előtt is nevetségessé váljunk, ha nem tudnók egészségünket kímélni. Annál is inkább, minthogy az anyag megszerzése csak alárendelt feladat: a kiválasztás és elrendezés a fontosabb munka. Nem az a tudós, aki a legtöbb apró részletet tudja, hanem az, akinek mindig élénk és tevékeny a szelleme. A tudományt nem szabad összetéveszteni a tanultsággal.

A tanultság igen gyakran szellemi restség. A jó emlékezet még nem elég ahhoz, hogy alkossunk; kell, hogy a szellem uralkodjék az anyagon és az anyag mennyisége ne nyomja el a szellemet. Habár divat s szinte hozzátartozik a jó modorhoz, hogy a túlfeszített munkától betegek legyünk, sőt úgy tűnik fel, mintha ez becsületére válnék akaraterőnknek: mégis annyit meg kell engedni, hogy még bizonyításra szorul, vájjon a munka az *egyedüli* oka-e elgyengülésünknek. Ezt pedig lehetetlen bebizonyítani. Számba kellene venni az elgyengülés minden más okát is, ez pedig lehetetlen vállalkozás. És mondjuk ki őszintén: sohasem tudhatjuk: hogy az,

amit a munkának tulajdonítunk, vájjon például nem az érzékiség következménye-e? Nem hiszem, hogy a gimnáziumban, vagy később az egyetemen gyakran látnánk olyan ifjakat, kik *tökéletesen jóviseletűek* és akiket a munka valóban túlterhelne; az egyedüli túlterhelés ebben a korban, sajnos, bűnös szokások következménye.

Ha leszámítjuk az érzékiségnek ezt a sajnálatos uzsoráját s még ezenfelül is marad túlterhelés, akkor ez csalódások, irigység, féltékenység és legfőképp beteges, túlfeszített önszeretet folytán jön létre, mely a világban való helyünk hamis megítélésének és túlságos önérzetünknek következménye. Ha elég erélyesek vagyunk, hogy ezeket a lelkünkön rágódó érzelmeket elűzhessük, a kimerülésnek egy nagy okát már is kiirtottuk.

Úgy véljük, hogy a jól rendezett szellemi munka, mely tiszteletben tartja az egészséget, azaz az életet, következéskéj» az időt, amely egyedül tehet képessé bennünket a gondolat teljes kifejtésére, hog) az érzékiség sugallatától ment, a szívesen végzett és bizalommal teljes, féltékenység,

sértett hiúság nélkül való munka, kiválóan alkalmas az egészség erősítésére. Ha a figyelem számára szép és termékeny eszméket nyújtunk, az elme azokat földolgozza és elrendezi; ha a benyomások játékára bízunk, hogy anyagot szállítson, a fáradtság észrevehetőleg ugyanaz, mint mikor az akarat intézi azok megválasztását. De ritkán történik, hogy a véletlen, nyugalmunknak ez az ellensége, ne hozná magával a bosszúságok egész raját. Igen, az ember társaságban él és szüksége van mások becsülésére, sőt dicséretére. Minthogy mások ritkán vannak olyan jó véleménynyel rólunk, mint önmagunk, minthogy másrészt embertársaink nagyrésze gyakran híjjával van a finomabb érzéknek, sőt a felebaráti szeretetnek is, egészen mindennapi dolog a társadalmi élet mindenféle körülményei között, hogy az gazdag apró bántalmakban. Ez egy bátorítással több a dolgozó ember számára, ha látja, hogy a lusták mily drágán üzetik meg restségük árát, mert üres lelkükben, mint a nem gondozott szántóföldön, csupán gaz terem. Idejüket azzal töltik,

hogy jelentéktelen eszméken, jelentéktelen bántalmakon, kicsinyes féltékenységen és kicsinyes törekvéseken kérődznek.

Semmi sem mozdítja elő jobban a boldogságot, mintha a gondot foglalkozással cseréljük fel; a boldogság pedig egészséget jelent. Nagyon igaz, hogy a munka az emberiség alaptörvénye és aki magát e törvény alól kivonja, lemond egyúttal az élet nemesebb és maradandóbb emlékeiről is.

Tegyük még hozzá, hogy minden szétforgácsolt, minden rendszertelen munka fásaszt és hogy gyakran a munkának tudjuk be azt, ami rossz munkabeosztás következménye. Ami kimeríti az embert, az a foglalkozások sokfélesége, melyek közül egy sem hozza meg a bevégzett munka örömét. A sokféle szétforgácsolt szellemet az ilyen különböző munka mellett tompa nyugtalanság szállja meg. Azok a munkák, melyeket be nem fejeztünk, melyek csak vázlatban maradtak, mindig visszatérő kínos érzést okoznak. Michelet elmondta Goncourtnak, hogy harminc éves kora felé erős féloldali fejfájás gyötörte, mely

onnan eredt, hogy nagyon sokféle dolga volt. Elhatározta tehát, hogy nem olvas többé könyvet, hanem csak ír: «Ettől a naptól kezdve, már amint fölkeltem, világos volt előttem, mi a dolgom s mint-hogy gondolkozásom egyszerre csak egy tárgyra volt irányozva, meggyógyultam.»* Színigazság: aki többféle munkát akar egyszerre végezni, bizonyosan kimerül. *Age quod agio.* Csináljuk alaposan, amit csinálunk. Ez nemcsak a gyors haladásnak eszköze, mint ahogy láttuk, hanem biztos eszköz arra is, hogy elkerüljük a kimerülést s élvezzük a véghez vitt, a befejezett munka gazdag örömeit.

V.

összefoglalva mindent: ha az elmélkedés ébreszti fel a lélekben az erős indulatokat, arra már nem képes, hogy ezeket szokások alakjában gyümölcsöztesse. Már pedig az akarat nevelése állhatatos, jó szokások teremtése nélkül lehetetlen; nél-

* Journal des Goncourt. 1864 márc. 19.

külök erőfeszítéseinket mindig újból kellene kezdenünk. Csak a szokások teszik lehetővé, hogy győzelmünket megszilárdítsuk s előre haladjunk. Ezeket a szokásokat, most már tudjuk, egyedül a cselekvés képes megteremteni.

Cselekvésen értenünk kell minden olyan apró cselekedetnek bátor végrehajtását, melyeknek sokasága együttesen lehetővé teszi a végcél elérését. A cselekvés megerősíti a gondolatot, nyilvánosan valamely állásfoglaláshoz köt bennünket, mélységes gyönyört okoz.

Sajnos, a cselekvésnek úgyis oly rövid ideje még jobban megrövidül azáltal, hogy a tanulónak nincs meg a munkához szükséges módszere. Mindamellet, mint már mondtuk, «kevés is elég naponként, ha minden nap meghozza ezt a keveset.» A folytonosan ismétlődő, kitartó erőfeszítések csodás eredményeket hoznak létre, tehát a szakadatlan cselekvés megszokását kell a tanulónak elérnie. Hogy célhoz jusson, minden este meg kell állapítania a következő nap munkáját, minden jó hajlandóságot föl kell használnia, minden

megkezdett munkát be kell fejeznie, mindig csak egy dolgot végeznie egyszerre s az idő legcsekélyebb részét sem szabad elfecsérelnie. Ilyen szokások remélnie engedik majd, hogy a legmagasabb polcra is eljuthat és képessé teszik őt arra, hogy a társadalommal szemben lerój ja tartozását, melynek lerovására kötelezik őt azok a jótétemények, melyekben ez őt részesítette.

Az így fölfogott munka sohasem lehet túlterhelő. Az a kimerülés, amelyet a munkának tulajdonítunk, valóságban csaknem mindig érzéki kicsapongások, lelki nyugtalanság, önző indulatok s rossz módszer következménye. A helyesen fölfogott munka, a nemes és emelkedett gondolatok megszokása, csak erősítheti az egészséget, ha áll az, hogy a legkitűnőbb fiziológiai föltételek számára: a béke, a lelki nyugalom, a boldogság.

NEGYEDIK FEJEZET.

A testi egészségtan a tanuló akaratának nevelése szempontjából.

1.

Eddig a tárgy pszichológiai oldalát tanulmányoztuk. Hátra van még az önfegyelmzés fiziológiai föltételeinek a megvizsgálása. Az akarat és annak legmagasabb formája: a figyelem, elválaszthatatlan az idegrendszerből. Ha az ideg-középpontok gyorsan kimerülnek, vagy ha már kimerültek és erejüket csak rendkívül lassan nyerik vissza, semmi erőfeszítés, semmi kitartó munka nem lehetséges többé. A testi satnyaság kísérője a gyöngé akarat, rövid, ernyedtt figyelem. És ha megjegyezzük, hogy a tevékenység minden nemében a siker inkább függ a fáradhatatlan belső erőtől, mint minden más egyébtől, hajlandók leszünk elhinni, hogy az önlegyőzés munkájában a siker első föltétele, hogy — egy híres mondás szerint — «jó állatok»

legyünk.* Majd mindig azokkal a ragyogó pillanatokkal jár együtt a morális föllendülés, melyekben a test, mint a jól hangolt hangszer, hamis hangok nélkül működik, s úgy, hogy nem irányítja maga felé az öntudatot. Ezekben az erővel teljes pillanatokban az akarat bennünk mindenható s a figyelmet nagyon erősen meg lehet feszíteni. Ha ellenben gyöngék, erőtlenek vagyunk, súlyosan érezzük azokat a láncokat, amelyek szellemünket a testhez kötik és az akarat kudarcának oka gyakran fiziológiai rendetlenség. Vegyük még hozzá, hogy minden munkának, mely erőnket igénybe veszi, de nem meríti ki, természetes jutalma a jólesés, az öröm érzete, „mely jó sokáig tart. Ha már a munka kezdetén beáll a kimerülés, az erő növekedésének ez a kellemes érzete nem jelentkezik és ami helyébe lép, a fáradtság, a fásultság kínzó érzése. Az így elgyengült szerencsétlenek számára a munka nem

* Herbert Spencer mondása a testi nevelés re vonatkozólag: «Legyen minden ember jó állat!» (Értelmi, erkölcsi, testi nevelés. 169. lap.)

hozza meg azt az átható örömet, amely a munka jutalma szokott lenni, nekik a munka csak teher, kín, gyötrelem.

Mi több, valamennyi pszichológus meg-
egyezik abban, hogy az emlékezetre nézve
a fiziológiai föltételek nagyfontosságúak.
Ha a jól működő vérkeringés az agyba
jól táplált, tiszta vért visz, az emlékek s
így a szokások is készséggel és hosszú
időre vésődnek be.

Az egészség az akarás, a hosszantartó,
erős figyelem föltétele s az emlékezetre
nézve kiválóan kedvező, — de nem szorít-
kozik arra, hogy a munkál a reá követ-
kező gyönyörrel jutalmazza, hanem nagy
befolyással van a boldogságra is. Az egész-
ség — mint mondják, az a számjegy,
mely az élet nullája elé téve, annak értéket
ad. A kép szerencsés és Voltaire azt monda
Harlayról, aki bájos feleséggel és minden
földi jóval volt megáldva: «Semmije nincs,
ha nem tud emésztteni».

Sajnos, a rosszul értelmezett szellemi
munka nagyon ártalmas lehet. Arra vezet,
hogy kevés testmozgást tegyünk, otthon-
ülésre, rosszul berendezett helyiségekbe

való bezárkózásra, ülő életmódra kényszerít. Ezek a súlyos kellemetlenségek, amikhez még a rossz táplálkozás is járul, a gyomrot csakhamar megrontják, az emésztés nehéz munkába fog kerülni és mint-hogy a gyomor az idegek szűk hálózatába van zárva, e szerv zavarainak hatása az idegrendszerre nagyon jelentékeny. Étkezés után a vér könnyen a fejbe száll, a lábak könnyen elhidegednek; kábultság, álmoság fog el, ezt csakhamar ingerlékenység váltja föl, mely nagyon elüt attól a frisseségtől, melyet a parasztok és a kézművesek éreznek a reggelijük után.

Ez az ideges állapot mindegyre rosszabbodik és sok szellemi munkásnál odáig megy, hogy nem tud uralkodni benyomásain: a legcsekélyebb alkalmatlanság miatt szívdobogást kapnak, gyomruk összezsugorodik. Ez az első foka az *idegességnek*, mert az idegesség leggyakrabban a hiányos táplálkozási folyamatból indul ki. Az agy megszűnik az élet szabályozója lenni és az egészséges élet nyugodt, erős ritmusa helyett a beteges élet ingerlékenysége és nyugtalansága áll be.

Azonban ugyanazt a hatalmat, amelyet az idő a magunk fölötti uralom munkájához megad, megadja egyúttal ahhoz is, hogy temperamentumunkat megváltoztassuk s egészségünket megerősítsük. Huxley egy híres mondásában sakkjátékosokhoz hasonlít bennünket; a játékban türelmes, de kérlelhetetlen ellenfelünk van, ki nem bocsájtja meg a legcsekélyebb hibát sem, de pazar nagylelkűséggel fizet a jó játékosoknak. Ez az ellenfél: a természet és jaj annak, aki a játék szabályait nem ismeri. De tanulmányozva ezeket a szabályokat, vagyis azokat a törvényeket, amelyeket a tudósok már fölfedeztek és megállapítottak — főképen pedig alkalmazva őket, biztosak lehetünk, hogy megnyerjük a tétet: az egészséget! De az egészségnek ilyen megszerzésével épen úgy vagyunk, mint szabadságunk megszerzésével: nem egyszerűen egy *fiat*-nak az eredménye az, hanem apró cselekvések sokaságáé, amelyeket havonként százszor is ismétélünk, vagy elmulasztunk. Figyelmünket sokfelé kell irányítanunk és minden részletet fontosságához képest megbecsülnünk. Ügyelnünk kell a

melegre, a hidegre, a nedvességre; ügyelnünk kell a levegő tisztaságára, ügyelni a világitásra, az étkezésekre, ügyelnünk arra, hogy elegendő mozgást végezzünk stb.

Csakhogy ennyiféle gond nevetségessé teszi az életet, és elveszi minden időnket, mondhatná valaki. Tisztára szofizma. Ez a gond a megszokás dolga. Nem kell több idő ahhoz, hogy szabály szerint együnk, mint ahhoz, hogy rosszul együnk. Nem kell több idő ahhoz, hogy kissé sétáljunk, mint ahhoz, hogy a karosszékekben lustálkodva rosszul emésszünk, vagy a kávéházban újságot olvassunk. Nem valami jelentékeny időveszteség, ha dolgozó-szobánk levegőjét időről-időre fölfrissítjük. Elég egyszer s mindenkorra megállapítani azokat a módosításokat, amelyeket életrendünkben meghonosítani akarunk. Az egyedüli ok, melyet az észszerűtlen cselekvés számára találhatunk: a restség az előre-látás hiányát illetőleg, testi lustaság a kivitel elmulasztását illetőleg.

Ismételjük: a jutalom az egészség lesz, azaz föltétele minden másnak, a sikernek úgy, mint a boldogságnak.

A legnagyobb figyelmet a táplálkozás rendjére kell fordítanunk. A lényeges kérdés itt a magunkhoz veendő táplálék természete és mennyisége. Berthelot munkásságáig a táplálkozás kérdése tapasztalati alapokon nyugodott. Ma már a kérdés elég világosan áll előttünk. Határozottan tudjuk, hogy a zsírt vagy szénhidrátot tartalmazó táplálék nem pótolhatja a szöveteknek képződésében a fehérjét (albumint). A fehérje tehát szükséges a táplálkozáshoz.

Másrészt azonban, ha a fehérjéből a megfelelő mennyiség helyett a kelleténél nagyobb mennyiséget adunk, rendkívül érdekes eredményre jutunk. Ez a túlságos mennyiségű fehérje szervezetünkben fehérjekiválasztást indít meg, még pedig szerveink rovására, s az így kiválasztott fehérje mennyisége nagyobb, mint amennyit magunkba fölvtünk.* Elég, ha naponként körülbelül 75 gr. nitrogéntartalmú tápszert veszünk magunkhoz. Mindaz, ami ezen a mennyiségen fölül van, nemcsak hogy nem

* V. ö. G. Seé, Formulaire alimentaire. Battaille et C-ie. 1893.

szívódik fel, hanem még az izmok fehérje-anyagából kiválasztást is okoz. Itt vagyunk az első pontnál: az ifjú a vendéglőkben kétszer, háromszor annyi húst eszik, mint amennyi szükséges.

Ezenkívül bármennyi fehérjét vegyünk is magunkhoz, a fehérje-kiválasztás egyformán folytatódik, ha ugyanekkor nem veszünk fel zsírt vagy szénhidrátokat; ellenkező esetben az szünetel. Ezért nevezték el ezeket a tápszereket, ha 75 gr. fehérjével vannak vegyítve, nitrogén-védőknek.

Másrészt tudjuk, hogy a munka főként a zsír és keményítő szétbomlását idézi elő. Azt is tudjuk, hogy az ember intenzív munka mellett naponként 2800-3400 hőegységet (caloriát) használ föl.* 75 gramm fehérje 307 hőegységet ad, ha tehát közép-számításnak 3000 hőegységet veszünk, mint átlagos hőfogyasztást, a szellemi munkásnak még körülbelül 2700 hőegységre van szüksége. Minthogy csak 200 250 gramm

* Egy gramm fehérje 4.1 hőegységet ad.

Zsír 9.3

« « szénhydr. 4.1 « «

zsírt használunk fel ($225 \times 9.3 = 2092$ hőegység), a szénhidrátoktól még körülbelül 600 hőegységet (körülbelül 150 gramm) kell kapnunk. Csak ki kell keresnünk a szakönyvekből minden egyes tápláléknak fehérje-, zsír- és szénhidrát-tartalmát és összeállíthatjuk napi táplálkozásunk életrendjét. A következtetés pedig ebből az a tapasztalat, hogy túlságosan sokat eszünk, különösen pedig sok húst eszünk. A gyomornak és a beleknek túlságos munkát adunk. A vagyonos osztály legtöbb tagja az emésztés munkája által szerzett erők legnagyobb részét az emésztésre fordítja. Ne higgye senki, hogy túlozunk. Az emésztés folyamata alatt valóban a gyomor és a belek falait is fölemésztienők, ha felületük szakadatlanul nem pótolná a védőszövetet, amely igen gyorsan újra képződik oly mértékben, amint azt a gyomornedv megtámadja. Már maga ez a munka is rendkívüli nagy. A belek 30 centiméter szélességűek s ha egyenesre nyujtanók, hétszer-nyolcszor olyan hosszúak volnának, mint aminő a test. A beleknek és a gyomornak a munkában résztvevő része leg-

alább is 5 négyzetmétert tesz ki. Ahhoz a tekintélyes munkához, amelybe az ilyen felületet betakaró bolyhok szakadatlan újraképzése naponta több órán át kerül, vegyük még hozzá a rágáshoz felhasznált, a gyomor peristaltikus (gyűrűs) mozgásai, a nyálka tekintélyes mennyiségének kiválasztása, a gyomornedv képzése, a hasnyálmirigy, az epehólyag által igénybe vett erőket, s fogalmat alkothatunk magunknak az erő-fogyasztásnak arról a bámulatos mennyiségéről, mely az emésztés munkájához szükséges.

Nem világos-e, hogy azok az emberek, akik túlságosan sokat esznek, csupán állatok, arra a dísztelen szerepre utalva, hogy emésztő csatornájuknak szolgálai legyenek? Vegyük hozzá még azt is, hogy legtöbben az ételek nagy mennyiségével szemben nagyon fáradtságosnak találják azt, hogy jól megrágják a táplálékot s ezáltal megnehezítik, hosszúra nyújtják az emésztés munkáját, mert a gyomornedvek a rosszul megrágott darabokat csak lassan tudják átjárni.

Mily hasznos volna egy kis füzet, amely minden élelmiszernek fehérje-, zsír- és old-

ható szénhidráttartalmát feltüntetné! Valamennyi szakmunka megadja a nitrogéntartalmat is, de jól tudjuk ma már, hogy a nitrogén némely vegyületben nem tekinthető vérvérvető tápláló anyagnak. Ilyen kimutatás segélyével az ifjú kettős eredménnyel tudná összeállítani az étlapját: jól táplálkozhatnék és emésztő szerveit a szellemi munkára nézve oly káros hatású túleröltetéstől megkímélhetné. A napi étkezések száma és ideje tehát egészen alárendelt kérdésnek tekinthető a táplálékok minőségének és mennyiségének összeállítása mellett.

Nem kívánom épen, mint egykor Cornaro — hogy az ifjú minden táplálékát meg is mérje, néhány mérés után már hozzávetőleg megítélhetné, mennyit kell ennie és legalább elkerülné az erők azon szörnyű elfecsérlését, amelynek pedig a vendéglőbe járó ifjú ki van téve, aki a zaj, a társalgás, vitatkozások közepette a túltömöttségig eszik.*

* Nem hagyhatjuk el e tárgyat anélkül, hogy a kávé élvezetéről ne szólnánk. Nem kell azt

A lélekzés egészségtana sokkal egyszerűbb; igazán úgy látszik, mintha a tiszta levegő belélekezése nem volna szükséglet. Hányszor láttam már ifjakat, akik szivebben szívták a megromlott, undorító levegőt, nehogy a tiszta levegővel egy kis hideget is beeressenek. A nevelő-intézetek és a lakások higiénája ebben a tekintetben kezdetleges állapotban maradt. Azonban be van bizonyítva, hogy a romlott levegő nyugtalanná, zsémbessé, elégedetlenné tesz. Ha a szervezetnek nincs meg az a természetes ingere, amelyet a tiszta levegő ad, hajlandó káros ingerekhez folyamodni. A tanuló ifjú épen nincsen szobájá-

egészen száműzni. Nagy mennyiségben élvezve és a szűrővel készítve, mely azt egészen kilúgozza, elgyöngíti az idegeket. Arab módra készítve apró csészékben leforrázva, kevésbé izgató és az emésztés munkáját előmozdítja. Még étkezésen kívül is egy kis mennyiség, például reggel, elűzheti azt a nyomottságot, amely miatt annyi szellemi munkás panaszkodik és szellemi fűrgeséget idézhet elő. Föltéve, hogy nem élünk vele vissza, másrészt, hogy a szellemi fűrgeséget nyomban értékesíthetjük úgy, hogy munkába fogunk, nincs veszedelem élvezetében.

hoz kötve, hogy ott a már egyszer kilehelt levegőn «kérődzzék»; gyakran szellőztethet és — ami többet ér — szabadban is dolgozhatnak. Azonkívül szobájában járkálhat is s fennhangon olvashat vagy beszélhet. Tudvalevő, hogy a süketnémáknak, kik a beszédben nem gyakorolják magukat, nagyon gyönge a tüdejük és nem képesek arra, hogy elfújják az ajkuktól néhány centiméterig íre állított gyertyát. A beszéd a tüdőnek erőteljes tornáztatása.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az írás és olvasás közben való görnyedt testtartás nagy akadály a léleklő-mozgásokra nézve s idővel nagyon ártalmas lehet a dolgozóra nézve. Hogy az elgyöngülés ez oka ellen küzdjünk, hozzá kell szoknunk az egyenes testtartáshoz, hogy a tüdőt szabadon tartsuk és a léleklő-mozgások szabad lefolyását biztosítsuk.

Mindezek az elővigyázati rendszabályok azonban nem elegendők és elengedhetetlenül szükséges, hogy a munkát gyakran félbeszakítsuk és felkeljünk s elvégezzük azokat a kitűnő gyakorlatokat, amelyeket Lagrange «tüdőgimnasztikának» nevezett el. Ezek a

gyakorlatok abban állnak, hogy mesterségesen mély lélekzetet veszünk, utánozva azt, amit reggel ösztönszerűen megteszünk, amikor nyújtózkodunk. Két karunkat nagyon lassan fölemeljük és kitarjuk, miközben olyan mély lélekzetet veszünk, amelyet csak lehet, majd leeresztjük karjainkat, s a belehelt levegőt kibocsátjuk. Az is hasznos még, ha karjainkat fölemelve lábujjhegyre állunk, mintha nőni akarnánk: ez az eljárás a gerincoszlop, görbületeit kiegyenesíti, miáltal a bordák alulról fölfelé érezhetően nagyobb körmetszetet írhatnak le, mint amilyent rendszeren. Azonkívül, hogy ez a gyakorlat a bordák ízületmerevségét megakadályozza, «kisimítja» még a ráncait egy csomó elsatnyult tüdősejtnak is, a hová az oxigén nem tudott behatolni. Ily módon meggyobbodik az a felület, melyen a levegő és vér cseréje végbemegy, ami megmagyarázza azt a Marey által tapasztalt jelenséget, hogy a lélekzés ritmusa ilyen hosszas gyakorlatok után még pihenés közben is ilyen marad. Megjegyezzük, hogy a súlyzók használata itt nem ajánlatos, mert a lélekzés visszafojtása nélkül semmiféle erő kifejtés nincsen.

Ezek az elővigyázati rendszabályok azonban, amelyek után oly jól érezzük magunkat, csak épen palliatív jellegűek és semmi esetre sem tehetik fölöslegessé a szorosan vett gyakorlatokat.

Nyilvánvaló, hogy a mozgás önmagában semmit sem teremt. Csak közvetve hat úgy, hogy a táplálkozás folyamatainak összességét javítja.

Szohánkbnn. mini láttuk, lélelzőképességünket növelhetjük azon gyakorlatok által, amelyekhez időről-időre folyamodunk, de azt el nem érhetjük, hogy a vér gyorsabban keringjen s hogy következőkép gyakrabban tegye meg az utat a tüdőn keresztül. A lélelzés és vérkeringés volta-kép ugyanaz a működés, de két különböző szempontból végezve. Minden, ami az egyiket fokozza, hat a másakra is. Lavoisier a tudományos akadémia elé terjesztett egyik közleményében (1789) fölhívta a figyelmet arra a tényre, hogy józan állapotban végzett izommunka után csaknem háromszor annyi oxigént fogyaszt el az ember, mint pihenésközben. Következőképen a mozgás első hatása az, hogy a

szervezetbe tekintélyes mennyiségű oxigén vitetik be. És míg az az ifjú, aki megszokta az otthonülést, csekélyebb mértékben éli az életet, addig az, aki szabad levegőn mozgást végez, a munkát dúsabb vérrel, tevékenyebb lélekzés mellett végzi. Az agy erősebb és hosszabb erőfeszítésre képes. A szív dolga kevesbedik, bár végzett munkája nagyobb lesz, mert míg a mozdulatlanág következtében a vér a hajszáledényekben megreked, s ezzel együtt jár az égési folyamat meglassulása, addig mozgás közben a «szomszédosság» folytán a vérkeringés a hajszáledényekben élénkebb lesz a működő izmok által és ez a «periferikus szív», amelyet a finom vér edények rugalmassága alkot, saját munkája révén csökkenti a középponti szerv munkáját.

De ezek az izomműködésnek nem egyedi jótéteményei, mert az izmok azonkívül még, mint Paul Bert kimutatta, az oxigén gyűjtői és megőrzői. Tulajdonképpen lélekzószervek ezek is, mert bennük megy végbe a belehelt oxigén és a fölösleges szénsav kicserélése. De minél erőteljesebb ez a ki-

cserélés, annál tökéletesebb a táplálók zsíryananyagának az elége; a mozgás nélküli élet a zsírkészletet nem «égetvén el», inkább annak a lerakódását idézi elő és egyenesen elhízásra vezet. Azonban ez az elhízás még nem az egyedüli hátránya a testi renyheségnek, mert ki van mutatva, hogy az ízületi csúz, a köszvény, a kő, a rossz lehellet főoka a termékek tökéletlen elége, melyet a *nem elég* erős lélekzés okoz. De az izmoknak ez a fontos működése nemcsak a munka idején tart; mert, amint láttuk, ezek a szervek még azután is sokáig megtartják ezt a lélekző működésüket.

Jegyezzük meg különösen, hogy a jobb módú családok gyermekeire nézve a testmozgás egyáltalán elengedhetetlen, mert ők túlságosan táplálkoznak. Testmozgás, sőt fokozott testmozgás kel] nekik, hogy a szervezetbe vitt anyagok fölöslege elégjen. Ha az ember sokat eszik és amellet henyél, valamennyi chylus-edény megreked. A rosszullét, az undor, különösen reggelenkint gyakori, amidőn az éjjeli pihenés a túltáplálkozást még csak fokozza. A gyo-

mor ellustul és a vér a szó szoros értelmében «magsűrűsödik», azaz: éghető anyagokkal van tele. Ébredéskor gyakran különös, lehetetlen állapotot idéz elő: értem* ez alatt a levertséget, a fásultságot, a szellemi restséget, melyet a fölösleges anyag felhalmozódása okoz. Hogy a levertség oka valóban ebben rejlik, erre csattanós bizonyíték van, ha el tudjuk magunkat szánni s azonnal munkához látunk, a fáradtság nem növekszik, hanem ellenkezőleg csökken, minthogy a vérben fölhalmozódott anyagfölség is csökken az oxigénnel való vegyülés következtében.

Röviden: a testmozgás élénkíti és erélyesebbé teszi az anyagcserét, gyorsítja a tartalmas vérnek keringését, másrészt előmozdítja a bomlási termékek kiürítését. Ezen az általános hatáson kívül, melyet a mozgás a testre gyakorol, alig szükséges kiemelnünk, mily jótékonyan hat a séta a belek peristaltikus (gyűrűzetes) mozgására.*

* A tanuló testtartása általában ülő vagy álló lóvén, a beleket, átölelő izmok rendszerint pety-

II.

A testmozgás szerepét eddig csupán a táplálkozás folyamatának szempontjából vizsgáltuk. Tárgyunkra nézve ez a lényeges szempont, mert az akarat és a figyelem, szoros összefüggésben van a jó testi állapottal. Az izom-gyakorlatnak azonban ezenkívül ugyan kevésbé jelentős, de annál *bensőbb* kapcsolttá is van az akarattal. A gyermeknél ugyanis az akarat azzal kezdődik, hogy félénken izommozgásokat próbál tenni. Az a hosszas gyakorlat, melyre mindenkinek szüksége van, hogy mozdulatain uralkodni tanuljon, edzi akaratunkat és fegyelmezi figyelmünket. Ki

hüdtek. Tétlenségük folytán a hájlerakódást potroh terjedelmét növeli, s ezek a petyhüdt izmok nem támogatják eléggé a gyomrot, amely tágulni igyekszik. Lagrange szép könyvében megjelöli azokat a gyakorlatokat, amelyeket a svéd gimnasztika ezen állapotok legyőzése céljából fölhasznál. Ez az eljárás hét gyakorlatból áll, amelyet otthon is könnyen el lehet végezni. V. ö. Exercices chez les adultes. 355. és következő!

hol érezné élénken, hogy még ma is, a mélységes lustaság óráiban, egy mozdulat, pl. fölkelés, kimenés stb. milyen nehéz munka az akarat számára? S ki *vonná* ezek alapján kétségbe, hogy az izomműködés, vagy jobban mondva az élénk, határozott mozgások (mert a járás csakhamar automatikussá válik és így ebből a szempontból alig van értéke) nem a legkitűnőbb gyakorlásai-e az akaratnak és a figyelemnek? Ez annyira igaz, hogy idegbetegeknek, akik nem képesek figyelni –, izomgyakorlatokat rendelnek. Minden erő kifejtés akaratlanul alapszik és az akarat is, mint minden képességünk, ismétlés útján fejlődik. Mi több, az izommunka, mikor már fáradtsággal jár, fájdalmat okoz, és ha képesek vagyunk a fájdalom mellett is megmaradni a munkánál, ez nem akarat-e, még pedig a legerősebb akarat?

Láthatjuk tehát, hogy a testgyakorlat mintegy az akarat első iskolája.

Azt jelenti-e ez, hogy nincs semmi befolyással az értelemre? Éppen nem. Ez a hatás kézzelfogható; a testi lomhaság tönkre tesz: benyomásaink nem újulnak

föl; szívesen maradunk otthon borús egyhangúságban; átadjuk magunkat az unalomnak és a kedvetlenségnek. És ez a szomorú állapot, amelyről mindnyájunknak vannak tapasztalatai, csakis a fizikai élet meglassulásának következménye, s annak, hogy a képzetek ébredése is lassú, nincsenek kívülről jövő benyomások. Nagyon különbözik ez annak az állapotától, aki az *eszmék* világosságával, élénk benyomások nagy gazdagságával a mezőket járva elmélkedik. Nem lehet tehát tagadni a testmozgás rendkívüli hatását képességeinkre.

III.

A tanuló ifjúnak azonban meg kell vizsgálnia közelebbről azokat a nagy tévedéseket, amelyek ezen testmozgásról, melynek jótékony hatásait kimutattuk, forgalomban vannak. Gyakran összetévesztenek az emberek két különböző dolgot: az egészséget és az izomerőt. A tartós egészséget a lélelköző- és az emésztőszervek egészsége adja meg. Jól érezzük magunkat, ez annyit jelent jól tudunk emészteni, szaba-

don tudunk lélekzeni, vérkeringésünk erős és szabályos; jelenti másrészt, hogy a hőmérséklet változásainak könnyen ellent tudunk állani. Ámde ezek az ellenálló képességek semmiféle okozati összefüggésben nincsenek az izomerővel. A vásári erőművészek és a vásárcsarnokok nagy erejű zsákhordói nagyon gyenge egészségű emberek lehetnek, míg némely szobatudósnak közepes testi erő mellett is vasegészsége lehet. Nemcsak, hogy ne keressük az atlétaerőt, hanem határozottan kerüljük azt; mert ez csak erőszakos gyakorlatok által gyarapszik, s azonkívül, hogy az ilyen gyakorlatok akadályozzák a szabályos lélekzést, s vértolulást okoznak a nyak- és a homlokerekben, még az is bizonyos, hogy gyengítenék. De lehetetlen egyszerre erős fizikai és erős szellemi munkát végezni. Sőt a megerőltetésekkel járó kimerültség a meghülés iránt fogékonyá teszi a testet, ami a földműveseknél és a hegyi lakóknál gyakori eset.

Tegyük még hozzá, hogy az erős testgyakorlat csak akkor hasznos, ha a túlságos táplálkozásból eredő anyagfölsőletet

kell elégetni; ámde a szellemi munkás, aki a figyelem által nagy erőt fejt ki, ugyanannyi, sőt talán több anyagot fogyaszt, mint a paraszt, aki a földet műveli. A diákot, aki méltó e névre, így nem lehet összehasonlítani a hivatalnokkal, aki hivatalában mindig ugyanazon munka mellett ül, és akinek szelleme éppen olyan rest, mint teste. Minél több szellemi munkát végeztünk, annál kevesebb szükségünk van azokra az izomgyakorlatokra, amelyek a föl nem használt anyagfölösleg elégetésére vannak hivatva.

Különös dolog, hogy nálunk Franciaországban dicsőítik azt az atlétikai nevelést, amelyben az angol ifjak részesülnek, és bámuljuk esztelenül a mi korunkat jellemzően — teljes hiányával a tudományos szellemnek. El vagyunk ragadtatva attól a néhány nevelőintézettől, amelyekben az évi tartásdíj 5000 frankra is felrúg és a dúsgazdag lordok fiaitól, kik az egyetemet csak úri kedvtelés gyanánt látogatják s nem látjuk, hog) ez a kisebbség egészen megfelel a mi sportférfiaink kisebbségének. Fölvilágosodott angolok éppen nem szívesen

látják a testgyakorlatok túlhajtását az angol iskolákban. Wilkie Collins *Férj és nő* című, 1871-ben írt regényének előszavában konstatálja, hogy az angol társadalomban — sajnos — a durvaság és nyersség növekedett s ebben a testgyakorlatokkal való túlzásnak van legnagyobb része. mondja a szerző. Matthew Arnold, akinek pártatlanságát senki sem vonhatja kétségbe, irigylő a francia nevelési rendszert. Ami, szerinte, a barbárokat és a fiiisztereket jellemzi, ez az. hogy az előbbieket csak a méltóságokat, hiúságuk kielégítését, a testedzést, a sportot, a zajos élvezeteket kedvelik, az utóbbiak pedig csak az üzlet lázaját, a pénzszerzés művészetét, a kényelmet, a pletykát szeretik. Ám, amint mondja, az angol nevelés csak a barbárok és üliszterek számának szaporítására szolgál. Helyesen jegyzi meg, «hogy a tisztán szellemi, munkával foglalkozók éppen olyan erkölcsösök, mint azok. akik tisztán atléták». Hozzátehetné volna, hogy a görög gimnáziumokat, hol a testgyakorlásnak nagy becsülete volt, természetellenes szerelmek alacsonyították le. Egyébiránt, van-e olyan szellemi munkás,

akinek ne volnának személyes tapasztalatai, amelyekhez tanácsért fordulhat? Erőkészle-
fünk nincsen legáthatlan falakkal két re-
keszre választva: a szellemi erők és a test;
erők rekeszére. Mindaz, amit az erőszakolt
testgyakorlásra elfecsérlünk, a gondolkozás
munkájára nézve el van veszve. Az elmélke-
désre képtelen bárgyú ember tele tömheti
magaét étellel és erős italokkal, hogy azu-
tán az emészt és munkája után fönmaradó
erőt fárasztó mozgásokra pazarolhassa,
büszkén gyönyörködhetik majd atléta-
izmaiban: semmi kifogásunk ez ellen. De
ilyen életet szálni jövendő orvosainknak,
jövendő ügyvédeinknek, tudósainknak,
íróinknak, ez már oktalanság. A nagy
emberi győzelmeket sehol sem izmokkal
vívták ki. Nagy találmányokkal, nagy érzel-
mekkel, termékeny gondolatokkal lehet
győzni. Örömet adnók oda ötszáz föld-
hordó munkás-, és még inkább a sport-
férfiak teljesen fölösleges izmait egy Pas-
teur, egy Ampere vagy egy Malebranche
hatalmas szelleméért. Aztán a legjobban
trainirozott ember sem fogja futásban le-
győzni a lovat, sőt még a kutyát sem, a

gorilla pedig bizony nem ijed meg a birkózótól, ha viadalra kerül a sor. Fölényünk tehát semmikép sem alapszik izmaink erején: bizonyosága az, hogy az ember leigázta a leghatalmasabb állatokat és a tigrist, az oroszlánt ketrecbe zárta az állatkertet látogató gyermekek örömére.

Nagyon is nyilvánvaló, hogy az izomerő szerepe napról-napra jelentéktelenebb, mert az értelem a gépek összehasonlíthatatlanul hatalmasabb erejével pótolja azt; sőt az izomerejük folytán kiváló embereknek is az a sorsuk, hogy mindinkább a gépek szerepét kell elvállalniuk: engedelmes eszközökké válnak azok kezeiben, akik gondolkoznak. A nem dolgozó vállalkozó vezeti a munkásokat, a vállalkozókat pedig viszont egy mérnök igazgatja, akinek nem kérés a tenyere.

Röviden szólva, az a hadjárat, a melyet a gyermekek athletikai nevelése, érdekében indítottak, abszurd. Azon alapszik, hogy a/, egészség fogalmát összetévesztik az izomerő fogalmával; oda vezet, hogy ifjainkból elmebeli tehetségük rovására minden gyöngegség híj jávai levő birkózókat nevelünk.

A tanulásban erősek és a boxolásban erősek között a mi választásunk nem lehet kétséges. Ne tekintsük haladásnak azt a törekvést, mely minket az állatiassághoz akar visszavezetni. Túlzást túlzással szembe állítva, inkább választom azon középkori iskolák túlzásait, melyek egy Aquinói Szent Tamást, egy Montaigne-t, egy Rabelais-t adtak nekünk, szemben azon iskolákkal, a melyek az evezés bajnokaival ajándékoznak meg.

Mondjuk ki nyíltan, ha a versenyeket megfosztanók attól a jutalomtól, a melyet annak csupán az együgyű hiúság ad (*együgyű*, mert mi lehetne más az a hiúság, mely sok állatnál is kisebb felsőséghez ragaszkodik), senki sem kényszerítené magát azokra a fáradozásokra, a melyekkel egy ilyen evezőverseny előkészületei járnak. Nem a nyers, gyakorlott Angliát kell utánoznunk ebben a tekintetben, hanem inkább Svédországot, mely iskoláiból a káros testi megerőltetéseket száműzte. Ott arra törekszenek, hogy erőteljes, egészséges ifjakat neveljenek, és rájöttek, hogy a testgyakorlással való visszaélés biztosab-

ban vezet a túlterhelésre, mint a túlságba vitt tanulás. Az előadottakból következik, hogy azoknak a gyakorlatoknak a megválasztásában, amelyeket a tanulóknak ajánlanunk kell, egy abszolút szabály uralkodik s ez az, hogy ezek a gyakorlatok ne merítsék ki az erőt s ne menjenek a teljes kifáradásig.

IV.

Ha a testgyakorlást illetőleg ily káros tévedéseket követünk el, nem kevésbé végzetesek azok a tévedések, a melyek a szellemi munka tekintetében általában fennforognak. Az ember hajlandó ezt szükségképpen ülő foglalkozásnak képzelni. A mint már mondtuk is, a szellemi munkás képze azonnal egy olyan ember képét kelti föl bennünk, a ki fejét tenyerébe hajtva ül, hogy gondolkodjék, vagy a ki mellével az asztalnak támaszkodik, hogy írjon. Ismétlem, nincs ennél hamisabb képzet. Az előkészítő munka csakis az íróasztal mellett végezhető el. A fordításhoz szükséges a nyelvtan meg a szótár: az olvasásnál a

figyelmet ébren kell tartani és az emlékezetet megjegyzésekkel, a szerző által felkeltett képzeteknek papirosra való rögzítésével kell támogatni. Mihelyt azonban ez az előkészítő munka be van fejezve, az emlékezet minden más munkáját házon kívül is elvégezhetjük. A munka csak nyer azzal, ha künn a szabad mezőn vagy nyilvános sétatéren készül. Ezen az emlékezetbeli munkán kívül az elmélkedést és az anyag tervszerű elrendezését a szabad levegőn való séta nagyon megkönnyíti. Részemről megvallom, hogy valamennyi új eszmém, a melyeket megtalálni szerencsés voltam, séta közben támadt. A Földközi-tenger, az Alpok és a lotharingiai erdők mintegy háttérül szolgálnak alkotásaimhoz. S ha igaz, a mit Herbert Spencer* állít, a kit pedig nem lehet lustasággal gyanúsítani, «hogy az ismeretek földolgozása sokkal fontosabb, mint azok megszerzése» és ha, amint mondja, «e földolgozáshoz két dolog szükséges, idő és az elme önkénytes munkája», kijelentem, hogy ez a munka

* De l'Éducation, 294. 1. Alcan.

sehol sem oly erőteljes, mint a szabadban. *Quidquid conficio aut cogito, in ambulationiá férce tempiu confero.** A séta közben való mozgás, az akadálytalan vérkeringés, a tiszta és friss levegő, mely a testet bőséges oxigénnel látja el, mindezeknek eredménye, hogy a gondolkodás oh erőteljes, önmagától jelentkező, amilyen az ülő-munka mellett csak nagyritkán. *Mill* beszéli visszaemlékezéseiben, hogy logikájának nagy része útközben készült, midőn az indiai társaság hivatalos helyiségeibe ment. Nagyon igaz, hogy a termékeny munkát legnagyobb részben a szabad levegőn, a verőfényes nap sugarainál lehet elvégezni.

V.

Most, miután a testgyakorlással végeztünk, az van hátra, hogy a pihenésről beszéljünk. A pihenés nem lustaság. Sőt a lustaság a pihenéssel össze sem egyeztethető. A pihenés valóban föltételezi, mint előzményt, a munkát s ha nem is a kime-

* Cicero, Ad Quintil. 3.

rülést, de legalább a fölüdülés szükségét. A lusta sohasem élvezte a jól megérdemelt pihenés gyönyöreit, mert ha — a mint Pascal mondja — a hideg kellemes, ha utána melegedhetünk, a munka is kellemes, már csak az utána következő nyugalom miatt is. A pihenés munka nélkül, mely szükségessé tette amaszt, csupán semmittevés a maga komor, tűrhetetlen unalmává/. A mint Ruskin mondja, dicső pihenés a zerge pihenése, mely gránit ágyában lihegve nyugszik, de nem a baromé, mely az istállóban a takarmányon kérődzik.

Az igazi pihenés az álom. Ha nyugodt és mély, az erőt teljesen helyreállítja. Nyomban a felébredés után kellemes érzés fog el és érezzük magunkban az erőt az egész napi munkára. Sajnos, az alvás kérdése egyike azoknak, melyről az embereknek a legtévesebb fogalmaik vannak. Az egészségtannal foglalkozók abban a törekvésükben, hogy mindent bizonyos tekintéllyel rendszerbe foglaljanak, a mi annál nevetésesebb, mert tudományuk nem egyéb empirikus törvények halmazánál, — az alvás idejét hat vagy hét órában szabják meg.

Az egyedül elfogadható szabály itt az, s ez is csak nagy általánosságban áll – hogy ne feküdjünk le nagyon későn s ugorjunk ki rögtön az ágyból, mihelyt fölébredtünk.

Azt mondtuk: ne feküdjünk nagyon későn, mert az éjfélig tartó munkát egyáltalán kárhóztatnunk kell. Tudjuk, hogy a vér hőmérséklete délután négy óra felé süllyedni kezd és hogy az éjfél felé bomlási termékek anyagával telik meg. A szellemi erő ebben az időben sohasem élénk és ha mégis úgy tetszenék, hogy benne vagyunk a rendes kerékvágásban, sőt talán jobban, mint napközben, félek, hogy ez onnan van, mert az eltompult elme az illúzió által megtévesztve könnyen megelégszik a közepes munkával is.

Azon fölül a szellemnek ez a késő órákig való megerőltetése az álomra nézve káros és oly izgatottságot okoz, mely miatt a pihenés nem lehet kielégítő. Bizonyos lázas állapotot hozhatunk létre abban az időben, a midőn minden álomra int, de mily rossz számítás ez! Elménket túlterheljük közepes munka kedvéért. a másnapi gon-

dolkozás frissességének és erejének rovására. A legbiztosabb eredmény, mellyel a természet törvényeinek ilyen oktan módon való megszegése jár, az, hogy ingerlékenységünket fokozzuk. Az esti órákra inkább a mechanikus munkát hagyjuk: a könyvek szélére ceruzával odavetett megjegyzések összegyűjtését, az idézetek kikeresését, a tájékozódási stb.

Ami a kora reggeli munkát illeti, ennek hasznosságát is kétségbe vonom. Először is, ritka eset az, hogy valakinek meglegyen az az erélye, hogy naponta négy óraker felkeljen. A mindig gyöngye akarat segítségével kívül másra is kell számítanunk, ha arról van szó, hogy például télen az ágy kellemes melegét a szoba hűvös levegőjével fölcseréljük. Egy, az ország közepén fekvő városban, egy péknél laktam, kinek legényei meg voltak bízva, hogy munkából jövet engem keltsenek föl, bármint tiltakozzék is bennem az «erőszakos vadállat». Így egy egész télen át már öt óraker az íróasztal mellett ültem. Ebből a hosszú gyakorlatból azt a következtetést vontam le, hogy habár elég hosszú ideig

tartott is, de kitartással mégis belejöttem H kerékvágásba, A munka csakhamar kitűnően ment és szerzett ismereteim mind maradandók voltak; de a napnak hátralevő részében egy kissé álmos voltam és mindent egybevetve, a szép nappali órák fölhasználása többet ér, mint ez a kora reggeli munka. Egyedüli előnye ennek a módszernek az, hogy egy nap sem vész el: mindeniknek megvan a maga munkája, míg ha a munkát a szabad órákra halasztjuk, megkockáztatjuk azt, hogy a munkára szánt időt, ha akaratumk gyöngye, elfecséreljük.

Az ágyban való pihenés idejét azonban uem kell túlhajtani két okból. Az alvásnak a szükséges időn túl való meghosszabbítása hogy mennyi ez a szükséges idő, ez mindenkinél változó megsűrűsíti a vért. Az egész délelőtt el van így rontva, mogorvák, egykedvűek, lehangoltak vagyunk, könnyen fázunk, érzékenyek leszünk De ez nem is a legnagyobb hátránya a túlhajtott pihenésnek: mint abszolút, kivétel nélkül való szabályt állíthatjuk föl, hogy minden ifjú, aki sokáig lustálkodik

és felébredés után még sokáig marad az ágyban, ellenállhatatlanul titkos bűnbe esik. Mondd meg nekem, hány órakor kelsz föl és megmondom, vájjon bűnöző vagy-e?

VI.

Az alváson kívül a pihenés az üdülés alakjában is lehetséges. Elengedhetetlen, hogy ne szakadatlanul dolgozzunk. Az a régi hasonlat, mely szerint a szellem olyan, mint az íjj húrja, mely állandóan kifeszítve, teljesen elveszti feszítő erejét, találó. A munka természetes jutalma nélkül, a pihenés nélkül, csak robot. Már szerzett ismeretek feldolgozása, kifejlődése, megtermékenyítése szempontjából is a különböző munkák között bizonyos időnek kell eltelnie. Ez a pihenés határozottan nyereség magára a munkára nézve is: mert munka az ideg-központok aktív munkája nélkül nem megy végbe. Megfordítva, az ideg-központokban végbement aktív munka, még ha nem is öntudatos az, szellemi működésünket gyakran előmozdítja. Ma már nem szükséges többé védelmezni azt az ered-

ményes fölfedezést, hogy a gondolatok és az «idegállomány» közt összefüggés van. Ha pedig a szellemi munka véget ér, az ideg-központok munkája nem szűnik meg legott: öntudatlanul, de tovább tart a munka és végeredményében az emlékek megerősítése és kidomborítása nyer általa. Tehát bolondság nyomban egy új munkába fogni. Először is kárba vész annak az önmagától jelentkező munkának előnye, mely a szellem féltudatos rétegeiben megy végbe; másrészt mintegy vissza kell szorítanunk a meglévő véráramlatokat és egy új terv szerint kell azokat elvezetnünk. Úgy van ez, mint a tovagördülő vonattal, előbb meg kell állítani, azután visszafelé tolatni, hogy végül egy újabb sínre áttereljük. Jobb, ha megvárjuk, míg a szerzett lendület természetszerűleg ellankad, *egy* kis pihenőt tartunk, *egy* kis mozgást végzünk, a míg a nyugalom az agyműködésben helyreállt. Hosszas tanítói gyakorlatomban sokszor láttam olyan tanulókat, a kik alig tudták követni a tanítás menetét és akik nem értették meg jól a kérdések kapcsolódását, de a húsvéti

tizenöt napos teljes szellemi pihenő után egészen megváltozva tértek vissza. Gondolataik megállapodtak, az anyag szervezkedése befejezést nyert és tanulmányaik fölött úrrá lettek. Az ismeretszerzés e jóltevo szünete nélkül talán ilyesmi nem mutatkozott volna.

A pihenésnek szükségességét a munka érdekében nem hangsúlyozták eléggé. Menyire igaz van *Töpffer*-nek:* «Dolgoznod kell barátom; azután meg semmit sem tenni, embereket látni, levegőt színi, kószálni, mert így emésztjük meg, amit tanultunk, amit láttunk; így kapcsoljuk össze a tudományt az étellel, a helyett, hogy azt csak az emlékezettel kötnők össze.»

De a pihenést nem szabad célul magunk elé tűzni. Ez nem egyéb és nem is lehet egyéb, mint eszköz testünk fölfrissítésére.

Azután meg a pihenésnek sokféle módja van és a szórakozások megválasztása nem lehet közömbös arra nézve, aki akaratát edzeni akarja. A helyes szórakozás lényeges jellemvonásai: hogy a vérkeringést és

* Presbytère, LI.

a lélekzés ritmusát gyorsítják, de kivált-kép, hogy a mell izmainak, a gerincoszlopnak, a gyomor izomfelületének kiterjedt munkásságát elősegítik és a látóérzékét kímélik.

Ezék a föltételek első sorban arra indítanak, hogy száműzzük mindazokat a játékokat, melyek az ülő életmód és igen gyakran az egészségtelen atmoszféra káros tulajdonságaival bírnak, ilyenek: a kártya, a sakk és általában mindazok a játékok, melyeket zárt helyen szoktak játszani, dohányfüsttel telített levegőben, melyet föl sem frissítenek.

Ellenben a szabad mezőn való séta. az erdei élvezetes csatangolások egy részét alkotják a kitűzött programnak. Sajnos, hogy ezek a szórakozások nem felelnek meg mindenben a kitűzött feltételeknek, mert a gerincoszlop izmait, melyek a lélekzónél szerepet játszanak és a gyomor izmait nem foglalkoztatják. Kárpótlásul azonban megtöltik a tüdőt tiszta levegővel és kellemesen pihentetik a szemet. A korcsolyázás, mely a mulatságos testgyakorlatok között a legfárasztóbb és a

mozgások változatossága tekintetében a legtökéletesebb s nyáron az úszás, a leg hatásosabb lélekző-gyakorlatok, csodás fölfrissítő hatással vannak a szellemi munkásra. Számítsuk még ezekhez az evezést, a folyót szegélyező bájos tájak keretében, a kertészkedést a vele járó legkülönfélébb mozgásokkal.*

Otthon, esős napokon a billiard-játék vagy a gyalupad kitűnően foglalkoztat. A kertben tekézhetünk vagy labdázhatunk és űzhetnők mindama régi francia játékokat, a melyeket sem a crockett-nek, sem a lawn-tennis-nek nem volna szabad kiszorítania. A szünidőben nincs jobb a vidám kirándulásoknál, iszákkal a háton az Alpések, a Pyrénéusok, a Vogézek közé vagy Bretagneba. A munkára szánt hónapokban ügyelni kell arra (a szünidőben önnek nincsenek hátrányai), hogy a test-

* Nem említjük itt a sokszor fárasztó vadászatot, mely semmiesetre sem lehet megszokott gyakorlat, sem a vívást, mely *ideges* fáradságot okoz és határozottan tiltott szórakozás a szeltemi munkásokra nézve. (L. Lagrange, L'Exercice chez les adultes. 29 l. s. köv. 1. Alcan.)

gyakorlat, bár izzadást idézzen is elő, sohase menjen a kimerülésig. Minden kifáradás kerülendő, mert ha hozzá adjuk még a szellemi munkát, túlterhelésre vezet. A jól megválasztott szórakozások közvetlen jó hatásain kívül az egészséges testgyakorlások öröme, mint minden könnyed, víg kedélyhullámmal, az egészségre nézve igen fontos szerepet. A legjobb erősítő szer, mondják, az öröm: a fizikai öröm úgyszólván az egyensúlyban levő organizmus diadaléneke. Es ha ezekhez a tisztán állati örömhöz a szellemi munka magasztos elégtétele is járul, mely nincs kizárva semmi másféle öröm által mi több, mely minden más örömnek is oly igaz, zamatos ízt kölcsönöz a boldogság teljes. Azoknak az ifjaknak, a kik eléggé urai önmaguknak, hogy életüket helyesen szabályozzák, az élet megéri azt a fáradságot, hogy leélje az ember, ezekhez a kiválasztottakhoz tartozhatunk mi is mindnyájan, ha képesek vagyunk arra, hogy azt akarjuk.

VII.

Röviden szólva, tehát az akarat ereje, a kitartó akarat ereje, magában foglalja a huzamos erőfeszítések lehetőségét. Csak-hogy egészség nélkül nincsen tartós erőfeszítés. Az egészség tehát az erkölcsi erő lényeges feltétele. Senki se léphet ide be, a ki nem matematikus, monda Plato; senki se léphet ide be, szeretnők mondani, a ki nem követi a higiénia szabályait, amennyiben azok biztosak. A mint az akarat ismételt rövid erőfeszítésekből áll, úgy alapján véve ez is apró egészségi rendszabályokból alakul: gondoskodásból a táplálkozás, a lélekzésre szolgáló levegő, a vérkeringés dolgairól. Föltételezi a pihenést és a jól megválasztott testmozgásokat. Ebben a tekintetben síkra kellett szállnunk az ellen a divat ellen, mely Anglia silány utánzását túlajtja. Lelkiismeretességünk annyira ment, hogy szemle alá vettük azokat a szórakozásokat, a melyek ártalmasak és amelyek hasznosak, el nem mulasztva útközben szabatosan körülírni az eredményes szellemi munka föltételeit: mert mé-

lyen meg vagyunk győződve, hogy az értelem, az érzőképeség és az akarat igen nagy részben a test állapotától függ. Ha a lélek, mondja Bossuet, ura annak a testnek, amely általa él, nem marad sokáig az, ha ez a test gyöngé, tönkrement. Ilyen körülmények között megkockáztathatunk ugyan egy hősiesség erőfeszítést, de ezt a hősiesség erőfeszítést nem fogja követni nyomban több más, mert már az elsőnek végleges kimerülés lesz a következménye. És ebben az életben, amilyenné azt a civilizáció tette, a hősiességre ritkán nyílik alkalom, oly ritkán, hogy nem is arra kell magunkat előkészíteni, hanem inkább az ismételt, a mindennap és minden órában elülről kezdett részleges erőfeszítésekre. Azonfelül ki fog tűnni, hogy az örökös erőfeszítések által edzett akarat készebb, mint más, a hőstettek, ha üt az óra. De ezeket az ismételt erőfeszítéseket állhatatosságnak, következetességnek nevezik, és mihelyt az erőfeszítésben kitartás nyilvánul, kell, hogy az erők fejlődésében is tartósság legyen. Nem is gondoljuk, mennyire igazuk volt a régieknek, amidőn híres mondásukat:

mena sana in corpore sano, kimondták. Legyünk tehát egészségesek, hogy akaratunknak a fizikai erőt megadhassuk. mely nélkül minden erőkifejtés, bármily irányú legyen is az, gyarló és sikertelen marad.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Általános áttekintés.

Elérkeztünk tanulmányunk első részének végére.

Először is leírtuk azoknak az ellenségeknek lényegét, amelyeket a természetünk alantasabb erőivel szemben folytatott e nemes, termékeny küzdelemben le kell győznünk. Láttuk, hogy a szenvedélyeknek az önlegyőzésért való küzdelemben csak annál a segítségnél fogva van annyi jelentőségük, amelyet a hatalmas ellenségnek jiyujtanak: a restségnek, az elernyedésre való hajlamnak, mely az embert szüntelen arra a fokra akarja visszalökni, a honnan évszázadok erőfeszítései által oly nehezen tudott fölemelkedni. Meggyőződünk, hogy önfegyelmezésen nem a ki-kitörő akaratot

kell értenünk, hogy a fenséges tetterő nem egyéb, mint a szakadatlan hónapokon és éveken át tartó erő és hogy az akarat próbaköve nem más, mint annak tartósága.

Majd két filozófiai elméletről kellett utunkat megtisztítanunk, melyek mindegyike nézetünk szerint egyformán elcsüggesztő: az egyik azt állítja, hogy jellemünkkel épen nem rendelkezünk, hogy az már eleve elhatározott, velünk született. hogy azok maradunk, a mik vagyunk, hogy fölszabadításunkat meg sem kísérelhetjük: abszurd elmélet, mely a szavakkal való gondolkozás olyan szokására és a pszichológia elemi dolgaiban való olyan tudatlanságra mutat, hogy csodálkoznunk kellene azon, hogy tartalmas bölcsészek szállnak síkra mellette, ha nem ismernők az előítéletek által keltett erős szuggesziót, azt a szuggesziót, mely lelki szemeink elé mintegy szem-ellenzőt köt és így megakadályozza, hogy a legvilágosabb tényeket is láthassuk.

A másik elmélet a szabadakarat tana, nem kevésbé gyermekes s nem kevésbé

káros, amennyiben a jellem alakítását egy pillanat művének tekinti és az erkölcsstan tudósait a pszichológia tanulmányozásától bizonyos tekintetben elriasztotta: pedig csak természetünk törvényeinek alapos ismeretében találhatjuk meg azokat az útmutatásokat, a melyek nekünk jellemünk megjavítását lehetővé teszik.

Miután az utat előttünk ettől a két elmélettől megtisztítottuk, áttértünk tárgyunknak pszichológiai szempontból való tanulmányozására. Láttuk azt a nagy hatalmat, amellyel gondolataink fölött rendelkezünk és azt a gyöngye támaszt, amelyet közvetlenül nyújtani tudnak, míg az érzések mindenható hatalmával szemben közvetlenül tehetetlenek vagyunk. De szerencsére az idő és egy kis okos diplomácia segítségével elháríthatunk minden nehézséget és közvetett eszközökkel győzedelmeskedhetünk ott is, a hol leveretésünk már bizonyosnak látszott. Ezeket az eszközöket, amelyek minket az önuralomhoz segítenek, tüzetesen megvizsgáltuk a szemlélődő elmélkedésről s a cselekvésről szóló fejezetekben és — áthatva a testi és a

lelki életnek egymáshoz való szoros viszonyától az egészségtan egy fejezetében meg kellett vizsgálnunk az akarat edzésére kedvező fiziológiai feltételeket.

Munkánk tisztán elméleti része tehát be van fejezve; be kell még hatolnunk a részletekbe és az eddig tanult, szorosán vett, általános, nagy törvényeket a tanuló ifjú életére kell alkalmaznunk. Más szavakkal: meg kell vizsgálnunk közelről azokat a veszedelmeket egyenkint, amelyek a tanuló erkölcsi önállóságát fenyegetik és azoknak a segedelmeknek a lényegét, amelyeket ellenük akár önmagában, akár a külvilágban föltalálhat.

Ezt a második részt, a mely gyakorlati útmutatás, két könyvre osztjuk: a IV. és V. könyvre.

A IV. könyv két nagy csoportot tartalmaz: az egyik a legyőzendő ellenségekről (*pars destruens*) szól, a másik (*pars construens*) azoknak az elmélkedéseknek az előadása, amelyek alkalmasak arra, hogy az ifjában fölébresszék a vágyódást az olyan tetterős élet után, mely csupán az akaratnak van alávetve.

Az V. könyv szemügyre veszi a külső szövetségeket, amelyeket a tanuló akaratának vezetése érdekében az őt környező társadalomban találhat.

II.

GYAKORLATI RÉSZ.

NEGYEDIK KÖNYV.

RÉSZLETES ELMÉLKEDÉSEK.

A legyőzendő ellenségek: Az érzelgősség és az érzékiség.

I.

Leküzdendő ellenségünk — mint látuk — szám szerint, kettő van: az érzékiség és a lustaság. Minthogy a lustaság abban áll, hogy az ember önmagát folyton elhagyja, azért az minden bűnös hajlandóságnak «milieu»-je, s bizonyos tekintetben jriinden alacsony szenvedély magában foglalja a restséget. S ha nagyon megszorítanának, nem áttallanók bevallani, hogy minden alacsony szenvedély — mint a stoikusok mondták — az akarat elgyengülése. Szenvedélyesnek lenni, mi egyebet jelent, mint azt, hogy nem vagyok úr a magam házában? A szenvedély a győzelmes állatiasság, az öröklött vak ösztön, mely elhomályosítja az értelmet, elnyomja, sőt a maga szolgálatába állítja; ez az emberinek

elnyomása magunkban, lealacsonyítása annak, a mi becsületünkre válik, s egyúttal célját adja életünknek; azon idő alatt, míg a szenvedély uralkodik bennünk, ismét az állatok sorában foglalunk helyet.

Es mégis, nézetünk szerint, ezek a szenvedélyek, minthogy rövid ideig tartanak, kevésbé veszélyesek, mint azok az erők, melyeknek káros hatása folytonos és a kövek nehézkedő erejéhez hasonlítható. És mint ahogy egy épület csak akkor szilárd, ha az építőmester a nehézkedés törvényét a maga előnyérc, a falak megerősítésére használja, úgy a mi újjáalakításunk munkája is csak akkor lesz tarlós, ha az ellenséges hatalmakat az által tettük határtalannokká, hogy velök szembeállítottuk a célunkra nézve kedvező erők győzelmes szervezetét. sőt ha kényszerítettük, hogy az ellenséges erők közül némelyik mellöttünk liarçojjon. Azonban első tekintetre miről ismerhetjük meg csak némileg is, hogy valamely erő ellenséges, vagy kedvező-e nekünk? Semmi sem egyszerűbb ennél. Minden szellemi erő veszedelmes akaratunkra nézve, ha ugyanazon módon hat,

mint a restség és előnyös, ha ellenkező értelemben működik-

Az előttünk álló munka tehát egészen világos. Mindenekelőtt gyöngíteni kell, vagy ha lehetséges szétrombolni- azokat a hatalmakat melyek tetterőinket rontják és a lehető legnagyobb mértékben megerősíteni azokat, amelyek, a legnagyobb intenzitást törekszenek adni ennek. Az állandó akarat gyöngítésének okozói számosak: fontosságban az első az ifjagnál oly gyakran előforduló határozatlan érzelgősség, amely a képzeletbe észrevétlenül belopódzva buja ábrándképekben tetszeleg, s rendesen ez a/ oka egy szomorú, bűnös szokásnak. Azután jöu a társak káros hatása, akik már megszűntek az önuralomra törekedni, a kávéházi és korcsmai élet, a levertség, a bátorság elvesztése, az álokoskodások tekintélyes serege, melyekkel a restek a maguk henyélését mentik, sophismák, melyeket addig ismételnék, míg a legfölvilágosodottabb embert is tévedésbe ejtik, s míg végül az axiómák tekintélyét szerzik meg, oly axiómákét, melyek; lehelő legvégzetesebbek.

II.

Az akaratra nézve káros lélektani tények tanulmányozását a határozatlan érzégek és a céltalan vágyak vizsgálatával kezdjük.

A középiskolában a serdülő ifjút a házi rend tartja féken. Elfoglalva a sokféle és kötelező feladat által, hajszolva a vetélkedés és a vizsgálat gondja által, s a józab és szigorúan szabályozott életre kényszerítve, nem igen van ideje, hogy magát hosszas ábrándozásoknak engedje át, kiváltkép ma, midőn a tanulóórák számát leszálították és az üdülés óráit emelték. Nincs többé ideje, hogy mint az előtt, sajnos, majd minden benlakó növendék tette, a tanulásra kiszabott esti órák nagy részét ábrándozásra és a szenvedélyes szerelem jeleneteinek kiszínezésére fordítsa. De kikerülve a középiskolából, ki van lökve egyedül egy városba, szülők, felügyelet és kötelező, sőt határozottan megszabott munka nélkül, szaporodnak a teljes magára-hagyatottság-, az elpuhultság- és abszolui lustaság órái. Szerencsétlenségére a hosszú időn át munkálkodó fiziológiai átalaku-

lások épen ebben az időben végződnek be. A növekedés majdnem be van fejezve; az a nagy erőfeszítés, melyre a gyermeknek szüksége volt, hogy a külvilágot megfejtse és rendezze, bevégeződött: a felhasználatlanul maradó erők nagy mennyisége oka lesz nyugtalanságoknak: az érzékiség teljes fölébredése oly színt ad gondolatainak, mellyel azok eddig nem bírtak. A képzelet is kiveszi a maga részét; ez a valóságos szenvedésnek az az állapota, melyet az irodalom költőivé tesz. melyet Beau-, marchais «Chérubin»-ban fest. Az ember nem egy meghatározott nőt szeret, hanem «szereti a szerelmet». Ebben az időben az átalakító képzeletnek olyan hatalma van bennünk, a túlradó életnek olyan ereje, a kifelé való nyilvánításnak, valamely cél szolgálatában állásnak, az önfeláldozásnak olyan szüksége, hogy ez valóban áldott egy korszak.

Azonban sajnos, ez egyúttal elhatározó pillanat az életben: ennek az erőnek fel kell használtatnia. Ha nem használtatik fel tisztességes foglalkozásra, akkor könnyen fordítatik aljas és becstelen kedvtelésre.

Ez ebben a pillanatban Herkules küzdelme a válaszáton a bűn és az erény között: bármelyik részt választja is, vad szélsőséggé! veti magát rá. Az ifjak nagy többségére nézve a választás nem kétséges. Oda mennek, ahova őket a tanulás iránti ellenszenv űzi és a sajnálatos példák, az egészséges szórakozások hiánya, akaratuk gyöngegsége, romlott és piszkos képzelődésük. Ez if jakról nem volna szabatos azt mondani, hogy megfutamodtak a küzdelemtől, mert egy pillanatra sem kísérlttek meg, hogy küzdjenek. Különben el kell ismerni, hog azok a szép regények, melyeket képzeletben átélnek, s az a jövő. melyet így egészen tetszésük szerint alakíthatnak, sokkal érdekesebb, mint a munka és sokkal kevesebb erőfeszítést kíván. Amint tehát a tanulás kellemetlenné válik, minthogy a tanuló mindenkor másnapra halaszthatja azt. a mivel foglalkozik, átengedi magát az ábrándozásnak, mely igénybe veszi idejének java részét. Hány ifjú él így át heteken és heteken keresztül egy regényt, melyet minden részletében kidolgoz, a tárgyat százfélékép átalakítva, hősnőjét a legkülönbözőbb hely-

zetekbe képzelve, sőt hozzá hangosan is szavakat intézve, melyeket sohasem talál elég gyöngédeknek, elég szendéknek és elég lángolóknak! Óh a regényírók regényei halványak és színtelenek a mi 18 éves korunk saját regényei mellett. A regényírók helyzeteiből és személyeiből hiányzik az érzelmeknek az a túláradó tömege, az a nagylelkű önzetlenség, amely ennek a kornak a kiváltsága. Csak később, midőn a képzelem már komoly dolgok felé fordult és lehült, kívánjuk a regényírótól, hogy helyettesítse bennünk ezt a költőt, aki akkor bennünk lakott, aki azonban már nincs többé. Szerencsétlenségre, ezeket a szép regényeket azokban az órákban szerkesztjük, melyek a munkára annak rendeltetve és az ifjak gyakran annyira hozzászoknak az álmodozáshoz, hogy minden komoly munka lehetetlenné válik. Egy szó, amelyet olvastunk, egy szuggesztió elég, hogy minden munkára alkalmatlanná legyen bennünket. Egy óra gyorsan elröppen, mielőtt magunkhoz Sértünk volna. Es mi több. ezzel szemben a szobájába zárkózott tanuló magányos élete s gyakran unalmas munkái, oly keserűknek

tetszenek előtte, hogy minden kedvét elveszti. Oly keserves leszállni a képzelet egéből a való élet prózájába. A határozatlan ábrándozás minden neme nagyon ártalmas. A munkára nézve termékeny órák közül hány fogy el haszontalanul és üresen!

Az értelem és érzelem ez elfecsérelése fölszínes okokból, rendesen képzelődésből ered, de sajnos, mélyebb okai is vannak.

Egyik mélyebb oka az a fiziológiai átalakulás, melyről szóltunk. Ekkor éri el az ifjú a férfias érettség korát. Továbbá egy másik, az a tekintélyes távolság, mely a fiziológiai képesség és a megfelelő társadalmi képesség között van. Középiskolai tanulmányainak befejezése után az ifjúnak 8-10 évig kell dolgoznia, hogy olyan helyzetet teremtsen magának mely megengedi, hogy «jól» nősihessen. Bevett szokás nálunk, hogy a fiatal leány «megvásároljál» férjét és ritkák az olyan fiatalemberek, kik meg mernek nősihni hozomány nélkül és ifjúságukra, buzgóságukra. bátorságukra számítanak, hogy jövőjüket megalapíthassák. Inkább várnak és gyakran rosszul számítanak, mert sajnos, a hozomány egy ifjú

leánnyal jár együtt és gyakran amaszt ellensúlyozza ennek gyarló egészsége, költekező hajlama, a házi munkákra való képtelensége és mindazok a kellemetlenségek, melyek a férjre és feleségre az asszony restségéből származnak.

Ilyen társadalmi szokások mellett a tanuló ifjú ritkán nőszülhet 30 éves kora előtt, úgy hogy az élet legszebb 10 éve vagy a testi vágyak elleni fáradságos küzdelmekben, vagy épen bűnben telik el. De kevesen vannak, akik e küzdelmet sokáig folytatnák, a tanulók többsége bolondos, abszurd és demoralizáló életmóddal fecsérli el ifjúságát.

Nagyon elszomorító összeszámítani azokat a bajokat, melyeket a késői házasság végzetes szokása okoz; mennyi oktalantul elfecsérelt gyönyör, egészség, energia! Mert ha a házasság sok kellemetlenséggel is jár, ha nehéz terheket is rak ránk, ez oly korban történik, mikor az ember képes vidáman elviselni azokat. Azok az erőfeszítések, melyek szükségesek az élet fenntartására és a család eltartására, legalább nem kizárólag önzőek; erős és egészséges fegyelmzése ez az ifjúnak, hogy mások számára

dolgozzék. Mi több, ha a hozomány nélküli házasságnak vannak is hátrányai, de vannak nagy erkölcsi előnyei. A férj és (eleség érzik a föltétlen összetartozást. A/asszony első kötelességének fogja ismerni, hogy férjének értelmi ereje tiszta maradjon és egészségét őrizze. Nem fogja lelki ismeretlen cselédre bízni, hogy az ételt elkészítse; a különböző ételnemek az ő számára bizonyos tekintetben olyanok, mint a zongora billentyűi, melyeket jól ismer, melyeken ügyesen játszik és melyeknek hatását — annak egészségére, aki neki minde — ismeri. A férj másrésről érzi kötelességeit, semmi sem nyugtalanítja, meri halál esetére az életbiztosítás által védekezhetik. Otthonában, ha távozik, olyan asszonyt hagy. kinek helyén van a szíve és az esze, derék és egészséges; tudja, hogy hazatérve mindig hű szeretetet és jó vigasztalást talál, ha csalódások érték. Tudja, hogy a házat mindig tisztán és csinosan látja, abban az ünnepi színben, mely a boldog otthon jellemvonása. Nincs erősítőbb érzelem az ifjú emberre nézve, mint az, melyet két. ilyen jóérzésű lélek szövetsége a baj és

betegség ellen létrehoz. Minél előbbre haladnak az élet útján, a szerelem és a boldogság annál inkább növekedik: az egyiknek munkája, a másiknak takarékosága megengedi, hogy otthonukat szépítsék, minden megvásárolt dísz, minden új bútordarab egy áldozat eredménye, mert megvonnak maguktól minden élvezetet, mely nem lehet közös. Ez, nem szólva a gyermekekről, rendkívül erős köteléket teremt. A háztartásban, mely szerényen kezdődött, a jólét a korrrel emelkedik, a terhek kevesbednek, s az aggkor teljesen boldog, mert a nyugalmat, a békét, a szerencsét csak akkor élvezhetjük, ha sokáig dolgoztunk, míg elérhettük. Nagyon igaz, amit a költőmond:

«Az ember csak azokat a javakat tartósan és nyugodt lélekkel, amelyeket drágán fizetett meg, fáradsága árán.»*

Nem kell habozni, hanem fiatalon megőszülni és minthogy ez csak úgy íéhetséges, ha a gazdag hozományról lemondunk, megvan az az előnyünk, hogy feleségünket

* Sully Prudhomme, Le Bonheur X. Le sacrifice.

csak önmagáért, jó tulajdonságaiért választjuk ki. Azonfelül be kell vallani, hogy azok a fiatal leányok, kiket tanulóink jó későn feleségül vesznek, mindegyre kevésbé alkalmasak a házasságra. Az az üvegházi nevelés, melyet kapnak, a testgyakorlat és a friss levegő hiánya és a fűzővel való visszaélés, mindinkább alkalmatlannokká teszi őket női kötelességeik teljesítésére; nagyon kevésnek van meg a kedve, vagy az ereje, hogy gyermekeit maga táplálja. Az orvosok egvetértőleg konstatálják az alsó test bántalmainak gyakoriságát.

S ami még súlyosabb, az a teljes henység, melyben a nevelő-intézetből kikerülve az éveket eltöltik, a kitűnő táplálék, melyet kapnak, a fáradtság hiánya, izgalmakat ébresztő estélyek, hová őket viszik, az opera, az érzelgős regények olvasása, melyet nekik megengednek és amelyeket a női- és a divatlapok nyújtanak nekik, mindez együttevée azt okozza, hogy képzeletük okvetlenül meg van rontva. Nem is tudják, mily borzasztóak a henye fiatal leányok rejtett szenvedései.

Mi több, minthogy nevelésük egész fo-

lyama csak az életküzdelmek szélén halad, a társadalmi vonatkozásoknak csak a sima oldalát veszik észre, s minthogy a holnapról nem kell gondoskodniuk, a valóságból semmit sem ismernek s mindenről oly képzeteik vannak, melyek alkalmasak arra, hogy mihelyt a valóság beáll, fájdalmas csalódásokat okozzanak. A legtöbbször minden bizonnyal sokkal kevésbé egészséges a felfogása, mint a munkálkodó családok leányainak.

De, fogják mondani, a gazdag családok leányai magasabban állanak képzettség dolgában. Sajnos, e tekintetben is nagy illúziókban élnek az emberek. Igazi műveltségre ezek a leányok alig tesznek szert. Emlékezetükbe sok mindenfélét vehetnek föl, de a teremtő képzelem erős munkáját ne várjuk tőlük. Nagyon ritkán van «saját egyéniségük» és Manuel tanulmányi főfelügyelő, számos év óta elnöke a leányok képezítő vizsgálatainak, ezt több évi jelentésében megerősíti. Bármit tegyenek is, ha feleségül vesszük őket, oly fölényben vagyunk fölöttük, hog} ők a férj előtt kivált ha ez dolgozik és gondolkozik —

sohasem látszanak többnek, mint közép-szerű tanulóknak. De még nagyobb tanultság nélkül is a jólelkű, helyes ítéletű és éles megfigyelő képességgel bíró nő végtelenül becses lehet a tehetséges férfiúra nézve. Hiszen az ily férfi még pedig mindinkább, mintegy az emberiség fölött él, eszméit követi, üzi kitartással, míg végre elveszít minden összeköttetést az őt környező világgal. Az asszony meg épen egészen ebben a környező világban él. Itt egész seregét gyűjtheti a megfigyeléseknek, melyeket a férj — kicsinyelve az aprólékosságokat észre sem vesz: a nő mintegy kötőjel a férj és a világ között. Néha egy hálóvefással a becses észrevételek csodálatos sokaságát halássza ki, melyeknek általános jelentőségét a férj átlátja. Mill Stuart mindig a legmagasztosabb kifejezésekkel szól Taylor asszonyról, míg ellenkezőleg barátai, különösen Bain.* egészen közönséges léleknek tartják. Nem értették meg, hogy az olyan absztrakciókba zárkózott gondolkodónak, a minő Mill. Taylor

* Bain, Stuart Mill, a criticism. Longmans Green. London, 1882, 163. 1.

asszony, ha egyébként éles ítélete és megfigyelő képessége volt, anyagot szolgáltatott a legszebb gazdaságtani elméletekhez, mint azt maga Mill kijelenti. Ezért Mill *Politikai gazdaságtanában* állandóan dicséri a nők kiválóan gyakorlati szellemét és a részletek iránti érzékét. Íme, itt van Taylor asszony nagy befolyása: hasonló okból a gondolkodóra nézve az olyan nő, kinek szelleme talán nagyon is a közelfekvő dolgokra irányul, de megfigyelő képessége éles, becsesebb, mint akár egész háreme a tudós nőknek.*

De bármily korán is nőülhetne a szellemi munkával foglalkozó fiatal ember, még sem nőülhet meg a gimnázium, vagy középiskola elhagyása után; marad még

* A nő szellemi rövidlátással van sújtva, — mondja nagyon helyesen Schopenhauer, — amely megengedi, hogy az intuitio bizonyos nemével élesen lássák a közelfekvő dolgokat... A mi tekintetünk ellenben elsiklik azon tárgyak fölött, melyek szinte kiszúrják szemünket s a távolba kalandozik. Szükséges, hogy bizonyos tekintetben visszavezettessünk, hogy helyesen és tisztán lássunk. *Pensées et fragments*. Alcan, 181. lap.

több év, mely alatt küzdenie kell, hogy megszabaduljon azon testi szükségletek rabszolgaságából. A küzdelem tisztán taktika dolga; rosszul intézve a leveretés bizonyos.

III.

Egy könyvben, mely első sorban 18-25 éves ifjaknak van szánva, nem szabad kerülünk oly fontos kérdés tárgyalását, minő az érzékiség kérdése. Nem is beszélni oly dolgokról, mely miatt az emberiség legtisztább szellemei szenvedtek, tiszta képmutatás. Kant gyönyörűen írt e tárgyról egy lapnyit, melyet a francia fordításban néhány gondolatjel és pont helyettesít. Ezek az írásjelek eleget mondanak a nyilvánosság szellemének álláspontjáról ebben a kérdésben és ha azoknak a beszélgetéseknek a vaskosságaira gondolunk, melyeket «jó nevelésű» urak ebéd után a pipázóban folytatnak, tökfilkónak kellene lennünk, ha ezt a szemérmetességet, mely nem egyéb hipokrizisnél. készpénz gyanánt vennők, s nem mondanók meg azt, amit megmondani a derék ember kötelessége.

Bizony nagy igazság, hogy a serdülés folytán létrejött érzélgősség csakhamar érzéki-seggé változik. A zavaros képzelődés határozottá lesz, a határozatlan vágyak cselekvésbe mennek át, s a tanuló vagy átengedi magát a titkos bűnnek, vagy mint a kisebbség: a merészebbek és a gazdagabbak — oly nőkhöz kezd járni, kik magukat pénzért eladják,

A dolgok ez állásának következményeit rendszeren annyira túlozva szokták az ifjúság előtt kiszínezni, hogy az így túlzottan festett kép senkit sem riaszt vissza. De annyi igaz, hogy az egészségnek ezek a kihágások nagyon ártanak: az ifjak, kik ezeket elkövették, öreges külsőt kapnak; hátgerincsorvadás áll be, az izmok elernyedése, a hátgerincvelő elnehezedeése, mind rejtett symptomák, melyeket az állati bujaság rohamaiban figyelemre nem méltatunk. Az arcszín elbágyad, az üdeség eltűnik, a szemek fénytelenül, bágyadtan néznek s kékes karikákkal vannak körülvéve. Az arcvonások erőtlenséget fejeznek ki. Minden fáradtságot jelez, mely ha gyakran ismétlődik, csakhamar megtámadja az élet forrásait,

bizonyos tekintetben előkészítése a gyomor- és idegbajoknak, szívelzsírosodásnak, a szemek elgyengülésének, ami azután az előre nem látónak életét harminc éven túl már elviselhetetlenné teszi.

De nemcsak a testre terjed ki az érzékiség romboló hatása, az emlékezet szörnyű módon eltompul, a szellem elveszti minden erejét és élénkségét. Csak bágyadtan tengődik, mintha merevedés szállta volna meg. A figyelem gyöngé, ingadozó. A napok érzéketlen közömbösségben, undorító tétlenségben és lustaságban telnek el. Mindekenelőtt elvész az a férfias öröm, melyet a munka nyújt: a munka robottá lesz, ha nincs meg a maga természetes jutalma.

Végül a testi gyönyör a durva és erős izgalmakat teszi a szelíd, de tartós lelki örömök helyébe. Ezek a helyes megrázkódások lerontják a csendes örömök élvezetét. És minthogy az érzéki gyönyörök rövid ideig tartanak, s fáradságot és undort hagynak hátra, jellemében a komorság, szomorúság, levertség állandó szokássá lesz, mely arra készíti, hogy zajos

durva és heves szórakozásokat keressen. Ez vigasztalan circulus vitiosus.

Fölösleges ehhez a legkevésbé sem túlzott képhez hozzátenni, a kicsapongás társadalmi következményeit, melyek oly fájdalmasak a nőre nézve az olyan félig barbár társadalomban, minő a mienk, mely a vagyonos osztály ifjainak büntetlenséget biztosít a nőcsábításért, s igyekszik a kicsapongás következményeit oly leányokkal, kik magukat átengedni hajlandók, elhárítani.

Ez érzékiségnek sokféle oka van. Látuk, hogy az egyik az organikus ok. Mint ahogy a gyomor a maga állapotára a tudat figyelmét fájdalom alakjában hívja föl, melyet éhségnek neveznek; s mint ahogy a lélegzőszervek jel-adása a fuldoklás érzésében rejlik, mely azonnal hevesen föl lép, mihelyt nem jut levegő a tüdőbe: úgy van a nemi szerveknek is agy jel-adása, mihelyt a váladék ott meggyülemlett, brutális, parancsoló jel-adás. mely rosszul magyarázott hatalmával mindaddig, míg vágya kielégítve nincs, az értelem rendes működését zavarja.

De itt nem úgy van, mint az éhségnél, melynek fájdalmas voltát hiány okozza, itt inkább nedvbőségokozta fájdalomról van szó, kiadni való fölösleg van az erőkből. De mint egy költségvetésben, úgy a fiziológiában is, lehetséges az értékeknek más rovatba áttétele s a fölhasználatlan összegeket más cím alatt lehet értékesíteni. Meg kell találnunk az átszámításnak egy rendszerét, mert bármily eredetű is legyen az erőfölség, azt valamely természetes fáradás mindig elfogyaszthatja.

Ily módon, ha a szükséglet ugyanaz maradna, a küzdelem ellene, gyötrései ellen, könnyű volna. Ez a szükséglet azonban néha mintha föl volna korbácsolva, túlzgatva különböző okok által, melyek a gyötrést néha vad, ellenállhatatlan örületig fokozzák, mely esztelen büntetésekre vezethet.

A túlzgatás első oka táplálkozási rendszerünkben van. Láttuk, hogy majd mindannyian túlságosan sokat eszünk. Táplálékunk túlságosan bő és túlságosan erős: mint Tolsztoj* mondja, úgy táplálkozunk.

* Kreutzer-sonáta.

mint a tenyész csődörök. Nézzék, hogyan távoznak asztaltól a tanulók, kipirulva, fölfújva, hangos beszéddel, szilaj vidámsággal s mondják, vajjon lehetséges lesz-e nekik a szellemi munka a fáradságos emésztés óráiban, melyek következnek s nem fog-e bennük a valódi állatiasság diadalmaskodni? A túlságos izgalom ez okaihoz tegyük még hozzá, hogy túlságosan sok időt töltenek ülve, gyakran a tantermek meleg levegőjében, vagy télen a kávéházak nehéz fülledt levegőjében; tegyük hozzá a túlságosan sok alvást, mely biztos okozója a túlizgatptt érzékiségnek; mondom: biztos okozója, mert a szunnyadáskor, mely a reggeli álmat követi, az akarat mintegy elolvadt s az állatiasság ellentállás nélkül uralkodik. A szellem maga álomittas, s sokak előtt úgy tetszik, hogy az elmélkedés munkája ezekben a langyos órákban kitűnően megy; de ez illúzió: az elme igazi élessége eltompult, a legbanálisabb eszmék eredetieknek tetszenek s ha le akarjuk írni a reggel legszebb gondolatait, akkor vesszük észre, hogy nincs bennük semmi; a szellem értékesnek tartott munkája a gon-

dolatoknak csak automatikus lefolyása volt minden érték nélkül.

Valójában automatikus, s az automata bennünk: az elszabadult állat, ösztöneivel és vágyaival; s természetes hajlama, rohanásának végpontja: az érzéki gyönyör. Ily módon kivétel nélküli szabály gyanánt lehet fölállítani, amint lentebb mondtuk, hogy minden ifjú, ki fölébredés után egy vagy több órán át ágyban marad, *végzelszerűen* bűnöző.

Ezekhez a fizikai természetű okokhoz járul még: a környezet magával ragadó befolyása. Világos, hogy középszerű tetterő hiányában szűkölködő, s jellem és erkölcs nélküli társakkal való érintkezés csak ártalmas lehet. És sajnos, meg kell vallani, hogy minden ország tanulóifjúságában van egy sereg igazi semmirekellő. Ezekben a csoportokban oktalan versengés keletkezik: a legrosszabbak s legoktalanabbak a hangadók. A vendéglőkben, különösen a számos apró társaság asztalainál, az ebédek vagy vacsorák zajosak; mód nélkül felhevülnek nevetséges, rendszertelen vitatkozásokon; túlizgatottan távoznak, készen arra, hogy durva

és szemtelem társak hatásait befogadják. Végigjárják a csapszékeket s a dőzsölés megkezdődik. Az ily heves megrázkódtatások után sokáig nem képes az ember a békés munkához s a gondolkozás finomabb élvezeteihez visszatérni. Ezek a kicsapongások bizonyos gonosz kovászt hagynak hátra, mely szétrombolja az ifjúban oly állhatatlan magasabb érzelmeket.

Ha ezek volnának a romlás egyedüli okai, az egyszerű jó természetek mindenestre elkerülhetnék; sajnós, vannak más magasabbrendű hatások s elfogadott, forgalomban levő sophismák, melyek még a legrosszabb kihágásokat is igazolják.

A lélektani részben tanulmányoztuk az értelem és az ösztön viszonyát.

Az önmagában vak ösztön az értelemtől kap határozott irányt s azon perctől kezdve, midőn céljának és eszközeinek tudatára jut, hatalma megkétszereződik. Másrészt az ösztön magához hasonló természetű képzeteket bizonyos tekintetben magához vonz s maga körül csoportosít, kölcsönzi neki a maga hatalmát s tőlük viszont fokozott erőt kap. Szoros kapcsolat van közöttük,

több, mint kapcsolat, oly közösség, hogy minden, ami az egyik szerződő felet gyöngíti, gyöngíti a másikat is s minden, ami egyiket erősíti, erősíti a másikat is. Ez különösen áll a nemi természetű ösztönökre. A képzelt képeknek itt nagy megvalósító erejük van. Bámulatos gyorsasággal viszhangot keltenek a nemző szervekben. Ha az ösztön föl van ébresztve, fölgyújtja az egész lelket s oly heves szuggesztiót hoz létre, mely szinte hallucináció; s megfordítva nincs ösztön, mely könnyebben volna képzetek vagy képek által fölébreszthető. A képzelem ereje a szerelmi szenvedélyben oly erős, hogy azt nem lehet túlozni. Mondhatni, hogy különösen a dologtalan szellemnél, az automatikus gondolkodás főtárgya a vágyaknak ez a sorozata. S bizonyíték erre, hogy a szerelem csak az udvarokban és a nagyvilági társaságban lehetett az élet legfőbb foglalkozásává, mert a nagyvilági ember ól a leg-sajnálattaméltóbb henyeségben. A dolgos embereknél nem szabad ennek másnak lennie, mint egy fogásnak az ételsorban. Bizony, elég nagy baj, hogy az ifjú ebben az oly nehéz küzdelemben a helyett, hogy

támogatást találna, a környezet által, melyben él, bátorságát veszítve, csak ösztönzést talál arra, hogy v. földadja a harcot. A legcsekélyebb véletlen eltörheti itt a kormányrúdnak oly törékeny fogóját, átszolgáltathatja a lelket a szenvedélyek kénye-kedvének. Az ifjú tudata olyan, mint márciusban a tenger: sohasem nyugodt, s ha egyszer látszólag csendes, a figyelmes vizsgálódás fölfedezi, hogy vannak a felszín alatti hullámok, melyeket a legcsekélyebb szellő szörnyű viharrá fodoríthat. Aggodalmas gonddal kellene tehát kerülni mindent, ami csak pillanatnyi vihart is okozhat. De hogyan tehesse ezt az, aki oly társaság és oly irodalom körében él, mely tékozlóan ontja az izgalmakat? Az ifjú mintha mámorító levegőben élne. Minden összegyűlni látszik körülötte, hogy Ítéloképességét a szerelem gyönyöreire nézve megzavarja. Egészen kétségtelen, hogy a «jó nevelésű» emberek nagy többsége a művészi és szellemi élvezetre nem képes, sőt gyakran képtelen a természet szépségét is mélyen és tartósan élvezni: ezzel szemben az érzéki gyönyörök, melyek nemcsak az emberre,

de majdnem valamennyi állatra nézve hozzáférhető, nem kivannak az embertől hosszas áldozatok, könnyen elérhető, s így hamar elvész a finomabb ízlés s az ember nem lesz már egyébre képes, mint a durva gyönyörökre.

A dolgok ez általános állapotából következik, hogy a nagyvilági társas összejövetelek mind egyszerűen érzéki izgatások, melyeket különböző ürügyek alá rejtenek, mint zene, műkedvelő-előadás, stb. Az ifjú, ki egy estélyről szerény diák-szobájába tér vissza, képzeletében csupa nyugtalanító képpel lép be oda: az ellentét a sok fény, a táncok, az érzékingerlő toillettek és az ő szegényes dolgozó-szobája közt, az ő szellemének egészségére nézve halálos. Nincs számára elkedvetlenít őbb benyomás ennél, mert semmi sem szoktatta őt ahhoz, hogy ezeket a vélt gyönyörűségekkel bíráló alá vegye. Sohasem szíttá magába azt az igazságot, hogy bármily gazdag is erőben és illúziókban, képtelen a dolgokat a maguk valóságában látni. Képzelete költött világot alkot, s személyei, melyeket itt szerepeltet s egész hallucinációja oly élénkek, bogy közbe áll-

nak közéje és a valóság közé s elrejtik előle ezt. Nem csoda, ha az ő oly nyugodt, oly csöndes, oly szabad s oly valóban boldog élete ezzel a világgal szemben elviselhetetlenül egyhangúnak és szomorúnak tetszik előtte. Sohasem érzi magát indítatva a szegény tanuló, hogy magába szálljon. Előbbi nevelésében semmi nincs, ami megvédené őt a veszélyek ellen. Epen ellenkezőleg! A mai irodalom nagy részt a nemi szerelem dicsőítése. Ha regényíróink, költőink nagy részének hinni akarunk, a legmagasabb, legnemesebb cél, melyet az emberi élet számára kitűzhetünk, oly ösztön kielégítése, mely közös az állatokéval! Ne legyünk többé büszkék a gondolatra, sem a cselekvésre, hanem a fiziológiai szükségletre! «Amit Carlyle Thackeray-ben leghevesebben kárhoztatott, ez az, hogy a szerelem nála a francia írók szokása szerint van festve úgy, mintha egész létünk fölött ez uralkodnék s ez volna az élet legfontosabb érdeke, holott ellenkezőleg a szerelem (az a dolog, amit szerelemnek neveznek) az emberi életnek csak néhány évére van korlátozva, s az életkor e csekély

töredékében is csak egyike azoknak a dolgoknak, melyekkel az embernek foglalkoznia kell a végtelenül fontosabb egyéb dolgok rengeteg sokasága mellett. . . Valóban a szerelem egész ügye olyan hitván\ dolog, hogy egy hősi korszakban senki sem tartja érdemesnek reá gondolni, annál kevésbbé róla szót ejteni.»*

És Manzoni:** «Azok közé tartozom írja akik azt mondják, hogy nem szabad a szerelemről oly módon beszélni, hogy az olvasók lelkét e szenvedélyre hajlandóvá tegyük . . ., a szerelem szükséges ezen a világon, de mindig lesz is belőle elég; s azéri nem hasznos dolog azon fáradozni, hogy azt ápoljuk, *mert ha ápolni akarjuk, nem teszünk egyebet, mint előidézük ott, ahol nincs reá szükség.* Vannak más érzelmek, melyekre az erkölcsnek szüksége van, s melyeknek az írónak teljes ereiéből mindjobban át kell hatni a lelkeket: ilyenek a részvét, a felebaráti szeretet, a szelídség, a türelem, az áldozatkészség . . .»

* Idezi Mme Carlyle.

** Idézi Bonghi. V. ö. Revue des deux Mondes, 1893. júl. 15. 359. 1.

Carlyle és Manzoni szavai a legokosabbak, amelyeket erről a nagyfontosságú tárgyról, a szerelemről, írtak. A nagy közönségnek szánt irodalom, azaz mindenekfölött a másodrendű irodalom, abszurd irányzatán kívül számos szofizma van forgalomban, melyek a tanuló ifjút az önuralomért való küzdelmében már előre lefegyverezik. E szofizmak nagyrészt orvosoktól származnak. Azzal a hetykeséggel és azzal a szilárd meggyőződéssel bocsátották ezeket világgá, mely közülök nagyon sokaknál megvan, midőn megdönthetetlen sarkigazságok gyanánt hirdetnek oly tételeket, melyeket gyermekes indukciókból vontak le. Először is az állatok példáját hozzák föl, hogy e fiziológiai szükségletek kielégítését az égés/vonalon igazolják. Mintha az, hogy a legtöbb állat hosszú időközöket tartva végzi ezt az életműködést, nem épen a tétel ellen bizonyítana s mintha másrészt nem épen az válnék kiváltkép az embernek becsületére, ha a tisztán állati szükségletekből magát mentessé tudja tenni? Azután micsoda szükséglet az, mely alól annyi ember föl tudta magát szabadítani? S nem

kell-e megütköznünk, midőn egy hírneves orvos könyvében azt olvassuk, hogy «a szerelem foglalja el az életben a legfontosabb helyet. Ha bizonyos kort érünk el, s nincs más reményünk, mint az, hogy ne szálljunk le oly rohamosan azon a lejtőn, mely az aggkor felé visz, akkor belátjuk, hogy minden hiúság, csak a szerelem nem!» jól értsük meg: a testi szerelem, mert az egész fejezetben csak erről van szó. Hogyan? A szellemi és művészi élvezetek mind együttvéve, a természet szeretete, azok a törekvések, melyek a szegények és a társadalom nyomorultjai sorsának enyhítésére irányulnak, az apai szeretet, az irgalmasság, mindez semmi, s mindezt odaadnók néhány görcsös pillanatért, mely az állatokéval közös? Hogy Renan hasonló szavakat mondott, azt értjük, mert ez a nagy stilizta sohasem ismerte a magasabb emberi törekvést. Boldog optimizmusában, mely külső jelek az egészben véve közepszerű léleknek, semmi sincs, ami ilyen nézeteknek ellentmondana. De ha egy orvos, akinek minden nap dolga van az emberi fájdalommal, aki mindennap lát embereket meghalni,

ilyen véleményt táplál, ez megdöbbsent. De még egyszer, ha ez volna az emberi élet legmagasabb célja, miért tűnének föl az aggkori szerelmek megvetésre méltóknak? És akkor mire volna jó azoknak az öregeknek az élete, kik koruknál fogva már nem tartoznak az állatisághoz (mert így kellene mondanunk). Az ily elvek, mondjuk ki nyíltan, ostobák és nemtelenek, sőt azoknál, akik vallják, oly nyomorult, s a valóságnak annyira híjával levő felfogásra mutatnak, hogy valóban megdöbbsentő, ha velük a tudomány férfainál is találkozunk, akiknek mégis hozzá kellene szokva lenniök, hogy megbízható következtetéseket hangoztassanak.

Vizsgáljuk meg mindennap életünket, vizsgáljuk másokét, nem tűnik-e ki, hogy a munkások, a földművesek nagy többségénél, s mindazoknál, akik egészséges, tevékeny életet élnek, akik nem eszik magukat tönkre, s nem töltenek naponkint tizenkét órát az ágyban, a szerelem — mint Carlyle mondja — csak jelentéktelen része (hors-d'oeuvre) az ételrendnek. Nincs-e nagyon korlátozva része? Ám legyen a szerelem a

henyék számára minden! Tudjuk, hogy számukra lapokat és könyveket írnak, hogy őket izgassák. De mily kemény az ő büntetésük! Abban a korban, midőn ez élvezetektől meg vannak fosztva, az élet rájuk nézve elveszti színét és minden értékét: tehetetlen mihasznáknak groteszk és ellenszenves képeit mutatják. Mily siralmas állítás, hogy az agg számára nincs más foglalkozás, mint az érzéki képekben való tetszelgés? Nem százszor többet ér-e, ha — mint a hogy Cicero tette, — magát boldognak tekinti, hogy végre fölszabadult a szenvedélyek szolgaságából, s magát a politikának, irodalomnak, művészetnek, tudománynak s filozófiának szentelheti?

Az az ostoba vélemény, hogy a szerelem a legfontosabb dolog az életben, gyakran hasonlóan szörnyű szofizmákkal jár együtt. Kijelentik, hogy az önmegtartóztatás árt az egészségnek! Nem látjuk azonban, hogy szerzetesrendeknél, hol az önmegtartóztatás szabály, több volna a betegség, mint a mennyit a prostitúció okoz. Ilyen egy ifjút szobába zárnánk könyvek nélkül s a munka lehetősége nélkül, az érzéki gerjedelmek

bizonyosan ellenállhatatlanokká válnának, s súlyos zavarokat okoznának, nem egészségében, hanem szellemében. De a tetterős, energikus ifjúnál a gerjedelem sohasem legyőzhetetlen. Még egyszer mondjuk, hogy az értékek áthelyezése lehetséges és a munka legyőzheti a vágyat. Másrészt az önmegtartóztatás kétséges veszélyei semmik az ellenkező kihágás következményeihez hasonlítva. Midőn magában Parisban két kórház van ilyen eredetű betegségek gyógyítására, midőn minden évben növekedik a hátgerincsorvadásban s a kicsapongások okozta betegségekben szenvedők száma, legalább is nevetséges, ha egy 1500 lapra terjedő egészségügyi könyvben a szerző kijelenti, hogy az önmegtartóztatás árt az egészségnek. Nem világos-e, hogy a nemi gyönyör tönkre tesz, ellenben az önmegtartóztatás a szervezetnek s a szellemnek csodálatos életerőt és üdeséget ad? S vajjon az-e az eszköze a győzelemnek, ha vágyainkat kielégítjük? Nem tudják-e még a lélektanban kezdők is, hogy a vágyak egyik jellemvonása az, hogy telhetetlenek s hogy annál hevesebben lépnek föl, minél köny-

nyebben engedünk nekik? Különös mód az ellenség tolakodásának visszaszorítására, hogy visszavonulunk, mihelyt az mutatkozik. Az önismeret nagy hiányára vall, ha azt reméljük, hogy a nemi vágy fölött engedékenységgel lehet uralkodni. Itt engedni nem azt jelenti: csillapítani, hanem inkább: elmérgesíteni. Az érzékiséget legyőzni nem lehet máskép, mintha küzdünk ellene minden eszközzel! De hagyjuk ezeket az orvosi elméleteket. Oly naivok, oly gyermekesek azok, hogy bennük egy újabb bizonyítékát láthatjuk annak, hogy az orvosi tudományt tanuló ifjagnál mennyire nem kielégítőek a logikai, pszichológiai és ethikai tanulmányok.

Küzdenünk kell tehát a vágy ellem Igaz, hogy a győzelem nehéz. Az önuralom legmagasabb győzelme ez. S ha a húszéves ifjú ártatlanságán gúnyolódni szokás, ha a kicsapongás a férfiasság egyik bizonyítéka, nem szomorú-e a dolgoknak arra a fejtetőre állítására gondolni, melyet a nyelv, a megállapodott szólásmódok okoznak! Az erők ereje, a tiszta energia, a fölszabadult, diadalmas akarat, mindez nem annyi-e,

mint felülkerekedni a küzdelemben e hatalmas ösztön ellen! Itt van a férfiasság, nem másutt! Ebben az önlegyőzésben! — és az egyháznak igaza van, ha az önmegtartóztatásban látja az akarat erejének legfőbb biztosítékát, annak az akaraterőnek, mely lehetővé teszi a papnak a többi áldozatot.

De ha a győzelem, ha lehetséges is, nem könnyű. Itt is, mint másutt, minél kívánatosabb, kitartóbb a diadal, annál nagyobb erőfeszítést s annál nagyobb ügyességet kíván. A gyógyszerek ép oly sokfélék, mint amilyenek az okok.

Mindenekelőtt a hajlandóságra alkalmassá tevő föltételeket kell leküzdeni. Szigorúan szabályozni kell az alvást, csak akkor lefeküdni, ha fáradtak vagyunk, s fölkelni rögtön, amint fölébredtünk. Kerülni kell a nagyon puha ágyat, mely reggel hosszas henyélésre csábít. Ha akaratunk nagyon gyöngé arra, hogy fölébredés után az ágyból azonnal kiugorjunk, segítségül vehetünk valakit, ne resteljünk e célra valakit külön fölfogadni, aki kényszerít a fölkelésre, bármint tiltakoznánk is ellene abban a pillanatban.

A tanulónak továbbá vigyáznia kell táplálkozására, kerülni kell a hevítő ételeket, a túlságosan sok húst, a tüzes borokat, melyek egyáltalán nem ennek a kornak valók. Legbiztosabb, ha távol az egyetem-től csöndes, barátságos, világos, napsugaras lakást választ s gyakran eszik otthon könnyen emészthető ételeket.

Kerülnie kell a hosszas ülést; szobájában tiszta levegőről, mérsékelt melegről kell gondoskodnia. Minden este sétát kell tennie a következő napi munkáról elmélkedve, s addig sétálnia, míg el nem fáradt, azután lefeküdnie. E sétákat nem szabad elmulasztania, bármilyen is az idő, mert — mint egy angol humorista megjegyzi az eső mindig erősebben esik s az idő mindig sokkal rosszabb annak, aki szobája ablakából nézi, mint annak, aki nem fél kimenni.

Ne felejtsük azonban el, hogy azoknál az ifjagnál, kik mérsékeltlen táplálkoznak s az okos egészségtan szabályait követik, a fiziológiai gerjedelmek nem lesznek gyakoriak s nem lesznek nehezen eltávolíthatók, s az érzékiség elleni küzdelem könnyű

volna, ha a szellemi természetű ingerek s az az élvezet, melyet bennük találhatni, nem nyújtának a testi gerjedelemnek határozott képeket s nem részesítenék jóakarató figyelemben.

Behatóan tanulmányoztuk főntebb a szenvedély és az értelem szoros viszonyát. A szenvedély lényegében vak, semmire sem képes az értelem segítségével. Ha meg tudja nyerni ennek támogatását, féktelenné lehet s az eszmék és velejáró érzelmek tömegéből oly áradatot teremthet meg, melynek a legharcedzettebb akarat sem tud ellentállani. Vigyázni kell tehát arra, hogy a gondolatnak ezt a segítségét megtagadjuk. És általános szabály, hogy az érzékiség elleni közvetlen harc veszedelmes, a figyelem, mellyel feléje fordulunk, még ha az ellene való küzdés céljából is. mindig csak erősíti. A bátorság itt az, hogy megfutamodunk. Küzdeni annyit jelent, mint cselt vetni. Az elleniséget a homlokvéden támadni annyi, mint romlásba rohanni. Míg a nagy szellemi győzelmeket azzal lehet aratni, hogy állán-

fölötti győzelmeket ép azzal, ha *sohasem gondolkozunk róla*. Minden áron el kell kerülnünk, hogy a képzetek és az ébredő ösztön találkozzanak. Minden áron meg kell akadályozni, hogy egymás után, nyomról nyomra érzéki képek ébredjenek, melyek a lélekben még szunnyadtak. Kerülni kell a regényolvasást s mindenekfölött a léha, szemérmetlen könyvek és lapok olvasását. Van néhány lap Diderotban, mely egyenlő hatású valamely érzékingerlő gyógyszerrel. Kerülni kell a buja képek szemléletét, melyek a lélek nyugalma nézve még veszedelmesebbek, mint a leírások. Kerülni kell a buja természetű társakat; előre kell látni az alkalmakat a legapróbb részletekig s nem engedni, hogy a kísértés bármikor is megleljen. Kezdetben csak egyszerű gondolat az, minden erő nélkül, mely belopódzik. Ha ebben a pillanatban éberek vagyunk, semmi sem könnyebb, mint kiűzni a betolakodót. De ha engedjük a képeket határozottakká válni, ha gyönyörködünk fölidézésükben s tetszelgünk bennük, akkor már késő.

Íme, ezért a legjobb orvosság a szellemi

munka. Ha a gondolat erősen el van foglalva, a szenvedély félénk gerjedelmei már a tudat küszöbén erőtllenül visszahullnak. Nem találhatnak meghallgatásra. Csak akkor van reményük a belépésre, ha a szellem üres. Valóban sokkal igazabb, mint hinnők, hogy a lustaság minden bűnnek szülőanyja. Az ábrándok perceiben, vagy akkor, midőn a szellem nincs elfoglalva, akkor lopózik be a kísértés a tudatba. Ha a figyelem feléje fordul, erősíti s határozottá teszi. Az emlékezetben őrzött képek nyomról-nyomra felébrednek s állati részünk, az érzékiség, szervezkedik mindaddig, míg az értelmes akarat lemond s átengedi a tért az állati hatalmaknak.

Kimondhatjuk tehát anélkül, hogy tévedéstől kellene tartanunk, hogy a rest, a henyélő, szokás szerint, az érzékiség hatalmába esik, nemcsak azért, mert gondolkodásának üressége a tudatát bizonyos tekintetben tárva hagyja a gerjedelmekkel szemben, hanem azért is, mert az ifjúnak szüksége van élvezetekre, élénk megrázkódtatásokra. S ha ezeket az élvezeteket, megrázkódtatásokat nem a szellemi munkában, az

egészséges és erőteljes szórakozásokban keresi, akkor, — s ez végzetes — még erősebben és hevesebben kénytelen bűnös szokásokban vagy kicsapongásokban keresni. Ezért ahhoz, hogy ellentálljunk az érzéki szenvedélynek, nem elég az, ha a szellem el van foglalva, ez elfoglaltságnak gyönyörrel kell együtt járnia, a termékeny munka gyönyörével. A szétdarabolt munka, a sqkféle. tárgyra szétforgácsolt figyelem, nem hoz magával örömet, ellenkezőleg kedvetlenséget, önmagával való elégedetlenséget ébreszt, így majdnem ép annyira kedvező a szenvedélyek felszabadítására, mint maga a restség. Csak egyedül a jól rendezett módszeres munka hozza meg a gondolat iránti hatalmas, érdeklődést, a *folytonoó és tartós* érdeklődést. Azt a gyönyört hozzák meg, melyet a turista érez, midőn saját erejét érzi, látva, hogyan közeledik pillanatról pillanatra a hegy csúcsához: csupán ez emel a nemi gerjedelmek betörése ellen gránit-szilárd gátat.

Ha e gyönyört hozó munkához erős szokásokat kapcsolunk, ha föl tudjuk keresni azokat az élvezeteket, melyeket főntebb elő-

soroltunk, nincs más hátra, hogy meg legyünk mentve, mint ha a férfiasság ébresztette bizonytalan vágyódásoknak világos, határozott kielégítést nyújtunk. Semmi sem könnyebb, mint ebben a boldog korban, mely a 18. évtől a 25-ig terjed, megkedvelni a természetet, a hegyeket, az erdőket, s szenvedélyesen szeretni mindazt, ami szép, nagy, fölemelő: művészeteket, irodalmat, tudományt, történelmet, nem is szólva arról az új látókörről, melyet az odaadó ifjúnak a szociális eszmék fejlődése nyit. Mennyire meg lesz jutalmazva munkásságáért az az ifjú, ki ilyen programot tölt be!

Fokozott életereje, meggyarapodott szel-
leme, nemesen nevelt érzékenysége, irigylésre méltó életet teremtenek neki. Még balsikerei sem ártanak férfias méltóságának, mert azok keserűségét elnyeli, föl fog tudni emelkedni, s előlről kezdi a küzdelmet. A tökéletes győzelem nem nagyon lehetséges, de ha nem győzetünk le gyakran, s ha a legyőzetést sohasem vesszük könnyű szívvel, ez már is annyit jelent, mint diadalmaskodni.

IV.

De közelebbről kell tanulmányoznunk az érzékiségnek azt a két alakját, melyben az a tanuló ifjagnál jelentkezik. Mondottuk már, hogy a tanulók átlagos erkölcsé nagyon is középserű; ezt az okozza, hogy minden felügyelet, s minden irányítás nélkül ki vannak dobva egy nagy városba. Ezért nagyon sokan közülök alacsony szerelmekben vesztegetik el ifjúi erejüket és életkedvüket. Senki sem óvja őket; mámorukban, melyben élnek, sokáig képtelenek eloszlatni azokat az illúziókat, melyek a diák-életről való felfogásuknak alapját képezik. Senki sem indítja őket arra, hogy élvezeteikről elmélkedjenek, s ezért csak nagysokára kezdik gyanítani, hogy szerelmeikben a *hiúságnak* van legnagyobb része.

A társak, kikkel a vendéglőben találkoznak, nem alkalmasak arra, hogy őket felvilágosítsák, közülök soknak szeretője van, s ezek részben, mert öncsalódásban élnek, részben, dicsekvésből túlozzák helyzetük örömeit, anélkül, hogy tisztába jöttek volna azzal, hogy ezek nagyon is vegyes

örömök s nagyon is drágán megvásárolt örömök. Kénytelenek alacsony értelmi fokon álló, durva nőkkel együtt élni, s ezek szélségeit, ostobaságait, rossz kedvét s költsékes hajlamát tűrni. E nők viszonzásul csak érzéki élvezeteket nyújtanak minden boldogság nélkül. A legtöbbször csak a hiúság viszi erre a tanulót, hogy megmutassa, hogy ő is tud «hódítani». Ha nem a «nézők» számára tartogatná, nem bírná ki az életet vele nyolc napig.* De ez a helyes ítélet teljes hiányára vall: testi élvezet s a hiúság kielégítése van a mérleg egyik serpenyőjén, a másikra a becsületes és élvezetes munka pompás reggeli óráit kellene tenni, melyek elvesztek, s melyek helyett rossz napokat, eltompultságot s testi romlást kapunk. Oda kellene tenni a botorul elmulasztott szép utazásokat, a később megfizetendő adósságokat, az érett kor megbánását, s az ily jelennek minden szomorúságát és alacsonyságát.

* L. erre vonatkozólag Maxime du Camp egy szép fejezetét irodalmi végrendeletében: *Le Crépuscule, propos du soire*. Hachette, 1893. II. fejezet, La vanité.

Nincs más orvosság, mint elfutni a veszély elől, s ha erre már késő, határozottan szakítani, a környezetet megváltoztatni, a társakat, kiknek rossz befolyását tapasztaljuk, elhagyni, s ha szükséges más házban, sőt más városrészben venni lakást. Gondolatainkban, szavainkban, cselekedeteinkben az eddig bennünket terhelő étellel merőben ellenkezőt kell kezdenünk, s mindazon élvezeteket, melyeket az ily nőekkel való érintkezés szerez, beható bírálat alá kell venni. Ha a tanuló e futó szerelmeket két héten pontosan megvizsgálva értéke szerint fölbecsülné, ha mindennap alapos vizsgálat után följegyezné egyik rovatba az élvezeteket, s másikba a kellemetlenségeket, megdöbbenne az eredménytől. Még megdöbbenőbb volna talán, ha minden este vagy minden pár órában följegyezné lelki állapotát. Kezdene tisztába jönni azzal a rendkívüli illúzióval, mely meghamisítja minden nap, minden hónap számadását, s mely elhitei vele, hogy élvez, vagy élvezett, holott magában véve a napnak minden perce unalomban, kedvetlenségben, vagy legjobb

esetben közömbösségekben telt el. A tévedés az autoszugesztiónak egy sajátságos jelenésében zajlik, mely elüzi a valóság emlékét, s azt képzelt és hazug emlékekkel helyettesíti. Ez az ál-émlékezet minden részletében képzelt állapot, ez a tudatnak az az állapota, melynek bekövetkezését *óhajtanók*, melyet azonban naiv illúzióknak *úgy* tüntet föl, mint amely már meg is volt, el is múlt, mely azonban soha egy pillanatra sem volt jelen. Illúzióink hatalmas e tekintetben oly nagy, hogy gyakran figyelemre sem méltatjuk lelkünk valóságos, jelenlegi állapotát, mert ez a valóságos állapot semmikép sem felel meg annak, aminek nézetünk szerint végbe mennie kellene. Azonban sehol sem oly erős ez az illúzió, mint az ifjúnál, midőn azt az élvezetet mérlegeli, melyet neki a nők szereznek. Ismételjük: majd minden pere, melyet ezekkel a szegény lelkekkel tölt, akik ostoba, durva gondolatokkal vannak áthatva s elviselhetetlen szeszélyekkel eltelve, magában véve kellemetlen s e kellemetlen percek összege a hiúság hatása alatt kellemes emlékké változott át. Nem

veszik tekintetbe, — ne resteljük újra kimondani — sem az elfecsérelt időt, sem a botorul kidobott pénzt, sem a szellemi romlást, mely a kicsapongást követi. Nem gondolnak a fölláldozott örömökre, mennyi múzeumot látogathattak volna, mennyit olvashattak volna; elfelejtik, hogy fölláldozták a sok szellemes társalgást, a sétákat jól válogatott barátokkal. Nem gondolnak arra, hogy a dőzsölést követő undor egyike a legszomorúbb s a legmegvetésreméltóbb dolgoknak. Nem gondolnak arra, hogy nem kereshetik föl az Alpokat, a Pyrónéket vagy a Bretagne-t. Elfelejtik, hogy néhány átdorbézolt éjszaka árából utazást tehettek volna Belgiumba, Hollandiába, a Rajna vidékére vagy Itáliába. Nem gondolnak arra a gyönyörű aratásra, Amelyet az utazás a húszéves emlékezetben fölhalmoz s melyet később újra átélhetünk s mely a szomorúság s hálátlan vesződség napjaiban fölvidíthat. Elfecsérlik továbbá a szép könyveket művészetről, utazásról stb., a metszeteket, képeket, melyek hű kísérei egész életünknek, s melyek kéznél volnának hosszú téli estéiken, de melyeket nem vettek meg.

A hiúság maga pedig, melyet a nyilvánosság kielégít, nagyon csekély értékű. Bizonyosan nem ér föl azzal a büszkeséggel, mellyel a munka sikere eltölt, sőt a tanulónak azzal az ezernyi apró megbocsájtható hiúságával sem, mellyel szerény műkincseit mutogatja, vagy utazásairól beszél. Annak a tanuló ifjúnak élete, aki «mulat», sajnálatraméltó, egyhangú élet, sajnálatosan terméketlen, s mindenekfölött ostoba egészen az undorodásig.

V.

A prosztitúció társadalmi következményei oly elszomorítók; az a szomorú élet, melyet kétségtelenül az ellentét kedvéért «víg élet»-nek szokás nevezni, az ifjút oly aljas erkölcsi felfogásra neveli s gyakran oly ijesztően kegyetlen magánosságra; végül az ifjú egészségét fenyegető veszélyek oly nagyok, s a pénz és idő elfecsérlésének hatása a későbbi évekre oly nagy, hogy ez okok együttes hatása folytán egy ifjú sem fog vonakodni attól, hogy magába szálljon, tisztességes elhatározásokra jusson.

De van az érzékiségnek egy más alakja, melyet minden álszemérem nélkül szóvá kell tennünk s melynek pusztításai ugyan rejtettebbek, de nem kevésbé sajnálni valók. Oly bűnről van szó, melyen magában véve semmi kívánatos nincs, úgy hogy a hiúság nem hamisítja meg értékét annak a nemtelen élvezetnek, melyet nyújt. Ez tisztán és egyszerűen bűn, gyalázatos bűn, melyet rejtegetnek. Nyilvánvalóan gyalázat. Pathológikus esetet képez, s aki bele esik, maga is sajnálja, hogy beleesett. Mindezek az okok a kezelést egyszerűvé, a gyógyítást biztossá teszik. E rút szokást semmiféle szóízma sem próbálja menteni.

Bizonyos, hogy az idegbajjal sújtott ilyen szerencsétlen csak a saját érzéseire van utalva, anélkül, hogy másnak érzései hozzávegyülnének. Épen ez az, ami a küzdelmet, ha nem is könnyűvé, de legalább lehetővé teszi. Itt a szükséglet ismét csekély; lehetséges az értékek áthelyezésével dolgozni s a fölösleges erőket más rovatban elkönyvelni. Az egész baj a közeledezből ered: ezért legokosabb, amint a gerjedelem emelkedik, elmenni, társaságot

keresni, vagy teljes erővel neki feküdni a munkának. Itt a közvetlen harc mindenkéfélfölött veszélyes, s épen a meneküléssel aratunk győzelmet. Folytatni kell az utat, mint mikor a kutyák ugatnak, akik annál tovább ugatnak, minél több figyelemre móltatjuk ugatásukat. Ha a föltétlen siker lehetetlen, legalább arra kell törekedni, hogy minél ritkábban essünk martalékul s minél nagyobb időközökben.

Tegyük hozzá, hogy e bűn főoka a szellem üressége, mely teljes erejükben hagyja a betóduló gerjedelmeket, s az egészséges és erőteljes ösztönzések hiánya. A legfőbb orvosság tehát ismét a módszeres munka, azaz termékeny és gyönyörthozó munka, és tevékeny, erőteljes örömkben gazdag életmód.

MÁSODI FEJEZET.

A. legyőzendő ellenségek: A társak, stb.

Miután feladatunk nagyobbik részét befejeztük, hátra van még, hogy futólag szemügyre vegyük azokat a veszedelmeket, amelyek a tanuló munkáját másodsorban

fenyvegtik. Világos, hogy társait, akikkel érintkezni akar, gonddal kell megválogatnia. Környezetében találja fel, azok között, akik baráti arcot öltenek, jövőjének legbizonyosabb ellenségeit. Először is van számos gazdag ifjú, akiket nem sarkai az élet gondja és akiket otthonuk elpuhult szokásai elrontottak, akik könnyelműen fecsérlik el ifjúságukat, hogy hozzászoktassák magukat érett koruk semmittevéséhez, s mint-hogy ezek kénytelenek beismerni, hogy bizony egy kissé megvetésre méltók, e benső megvetés eltitkolására gúnyt űznek a munkálkodók dolgos életmódjából. Van azonban egy még veszedelmesebb fajta, ameh már a középiskolában megkezdí pusztításait. Ezek azok, akik gyöngeségből pesszímisták, s már az ütközet előtt elcsüggedtek. Mint minden tehetetlen, ezek is rendkívül irigyek, álnok és aljas módon féltékenyek. Ez a nyomorult lelki állapot új fajta prozelitákká teszi őket, türelmes, kitartó prozelitákká; céljuk, úgy látszik, az, hogy elcsüggedszék a jóakaratot folyton nyomasztó hatást gyakorolnak. Leselkednek minden gyarlóságra és végre

végzetes befolyásra tesznek szert. Gyöngeségük és a reájuk várakozó vigasztalan jövő tudatában örülnek, ha másokat megakadályozhatnak törekvésükben.

Mások egyszerűen henyélők, kik pajtásukat biztatják, rábeszélik, hogy ne tegyen semmit; megkísérlik őt a korcsmába vinni, alkalmat szereznek neki a kicsapongásra. A francia tanulók bizonyos tekintetben fölötte állanak a német diákoknak, akik gondosan be vannak zárva a szövetségekbe, melyek megfosztják őket önállóságuktól, minden függetlenségüktől és a mértéktelen ivásra csábítják őket* A franciák józanabban és inkább képesek arra, hogy önmagukkal rendelkezzenek. De a legnagyobb részben nagyon is kiterjesztik szabadságukat. Bár nagy városban egészen magukra vannak hagyva, mégis nagyon kemény a rabszolgaságuk, mindenhová magukkal viszik azt: mert a rabszolgaság oka bennük van. A huszadik életév felé oly nagyranőtt

* V. ö. Th. de Wyzewa, La vie et. les moeurs en Allemagne: Revue des Deux Mondes, LXI. évf. március 15.

hiúság alárendeli őket alázatosan a közvéleménynek, azaz a pajtások és főképen a legrosszabb semmirekelők véleményének, akiknek általában megvan az a tekintélyük, amit a vakmerőség, a határozott, öntudatos fellépés, a parancsoló hang és a sértő kifejezés szokott adni, hogy leszólják az egyenes, a tiszteletreméltó magaviseletet. Csaknem mindig megvan bennük ama tulajdonságok összessége, amelyek a gyöngé akaratot tiszteletre indítják és mindazok között, akik csak feljűk közelednek, hangadóak akarnak lenni. Ez a tekintély csak nõ azzal az erővel, amelyet a már hatalmukba kerített prozeliták kölcsönöznek, akik vakon fogadják el örömteli életnek, s a tanulónak való igazi életnek a képzelhető legfárasztóbb, a legüresebb, a legostobább életet. Tönkreteszik egészségüket, szellemi képességüket, csakhogy lessenek azoknak, akiket egészen szolgálai utánzással bámulnak. «Ha megelégednénk a saját magunk bűneivel, — mondja Chesterfield* — kevés

* Lettres de lord Chesterfield à son fils, Ph. Stanhope. Szeptember — októberi levelek, 1748.

ember lenne annyira bűnös, mint amilyen most!» Csillogni, mint ahogyan a víg életű ifjak csillognak, mondja ugyanaz a szerző, olyan, mint a rothadt fa csillogása a sötétben. Az az igazi független ifjú, aki ellentáll az ilyen befolyásoknak, aki az ilyen boldogságot igazi nevén fárasztó, veszélyes robotnak nevezi. A csábításokra udvarias, de rendíthetetlen visszautasítással tud felelni. Nem fél a csipkedésektől, kerül a munkáról és az élvezet kérdéséről való minden vitatkozást, amelynek megoldását tisztán látja. Tudja, hogy pajtásai túlnyomó részben sohasem gondolkoztak saját életük irányáról; tudja, hogy azokat valami forgószél ragadja magával, a külső erők által hányatott öntudatlan játékszerek, és véleményükre épen úgy nem ad semmit, mint ahogy az elmeorvos nem törődik a tébolyodottokéval, akiket vizsgál. Hogyan? Én, aki jól ismerem ez ifjak abszurd előítéleteit, alávessem magamat nekik és az δ szemükkel lássak, föláldozzam értük szabadságomat; egészségemet, a munka jótékony örömeit, csupán azért, hogy gúnyolódásukat elkerüljem és hogy bocsána-

tukat, vagy épen bámulatukat kiérdemeljem? En, aki tudom, hogy szórakozásuk csak fáradság és elkábítás, belevegyüljek az ő zshivajukba? Tudva azt, hogy a köznyelv csak a tömeg középszerűségének és durvaságának gyűjtő helye, engedjem, hogy gúnynevek, szófűzések, mondások, állítólagos alapigazságok kerekedjenek fölém, amelyek csak arra valók, hogy szépítgessék az állatiasság győzedelmet az öntudatos akaraton? Sohasem kell az ilyen önmehtagadás, a magány ezerszer többet ér. Inkább kerülni kell a diák-kaszárnyákat és egy más ke-
rületben, amelynek távolsága a lusta pajtásokat elriasztja, egy csinos, díszes, ragyogó tiszta, napsugaras, sőt ha lehet, zöldlombos lakást szerezni; szellemileg magasabban álló emberek társaságát kell fölkeresni, a tanárokat meg kell látogatni, őket munkáinkról, reményeinkről, csalódásainkról tájékoztatni és közülnök, hogy úgy mondjuk, egy lelki vezetőt kiszemelni. A korcsma, a kávéház helyére lépjen a múzeumok rendszeres látogatása, séta a mezőkön, társalgás otthon egy vagy két megállapodott, emelkedett szellemű baráttal.

Ami a tanuló magatartását a társak egyesületeivel szemben illeti, legyen az teljesen rokonszenves. Az ifjak tömege csak nyer, ha kiüríti a kávéházakat a diákotthonok kedvéért; igaz, hogy ott közép-szerű környezetre fognak találni: de értékesebb elemeket is találhatnak, ismerkedhetnek és barátkozhatnak ott. Az egyedüli veszély — bár igen nagy, de nem nagyobb, mint amely a kávéházban fenyeget azokban a szokásokban rejlik, amelyek tevékenységünk birodalmának elhanyagolt pontjain mély gyökeret bocsátanak, amelyek apránként lenyűgözik akaratunkat; így volt a földhöz nyűgözve Gulliver hajának ezer apró kötélénél fogva, amelyeket a liliputiak a földre vert ugyanannyi apró cövekhez erősítettek. A tanuló lassanként megkedveli a társak által szerzett izgalmakat; szükségét érzi, hogy a szokásos «játékban» résztvegyen, amely gyakran dohányfüsttel teli termekben, káros egyhelyen-ülésben, a szabad levegőn való sétáktól elrabolt órákban megy végbe. Egy másik nagy veszély a nagy halmaz hírlapban, folyóiratban rejlik, amelyek elterelik, szétforgácsol-

ják a figyelmet és ennél fogva megsemmisítik annak erejét. A gondolatot lázasan felizgatják, s ez az izgalom hasonló ahhoz, amelyet az izgatószer a testben előidéznek. Ez az izgalom pedig kétszeresen romboló: romboló már magában véve, mint izgalom; romboló továbbá terméketlensége folytán. Ki ne lenne rosszkedvű és ideges nyolc vagy tíz újság olvasása után és ki gondolt volna arra, hogy ez után az olvasás után érzett káros idegkimerülést összehasonlítsa azzal az élénk és erőteljes örömmel, mely a rendszeres, kitartó, sikeres munka nyomán fakad.

De ha ura tud maradni önmagának, *ha nem vesz föl szokásokat*, ha nem forgácsolja szét szellemi erejét, «otthoná»-ban a tanuló hasznos szórakozást, üdítő vidámságot, víg pajtások kacaját, sőt serkentő vitatkozásokat is találhat; és ismétlem, kilátása lehet arra, hogy ott kiváló barátok társaságának elemeire fog bukkanni. Mint ahogy a könyvnyomtatás fölszabadította a szellemet, közvetítvén a független szellemek közt minden idők nagy lángelméinek munkáit, úgy a diák-egyesületek

mindegyike fölszabadít a közönséges korcsmai ismeretségek, véletlen találkozások alól és nagyon különböző lelkek és jellemek közt érintkezést hoz létre, akik között szíve szerint való barátokat találhat az ember. Ez egyesületek nélkül az ismerkedések a véletlen játékaik lennének. Ezek a nagy lélek-kiállítások, mint ahogy az ifjak egyesületeit nevezhetjük, lehetővé teszik a rokonszenvező lelkek és jellemek csoportosulását, már akár hasonlatosságból, akár ellentétből; azt a csoportosulást, amely, mint látni fogjuk, az önneveléshez szükséges.

Ami a társaságbeli ismeretségeket illeti, a tanuló azok által csupán könnyed modorra és arra a megkülönböztető külső mázra tehet szert, mely egyedüli haszna azoknak. Az, amit mi «társaságnak» nevezünk, különösen vidéken, nem olyan, amelyben a szellemet és jellemet edzeni lehetne. Az erkölcs itt elszomorítóan alacsony fokon áll és határtalanul képmutató. A pénz itt mindenre jogosít. Az uralkodó vallás a vagyon szolgálai imádása; az ifjú itt olyan tanításban részesül, mely a lelkiismeret nagyon

közepes szintjén alul marad. A mértéktelenségéből bizonyára nem kap leckéket. A szellem és jellem felsőbbségét itt nem tudják becsülni. Ezek az emberek alapos műveltség hiányában egészen alá vannak vetve az uralkodó előítéleteknek. Minthogy az ostobaság ragadós: az ifjú, ha gyakran megfordul köztük, csakhamar észreveszi, mint sikkadnak el legkedvesebb eszméi, és ami még rosszabb, mint teszük nevetségessé a gyarló társadalmi állapotok miatt érzett nemes haragját, igazság után való szomját, önzetlenségét. A környezet, a maga példájára, csakhamar közömbössé teszi minden iránt, ami társadalmi előmenetelének érdekében kívül esik. Megfosztják őt mindattól, amiért élni érdemes és kiszárítják benne a lelkesedés forrását. Szép haladás, ha egyike lett azon embereknek, akik «mindig néznek, mindig hallgatnak, de sohasem gondolkoznak», kiket Marivaux * találóan olyan emberekhez hasonlít, akik életüket az ablak mel-

* Vie de Marianne, 5. rész. (Maculay méltán állítja, hogy ez a legbámulatraméltóbb regény, amit valaha írtak.)

lett töltenék el. Szép haladás, ha semmi iránt nem érdeklődve élheti napjait, és kénytelen arra, hogy életének rettenetesen unalmas ürességét még maga előtt is eltitkolja, alávetve magát azoknak a zsarnoki kötelezettségeknek, amelyek a magasabb társaságbeli ember életét egyszersmind a legfárasztóbb, a legoktalanabb, a gyógyíthatatlanul legsivárabb életté teszik, amit csak elképzelhetünk. Minden vitatkozás olyan tárgyról, melyek felől a vélemények megoszlanak, itt hiányos nevelésről tanúskodik, s a társalgás csupán kicsinyes dolgokról folyhat: a tanult és jellemes ifjú itt idegennek érzi magát; nemcsak idejét veszti el, hanem még erkölcsi erejéből is veszít mindig valamit. Ennél már bizonyára többet ér a társakkal való találkozás, az ellenvélemények heves összeütközése, a vitatkozás, mely — mint Homeros hőseié — szenvedelmes jelzőkkel van tele hintve . . .

HARMADIK FEJEZEL

A legyőzendő ellenségek: A restek álokoskodásai.

I.

A restség, mint minden szenvedély, igazoltatni óhajtja magát az értelem által. És mert az emberek legnagyobb része a bennük lakozó közönséges hajlamokat leküzdeni még csak meg sem kísérli, előre láthatjuk, hogy ünnepélyes sarkigazságokban, csalhatatlannak látszó közmondásokban nem lesz hiány, csakhogy mentegessék, sőt épen dicsőítsék a henyélőket.

Fönnebb már megvizsgáltuk és azt hisszük, végképen megdöntöttük azt a hitet, hogy a jellem velünk születik és megváltozhatatlan. E gyermekes elméletben példáját láttuk annak a hatalomnak, amelylyel a szavak az általuk jelzett fogalmak egységét hitetik el velünk. Nem térünk többé vissza rá, csak épen azért, hogy rámutassunk, mily hatalmas támaszt nyújt ez a hiedelem a mi gyávaságunknak, restségünknek. Erejének mozgató idegét talán

az önlegyőzés késedelmessége miatt való felháborodásunkban találta föl, és viszonzás fejében restségünknek százszorosan adja vissza azt az erőt, amelyet tőle kölcsön vett. Ez az elmélet azonban csak egyike azoknak a segédeszközöknek, amelyek a követők által kitalált bölcs mondások fegyvertárában a restségnek rendelkezésére állanak. Az ördög, mondja egy régi mese, kénytelen csalétket folyton változtatni, hogy a többi bűnöst is megejtse: a resteknek erre nincs szükségük. Lenyelik ők még a legdurvább csalétket is és a gonosz halász bizonyos benne, hogy minden alkalommal zsákmányt visz haza. Valóban, nincs szenvedély, mely annyira kapva-kapna a legegyszerűbb, a leggyermekesebb mentéseken.

A panasz általános a tanulók között. Azok, akik kénytelenek, csakhogy megélhessenek, mint magántanítók, vagy kisebb tanintézetekben mint tanárok, vagy mint házitanítók működni, sőt azok is, kik néhány leckeóra adásával foglalkoznak, nagy kedvvel állítják, hogy az anyagi munka teljesen lefoglalja őket. De hát ideje, mint

ahogy mondják, mindig van annak, aki azzal élni tud. Lehetetlen, hogy a napnak huszonnégy órája közül ne találhatnánk négy órát, mely szükséges és elegendő ahhoz, hogy tisztességes szellemi műveltségre tegyünk szert. Néhány óra naponta valóban elég, ha gondunk van arra, hogy azt az időt, amelyben a szellemnek megvan a teljes ereje és minden segélyforrása, fenntartsuk a tanulás számára. Ha az erőteljes figyelem ez óráin kívül azokat a rendszerint oktalan módon elvesztegetett perceket jegyzetek készítésére, másolására, az anyag elrendezésére használjuk fel, nincs az az életpálya, mely mellesleg meg ne engedné a szellem legteljesebb kifejlesztését. Annyival is inkább, mert a látszólag legkevésbé mechanikus foglalkozások, min! a bírói, az orvosi, a tanári pálya, mint ahogy már mondtuk, a teljes szellemi erő igénybe vételét csakhamar mellőzik. Néhány esztendő elteltével a tanár megismeri a maga tantárgyát, az ügyvéd és az orvos kevés kivétellel kimerített minden új esetet: innen van azután, hogy még a legmagasabb állásokban is találunk olyan, a

maguk szakmájában ugyan kiváló férfiakat, akik anélkül, hogy sejténék, gyakorlat hiányában magasabb képességeiket berozsodásodni engedték és akik megszokott foglalkozásukon kívül bámulatosan tudatlanok. A tanítással járó fáradtság, a többek közt épen nem szellemi természetű: azon izmok túlfeszítéséből ered, amelyek a szók kimondásánál közreműködnek és minthogy ezek az izmok egy körülzárt csomót alkotnak, mihamar kifáradnak. De ez a helyi jelentőségű fáradtság az általános erőállapotra csak mérsékelt kihatással van és így épen nem zárja ki a szellemi munka lehetőségét.

Egyébként sokan beismerik, ha faggatjuk őket, hogy fordíthatnának ugyan három vagy négy órát is naponta a tanulásra; de, mondják ők, valamely vizsgálatra való előkészülethez naponta legalább is hat órai munka lenne szükséges, így hát okosabb, ha nem teszek semmit! Ah! mondanám én, dolgozzék csak három órát naponta és hamar be fogja látni, hogy nem hiába dolgozik, hogy a munkaórák száma naponta három órát számítva hat hónap alatt épen

annyi, mint hat órával számítva három hónap alatt. Épen annyi a munkára nézve, de nem annyi, ha az eredményt tekintjük, mert mint Leibniz mondja, «szellemünk a túlfeszített tanulás által nem élesedik, de ellenkezőleg, eltompul».

Más lusták beismerik, hogy időben nincs hiány; de, mondják ezek, haszon nélkül való akkor a munkához fogni, midőn nincsen hozzá kedvünk. A nehézkes, álmos szellem nem végez semmit. Így, mondják még, azért mondunk le a reggeli munkáról, mert sok időt veszünk el addig, míg «belejövünk a kerékvágásba». — Mily tévedés! Ha az álom mély volt, *mindig* könnyű «belejönni a kerékvágásba», ha egy negyedórán keresztül kitartó erőfeszítést teszünk. *Sohasem* láttam azt, kivéve, ha az éjszaka nem adta meg a kellő pihenést, hogy az ifjoknak a reggeli álmoság ellen való kitartó küzdelmét ne jutalmazta volna sikeres munka: a szellem csakhamar fölédred, könnyen működik és végre is kitűnik, hogy ez az állítólagos szellemi zsibbadtság tulajdonképen az akarat zsibbadtsága.

II.

A restség valamennyi áloskodását nem vehetjük szemle alá. Ebben a könyvben azonban, mely szorgalmas ifjakkak van szánva, a forgalomban lévő káros axiómák közül ki kell emelnünk egyet, melyet olyan emberek mondtak ki könnyedén, akik távol vannak attól, hogy csak sejtenék is azt a pusztítást, amelyet szavaik okoztak.

A körülményeik folytán kis városban maradt szorgalmas ifjakkak már előre is kedvét szegik, mert untalan ismétlik, hogy a szellemi munka csak a nagy tudományegyetemeken lehetséges. Franciaországban gyakran halljuk, hogy dolgozni csak Parisban lehet. Nincs ennél károsabb, elcsüggesztőbb kijelentés, pedig okos emberek ünnepélyesen ismételtetik.

Pedig az igazságnak csak egy nagyon kis része van benne. Bármily tekintélyekre is hivatkoznak ennek bizonyítására, ez az állítás csaknem egészen hamis.

Először is ellene szólnak a tények. A legtöbb nagy lángelme alkotásait a magányban érlelte meg. Descartes, Spinoza, Kant,

Rousseau és napjainkban Darwin, Mill Stuart, Renouvier, Spencer, Tolsztoj, akik a modern gondolkozásnak oly sok pontban újjáalkotói, sikerüknek legnagyobb részét a magánynak köszönhetik.

Valóban, a szellemi munka természete épen nem olyan, hogy megkövetelné a Parisban való tartózkodást. Hogy Franciaországban egyedül Paris avatja fel a tehetséget, hogy a célhoz ért férfiúnak egyedül csak ez tud folytonosan új és új reklámot csapni, ezt elhisszük. A túlságba vitt központosítás folytán figyelmünk Parisra van irányítva, mindnyájunk tekintete csak a gyújtópontban fut össze, s ott lesz a hírnév tündöklő; de ez a kiváltság nem csupán a tehetségnek kizárólagos joga, s egy híres gyilkos ezt a reklámot épen úgy élvezzi, mint az az író, kinek munkái túlélnek a századokat.

De ha Paris arra jó, hogy a híres neveket felszínre vesse, nincs szükség Parisra a munka és az erőfeszítések hosszú korszakában, amelynek az első sikereket meg kell előznie.

Hogy Paris nélkülözhetetlen lenne a

fizikusnak, a pszichofizikusnak, akinek laboratóriumra van szüksége, épen nincsen bebizonyítva és ez állítás teljesen megszűnének igaz lenni, ha a tudomány-egyetemmé bővített fakultások, amelyeknek a beszerzésekre joguk van, berendezéseiket még inkább fejleszthetnék.* Ezek a tudomány-egyetemek újabb bizonyítékokat szolgáltatnak a nagy német természettudós, Haeckel által felállított törvényhez, «hogy a tudomány-egyetemek eredménye a tudomány terén nagyságukkal fordított arányban áll». A tudományokban ugyanis, mint más téren is. a szellem ereje, az önállóság, a tudományszomj pótolják az anyagi támogatást és csekély segítséggel csodákat művelnek, míg a fényes laboratóriumokban

* Méltán és kínosan lep meg, ha halljuk, hogy Liardnak, a kerületi tudomány-egyetemekre vonatkozó javaslata a filozófia egykori tanárának: Challemel-Lacournak közbelépésére a Senatus előtt megfeneklett. Ez a javaslat amellet, hogy biztosította a fakultás tanárának szabadságát, teljesen megtisztította a tudományos gondolkozást minden idegen befolyástól, sőt nagyszabású kísérlet volt a szellemi decentralizációra.

az elernyedtt gondolkozás meddő marad. Fontos itt tehát az, hogy a lelkesedés legyen meg, mely nagy dolgokat művel. A laboratórium csak arra szolgál, hogy a már megfogamzott eszméket *igazoljuk*, a fölfedezés maga az eszme, és az eszméket nem az apparátusok sugallják.

A természettudományok mellett csak a történettudomány az, melynek szüksége van okmányokra, amelyekben ott kell búvárkodni, ahol azok feltalálhatók; hanem a filozófia, az irodalomtörténet, a történetfilozófia és a reáliák közül még a mennyiségtan, a növénytan, az állattan, a vegytan, a földtan vájjon kívánják-e a nagyvárosban való állandó tartózkodást? Ha a tehetség nem annyira a nagymennyiségű anyag befogadásában, mint inkább a kiválasztott anyag földolgozásában áll, és ha az értékes szellemek leginkább abban tűnnek ki, hogy a megfigyelt és összegyűjtött tényeket *egy* szerves egészbe tudják összefoglalni és azokba életet tudnak önteni, ki ne látná be, hogy a könyvtárakban folytatott búvárkodásainkat az elmélkedés és nyugalom hosszú korszakának kell követnie.

Sőt ezek a nagy könyvtárak sincsenek káros következmények nélkül. Annak könnyű áttekintésével, mikép gondolkoztak elődeink a minket érdeklő kérdésekről, végre is elfelejtjük, hogyan kell önállóan gondolkozni. És minthogy gyakorlat hiányában egy képesség sem gyöngül el hamarább, mint az egyéni törekvése, csakhamar az lesz a vége, hogy a tényleges személyes kutatás munkáját mindig és mindenütt az emlékezet munkájával pótoljuk. A gondolkozó tehetőség csaknem mindig fordított arányban áll a környezet nyújtotta segély gazdagságával. Innen van, hogy a szerencsés emlékezőtehetséggel megáldott tanulók csaknem mindig mögötte maradnak azon társaiknak, akik kevésbé szerencsések e tekintetben. Ez utóbbiak, nem bízván emlékezőtehetségük erejében, csak a legkritkább esetben folyamodnak hozzá. Gondosan válogatják ki az anyagot, melyet ismétlések által be kell vésni emlékezetükbe; erre pedig csak a lényeges részt bízzák és a feladásnak adják át mindazt, ami csak mellékes. És magát a lényegét is erősen kell szervezni. Az ilyen emlékezőtehetség olyan

mint egy jól szervezett, válogatott hadsereg, így az, aki elől a könyvtárak elvannak zárva, csakis kiválasztott könyvekkel veszi magát körül, amelyeket gonddal olvas, bírál, amelyekben elmerül s egyéni megfigyelések és a szellemet bámulatosan élesítő elmélyedések által pótolja mindazt, amiben hiányt szenved.

A szervezés e munkájában, amelyről szó van, az elmélyedő nyugalom elengedhetetlen és ezt a nyugalmat Parisban föllelni nehéz. Azonkívül, hogy ott sohasem találjuk fel azt az abszolút csendet, amit a vidék nyújt és ahol, hogy úgy mondjuk, a saját gondolatunkat is halljuk, még az egészségügyi viszonyok is elszomorítók. A kéményekkel teli látóhatár és az ablakunk alatt elhaladó csatornáknak szelelőnyílásai, a mesterkéltséggel, idegizgató környezet, úgy a szórakozás, mint a tanulással járó kényszerített ülő életmód, mind hozzájárul ahhoz, hogy az egészség tönkremenjen.

Ráadásul Parisban még abból az üres izgatottságból is kapunk egy keveset, amely jellemző tulajdonsága a nagyvárosok lakói-

nak. A benyomások itt nagyon sokfélék, körülzsonganak bennünket: ilyen izgalmak közepett végre is sokat veszünk egyéniségünkben. A fegyelem állandóan kicsinységekre van irányítva és mert ebben a zaklatott rohanásban nehéz önmagunkra lennünk, nagyon is alá vagyunk vetve a divatnak. Vegyük még hozzá, hogy maga a munka is bizonyos mértékben izgató és az egészségre káros. Hogy meggyőződjünk arról, hogy a szellemi munkás lelkiállapota mennyire megérzi az ingerlékenységnek őt környékező okait, el kell olvasnunk Huretnek az irodalom fejlődéséről írott nagyon tanulságos és gondos értekezését.* Látni fogjuk ott az idegesek között a könyökkel való tülekedés és előretörés hatásait és megsajnáljuk szenvedéseikért azokat az ifjú írókat, akiket az irigység és nyughatatlanság emészt és akik még azonfölül nagyon boldogtalanok. Ami engem illet, látva, mily szűk lakásban laknak a tanulók, egy zajos utcában a negyedik emeleten, távol erdő-

* Jules Huret: Enquête sur l'évolution littéraire. Hachette 1891.

tői és mezőtől s épen ezért mily ingerlékenyekké válnak, nem látom be semmikép, hogyan mozdítanak elő ilyen életviszonyok az ifjú szellemi értékének az emelkedését. És ne is beszéljenek nekünk arról a társaságról, amellyel Parisban érintkezünk. Távol egy falucska magányában közlekedhetem a legnagyobb szellemű kortársakkal. E célból csak meg kell vásárolnom könyveiket. Ezek a nagy férfiak szellemük javát munkáikba lehelték bele és rendszerint nem szeretnek beszélni műveikről, amelyekkel most vajúdnak, a társaságot inkább csak üdülésre szánják és az a szellemi előny, amely a velük való társalgásból az ifjúra háramlik, épen oly csekély, mint amilyen fontos lehet az az előny, amelyet az ő műveikben való elmélyedésből meríthetnek. A legnagyobb előny, amelyben egy tehetséges, törekvő ifjú az ilyen érintkezés folytán részesülhet, az a nemes vetélkedés, amely megkapja őt, midőn egy munkás élet eredményét, hogy úgy mondjuk, kézzel érintheti: az ilyen érintkezés azonban csak a törpe kisebbségnek jut osztályrészül.

A Parisban való tartózkodás egyedüli nagy haszna — ez pedig megbecsülhetetlen — az az esztetikai műveltség, amelyre ott szert tehetünk. Zene, festészet, szobrászat, ékesszólás, ezekbe oly művészi tökélyvel vezet be ez a csodás város, amilyennel a vidéki városok legnagyobbbrészt nem rendelkeznek. De ha ez a beavatás már megvan, a vidék sok segélyforrást nyit azon szellemi munkások számára, akik abból meríteni akarnak. Vidékinnek lenni különben nem azt jelenti, hogy valamely vidéki városban lakik az ember. Vidékiek Parisban is lehetünk, mert hogyha ennek az elnevezésnek értelme van, az nem jelenthet mást, mint minden magasabb törekvésnek a hiányát. Vidéki az az ember, aki a fejét csupa haszontalansággal tömte tele, aki az életben nem vesz észre mást, mint az evést, az ivást, az alvást és a pénz-hajhászást; az ily oktondinak nincs más szórakozása, mint a dohányzás, a kártyajáték és az övével egyforma magas műveltségű emberekkel való durva tréfálkozás. Ha azonban a vidéken, mondjuk: falun, egy ifjúnak érzéke van a természet iránt

s állandó összeköttetést tart fenn a legnagyobb tudósokkal, bizonyára nem érdemi meg az immár sértő jellegű elnevezést, hogy: vidéki.

Es mi mindent nem kapunk kárpót-lás fejében azért, mert távol élünk a nagy középpontoktól! Némely író a kis falvakat a zárdával hasonlította össze. Valóban a kolostorok csöndjét és nyugalmát találjuk fel ott. Gondolatunk fonalát szöhetjük tovább anélkül, hogy környezetünk által minduntalan megzavartatnánk. Nincs szétforgácsolás. Önmagunknak élünk. Élvezzük saját gondolatunkat. Ebben a nagy nyugalomban a ritkább benyomások mélyebre hatolnak. Az eszmék egymás után sűrűn támadnak, rokonságuk szerint csoportosulnak; az emlékek újra feltámadnak és a szellem lassú, nyugodt és erőteljes növekedése jóval fölülmúlja azt a szakadozott, egyenlőtlen, lázas fejlődést, amelyet a nagyvárosokban nyerhet.

Az éjszakák itt valóban a nyugalom éjszakái, amelyekre erőthozó reggel következik és az üdülésre szánt órák, amelyeket az erdőben, a szabad levegőn töltünk

el, az újjászületés órái. Semmi ingerlékenység, semmi láz többé. Valamely gondolat legmélyebben fekvő értelmének és elágazásának szorgos és nyugodt kutatása könnyű lesz itt. Az emlékezet munkáját nem kell íróasztalunknál görnyedve végeznünk, hanem — és pedig mennyi sikerrel — az erdőkben és a mezőkön: a mozgás által felpezsdült és oxigénnel telített vér azokat az emlékeket, amelyeket e szerencsés percekben szereztünk, örökre megerősíti agyunkban. A fölépítés munkája, az elmélkedés könnyű lesz; a gondolatok egymást kergetik agyunkban és könnyedén kialakulnak; kész tervvel megyünk haza és ülünk íróasztalunkhoz, képek és eszmék gazdag aratása után és mi több, a szabadban való mozgásnak az egészségre való minden kedvező hatásával.

De fölösleges ezt még tovább is fejtegetni, mert sohasem a külső körülmények teszik a tehetséget. A fejlődés nem kívülről befelé, hanem inkább belülről kifelé történik. A külső körülmények mindig csak mellékesek: elősegítenek vagy hátráltatnak és talán csak kisebb mértékben, semmint

hinnők. A tanulókat nem szabad Parisban lakók és nem Parisban lakók csoportjára osztani: csak két nagy csoportra oszthatjuk őket: azokéra, kik komolyan cselekszenek, ezek a tetterősek; és azokéra, akik épen nem tudnak cselekedni, ezek az akaratgyöngék. Az előbbieket, bármilyen legyen is a környezet, amelyben élnek, kevés eszközzel csodákat művelnek és tetterejük általában az eszközök megteremtésében kitűnik; az utóbbiak, álljanak bár rendelkezésükre könyvtárak és vegyműhelyek, nem tesznek, s nem is fognak tenni soha semmit.

III.

Elérkeztünk, íme, a negyedik könyvnek csaknem a végére. Szükséges volt az akaratra káros állapotnak: az ingadozó érzélgősségnek kérdését közelebbről megvizsgálni. Megvizsgáltuk annak okait és orvosságait. Majd szét kellett tépnünk azokat a gyermekes ábrándképeket, melyek a tanulót szórakozásaik értékelésében oly csodálatraméltó balfogásokra indítják. Meg kellett állapotodnunk az érzékiségnek oly

szomorú tárgyánál és különböző alakjainál és meg kellett vizsgálnunk azokat az esz-
közöket, amelyekkel ellenük harcolhatunk.
Végezetül, elhaladtunkban, szét kellett rom-
bolnunk azokat az előítéleteket, sarkigaz-
ságok mezébe öltöztetett ál-okoskodásokat,
amelyeket a restség belesugall azokba, akik
minden áron kerülnek a munkát. Hátra van
még e törekvésünknek az ellenkezője: az.
építés. A romboló taglalások után, amelye-
ket épen példa gyanánt adtunk elő és
amelyeket minden tanuló saját tapasztala-
taival és tulajdon elmélkedéseivel kiegé-
szíthet, hadd jöjjenek az akaratot serkentő
és a tetterőt edző bizonyító elmélkedések.

NEGYEDIK FEJEZET.

A munka örömei.

I.

Nincs szomorúbb gondolat, mint az, me-
lyet földi életünk gyors elmúlása ébreszt
bennünk. Visszavonhatatlanul peregnek le az
órák, a napok, az évek. Tudatára ébredünk
e változásnak, mely gyorsan röpit minket
a halál felé. Azok, akik idejüket haszon-

talán foglalkozásokkal fecsérelték el, akik nem hagynak munkákat hátra, melyek befutott életpályájukat jelzik, szokatlan benyomást éreznek, mikor visszatekintenek: azok az évek, amelyek csupán a bár sikeres erőfeszítések emlékét hagyják hátra, üreseknek látszanak. Az elmúlt élet a tudatban semmivé zsugorodik össze és elfojthatatlanul támad fel az az érzés, hogy a múlt csak hiú álom.

Másfelől, midőn az élet útja elvesztette az újság ingerét, midőn a lét nehézségei éreztették erőnk határait és midőn a jelen és jövő egyhangúsága mutatkozik: az élet folyása gyorsulni látszik és ahhoz az érzéshez, hogy a múlt csak álom, egy másik és még fájdalmasabb társul: az, hogy maga a jelen is csak álom. Azok számára pedig, akik az organikus élet megmásíthatatlanságától: a restségtől, a társadalmi étellel járó kötelezettségektől és az élethivatástól nem tudnak elszakítani néhány órát az elmélkedés számára, még ez az álom is bizonyos fájdalmas passzivitást tartalmaz. Mint foglyok ragadtatnak tova gyorsvonalon, akaratuk ellenére.

A bölcs is ép oly gyorsan száguld tova, mint ők, de számot vetett az ellentállás hiábavalóságával s belenyugodván abba, amit elkerülni nem tud, fölébük emelkedett és a pályának legalább a hosszú pálya látszatát akarja megadni. Ezt úgy éri el, hogy nem engedi a múltat nyom nélkül eltűnni. Tudja, hogy azokra nézve, akiknek pályája nyomot nem hagy hátra, az az érzés, hogy életünk valóság híjával lévő üres ábrándkép, tűrhetetlenné válik. Tudja, hogy a resteknél, a «világiak»nál, a köznapai államférfiaknál, akiknek életét a hétköznapi gondok és meddő erőlködések megkeserítik, egyszóval mindazoknál, kiknek munkálkodása kézzelfogható eredményt nem mutat fel, ez az érzés kimaradhatatlan.

De a valóságnak ezt a romboló érzését nem kerülhetjük el másképp, csak úgy, ha egész lényünket valamely nagy eszmének szolgálatába állítjuk, amelyet lassanként erőfeszítéseinkkel megvalósítunk. Ekkor aztán egy ellentétes érzélem fog el bennünket, az élet valóságának érzete. Ez az érzés, amely már a földművelőnél is, kinek

minden munkája nyomot hagy, nagyon élénk, a maga társadalmi hivatásától áthatott írónál éri el kifejlődésének legnagyobb fokát. Kézzelfogható sikereit mindenik nap már előre gyarapítja. Sőt élete munkáival részben azonossá lesz és annak igaz realitásából kap valamit. Azért mondhatjuk azután, hogy a munkás ember élete egészen más értelemben véve mély és tartalmas, mint a resté. A mindennapi restség megfoszt minket létünk átérzésétől és azt hiú, gyarló álommal pótolja. Csak a jó kedvvel végzett, csendes és sikeres munka adja meg az élet igazi ízét. Azt az érzést, hogy «élünk», egyedül a munka tudja szabályozni és megszokottá tenni; megtízszerezi az élet örömét. De a rest ezt nem ismeri.

Ha a szellemi munkás élete nem volna természettől fogva gazdag boldog órákban, s ha az nem volna bőséges forrás, melyből a munkás élet örömei gazdagon bugyognak, a rest életnek még mindig az ellentéte maradna. Már annál a ténynél fogva, hogy a munkás ember a kellemetlenségektől, kicsinyes gondoktól, a restek

komor unalmától megmenekszik, élete mindenekfölött irigylésreméltó. «Maer-ben való tartózkodásom alatt egészségem megromlott és én botrányosan lusta voltam; ekkor szereztem azt a tapasztalatot, hogy semmi sem tűrhetetlenebb, mint a lustaság».* «Ha a katona vagy földműves fáradtság miatt panaszkodik, kárhoztassuk semmittevésre», mondja Pascal. Csakugyan, a rest önsanyargató, önmagának hóhérja és a test és lélek abszolút restsége csakhamar súlyos, kínos unalmat szül. Ez a súlyos és kínos unalom sok gazdag embert megejt, akiket a vagyon a munka üdvös szükségességétől megszabadít és akiknek tartósabb feladatot elvállalni bátorságuk nincsen. Gyötri őket a spleen, elteltségükkel mindenhová magukkal viszik, vagy érzéki gyönyörökben keresnek szórakozást, mely azután a túlteltség folytán megkétszerezi szenvedéseiket.

De az abszolút henyélés ritka és amint a példaszó mondja, «az ördögnek van rá gondja, hogy dolgot adjon azoknak, akik-

* Journal de Darwin. 1839. aug.

nek nincsen.» Ha a szellemnek nincs magasabb elfoglaltsága, csakhamar a kicsinyes bajok töltik el azt. Kinek nincs mit tennie, ideje kerül arra, hogy apró kellemetlenségein rágódjék. Ez a töprengés nem táplálja, de rombolja a szellemet. Ha az érzelmek erejét nem szabályozzuk csatornák által, természetünknek magasabb régióiba nem tud majd szétáradni, hogy azt megtermékenyítse; így azután az állatias-ság mélyén terjed szét és ott eliszaposodik. Az önzésen ejtett apró sebek elkésériteznek minket, az élet elkerülhetetlen kellemetlenségei megmérgezik napjainkat, megzavarják álmainkat. Közelről nézve, π «nagyúr» nyugalma éppen nem irigyléreméltó! Még a szórakozása is robotszámba megy; nincs íze, nincs sava annak, mert az ember szórakozása a munkásságtól elválaszthatatlan. A restség még a testre is visszahat és a bágyadtság, elpuhultság által, amit a táplálkozás és fölszívódás folyamatában uralkodóvá tesz, aláássa az egészséget. Ami a szellemet illeti, jellemzi azt ebben az állapotban az ingadozó, meddő bágyasztó szórakozottság. Erőtéljes köznapi

kifejezéssel élve, a szellem önmagán rágódik. Ami az akaratot illeti, alig szükséges arra emlékeztetni, mily sajnálatos gyorsan elsenyved az a lusta embernél; minden erő-kifejtés fájdalmat okoz neki, elannyira, hogy már ott is szenved, ahol a dolgos ember a szenvedéseknek még a lehetőségét sem sejtí. Milyen más a dolgos ember! A munka, mint az erő-kifejtésnek folytonos és tartós alakja, kitűnő eszköz az akarat nevelésére. És pedig minden más munka között leginkább áll ez a szellemi munkára nézve: mert a legtöbb kézimunka mellett a gondolat csaknem függetlenül csaponghat, míg ellenben a szellemi munka föltételezi egyszersmind a ügyelem által úgyszólván lekötözött test engedelmességét, valamint a gondolatok és érzelmek vasfegyelmét. Ha a gondolaton való diktátori hatalmat nem követi a teljes odaadásból eredő fáradság, ha ügyelünk, hogy erőnkkel vissza ne éljünk, s ha úgy tudunk vele gazdálkodni, hogy órák hosszán keresztül épségben megőrizhettük és hogy a munkára nem megfogyatkozott, hanem elegendő erőt tudunk fordítani, könnyen megszok-

juk a lélekjelenlétet, ezt a magunk fölött való éber ellenőrzést, — s minthogy a boldogság titka csupán abban rejlik, hogy saját gondolkozásunkat és érzelmeinket irányítani tudjuk, a munka által így közvetett úton megtaláljuk a bölcsek követ. Sajnálatos különben, hogy a köznép, mely a nyelvet megalkotta, a «munka» szóhoz a gondnak, a fáradtságnak, a fájdalomnak minden képzetét hozzákapcsolta, pedig a pszichológiában nagyon is nyilvánvalóan ki van mutatva, hogy minden erőkifejtés gyönyört okoz, föltéve, hogy az erővesztés nem nagyobb annál, amit a táplálkozási folyamat rendes és szabályos menete pótolni tud.* Montaigne az erényre nézve azt a megjegyzést teszi, hogy a «bölcesség legkifejezőbb jele az állandó élvezés . . . állapota mindig derült ... az erény nem egy kopár, szakadékos és hozzáférhetetlen hegycsúcsra van ültetve: akik hozzáfértek, ellenkezőleg.

* E gondolat kifejtését és az arra vonatkozó szigorú bizonyítékokat illetőleg lásd: *Revue philosophique*, 1890. cikkemet: *Plaisir et douleur*.

egy termékeny, viruló, szép mezőben leltek rá . . . Ha ismerjük lelhelyét, árnyas, lombos és illatos utakon juthatunk el hozzá ... de mert nem keresték fel ezt a szép, dicső, szerelmes, gyönyörűséges és egyszersmind bátor erényt, mely hivatott és engesztelhetetlen ellensége a rossz kedvnek, gondnak, a félelemnek és a kényszerűségnek . . . kitalálták ezt az ostoba, szomorú, bosszantó, fenyegető, veszekedő, otromba képet és egy félreeső sziklára helyezték tüskéknek közepette, mint rémképet az emberek félelmére».* Amit Montaigne az erényről mondott, ugyanazt mondhatta volna a szellemi munkáról is. Sohasem fogják az ifjakat eléggé felvilágosítani valódi természete felől, mely szinte «szép, dicső, a gondnak hivatott és engesztelhetetlen ellensége, virányos és gyönyörrel teljes».

Mert az a boldogság, melyet a munka nyújt, nem pusztán negatív öröm. Nemcsak azt akadályozza meg, hogy az élet ingerét elveszítse és hogy hiú álommá le-

* Montaigne, Essais. I. 25.

gyen; nemcsak azt akadályozza meg, hogy a lelket kellemetlenségek és apró-cseprő bajok töltsék el, hanem még önmagában véve és ismétlés által erősített hatása folytán élő forrása a boldogságnak.

Általa magasan fölemelkedünk a köznapi tömeg fölé. A tökéletes egyenlőség és a szeretetreméltó meghittség lábain minden idők legnagyobb és legnemesebb szellemeinek társaságába vezet be minket. Ez által folytonosan megújítja számunkra az érdeklődés forrásait. Míg a restnek *ozük-óége* van gyakran igen alatt álló társaságra, csak hogy idejét eltöltse, addig a dolgos ember megelégszik önmagával. Mint-hogy a rest önmagát kielégíteni képtelen, másoktól függésbe kerül, ezer olyan kötelezettség háramlik ez által reá, amilyent a dolgos ember nem ismer; úgy, hogy midőn azt mondjuk: «a munka maga a szabadság», ez épen nem képes kifejezés. Epiktet a dolgokat két csoportra osztja: olyanokra, amelyek tőlünk függenek és olyanokra, amelyek nem függenek tőlünk. Megjegyzi, hogy az olyan dolgok hajhászása, amelyek nem tőlünk függenek, szüli legnagyobb-

részt kudarcainkat és szenvedéseinket. Nos tehát, amíg a rest boldogsága egyedül másoktól függ, a munkához szokott ember legnagyobb örömét önmagában találja fel.

Sőt a napok egymásutánja, mely a rest számára csak a kor és egy meddő élet múlását jelzi, lassan bár, de biztosan gazdagítja a szorgalmas tanuló tudásának kincsese házát és amint bizonyos növények növését esténként meg tudjuk határozni, úgy a munkában eltöltött minden hét után képességeinek megnövekedett erejét fogja érezni. Ezek a lassú, de szünet nélkül való növekedések a szellemi erő igen magas fokára emelik őt. És mert az erkölcsi nagyság után semmi sem ragyog úgy, mint a művelt szellem, mialatt a rest haladó korával mind jobban elbutul, a munkás ember évről-évre gyarapodni látja tekintélyét azok között, akik körülötte élnek.

De mi történik még? Az, hogy az aggság megfoszlatván lassankint minden érzéki örömtől, a tisztán önzők számára viszonzás fejében a legkegyetlenebb csalódásokat tartogatja, de megsokszorozza azoknak életörömeit, akiket széles emberi műveltség

gazdagított. Az igazi boldogság forrásai közül egy sem apad ki az évek múlásával. A tudományok, művészetek, a természet és az emberiség iránt való érdeklődésünk sem csökken. Épen ellenkezőleg. Semmi sem találóbb Quinet szavainál: «Midőn az öregség beköszöntött, távolról sem találtam azt olyan keserűnek, amilyenek azt mondják. Azok az évek, amelyeket előre a nyomorúság és a siralom a csúcspontjának hirdettek, nekem verőfényesebbek voltak, mint- az ifjúság éveit . . . Egy jeges, sivár, keskeny, ködülte hegycsúcsra voltam elkészülve; pedig széles látóhatárt találtam magam körül, mint amilyen még sohasem tárult szemem elé. Tisztábban láttam bele önmagamba és minden dologba. . .» Megjegyzi még: «Azt állítják, hogy az élet folyásával az érzelmek eltompulnak. Tisztán érzem, hogy ha száz évig élnék is, sohasem szoknám meg azt, ami engem ma felháborít.»* így tehát a szellemi munkás élete a legboldogabb élet a világon. Nem foszt meg semmi igaz örömtől. Egyedül ez adja meg

* L'esprit nouveau. VII. könyv, II. fejezet.

nekünk azt az érzést, hogy életünk tényleges valóság: elűzi a fájdalmas képet, melytől a rest szabadalmi nem tud, hogy t. i. az élet tartalom nélkül való álom. Kiragad minket abból a nyomorúságos gondolat-rabszolgaságból, mely a tétlen emberből a külső körülmények által hánytvetett játékszert csinál; megakadályozon, hogy a szellem kicsinyes gondokon vagy alacsony gondolatokon töprengjen. Ezeket a közvetett jótéteményeket a munkás élet még többel is tetézi: megerősíti az akaratot, minden tartós boldogság forrását, a világosság városának polgáraivá avat minket, melyben az emberiség kiválasztottjai laknak és végezetül szeretet- és tisztelettől környezett boldog öregséget biztosít számunkra. Kerülő úton, a szellem és a lélek emelkedettebb gyönyörein kívül, pazarul megadja a hiúságnak is a legédesebb elégtételét, mely a kivívott tekintélyben és a felsőbbség érzetében áll. Azt az elégtételt tehát, amelyet a középszerűségek pompájuk fitogtatásában, vagyonukban, méltóságaikban, politikai befolyásukban keresnek, sokszor anélkül, hogy feltalálnák, — pedig milyen tökélet-

len, vegyes az mindig! — a munkás ember megtalálja anélkül, hogy keresné, mégpedig mint ráadást, hogy jól kiteljék a mérték, a mivel a magasabb gyönyörök gazdag aratása között a dolgok mélyén rejlő igazságos törvények őt elhalmozzák.

II.

Világos, hogy a föntebbi elmélkedések, még pedig úgy a «romboló», mint a jó szándék megszilárdítására szolgáló elmélkedések, csupán vázlatok lehetnek. Még pedig nagyon tökéletlen vázlatok, amelyeket tulajdon tapasztalataival, elmélkedéseivel és olvasmányjaival * kinek-kinek ki kell egészítenie. A lényeges pont az ilyen szem-

* A szerző az akarat neveléséről szóló kézi könyvét a leghasznosabb munkának tartja, amit valaha csak írni fog, szóval legfőbb munkájának. Azért azt még hosszú éveken át továbbra is a műhelyben szándékozik tartani, hogy azt kiegészítse, átdolgozza... Ezzel azt akarja mondani, hogy köszönettel fogad mindenféle közleményt, amelyet e tárgyra vonatkozólag, melyet annyira szívén visel, hozzá eljuttatnak.

lélődésekben az, hogy sohase haladjunk el könnyedén olyan gondolat, olyan érzelem mellett, mely a tétlen élet iránt való ellenszenvet megerősíteni, vagy a jó akaratnak lendületet adni alkalmas. Amint föntebb mondtuk, kell, hogy minden megfontolás lassankint «szűrődjék» át a lélekbe, hatoljon le annak mélyére és keltsen ott élénk ellenszenvet vagy rokonérzést.

Eddigelé különösen belső segédeszközünket tanulmányoztuk. Hátra van még, hogy egy pillantást vessünk a külvilágra, a legáltalánosabb értelemben vett «környezetre» és hogy közlről megvizsgáljuk azokat a segítségeket, amelyeket az ifjú, ki akaratának nevelését tökéletesbíteni szándékozik, abban feltalálhat.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A KÖRNYEZET NYÚJTOTTA SEGÉLY- FORRÁSOK.

ELSŐ FEJEZET.

A közvélemény, a tanárok stb.

I.

Eddigelé az *akarat nevelésének* kérdését úgy kellett tanulmányoznunk, mintha tisztán egyéni források állanának rendelkezésünkre, mintha el volnánk szigetelve és a társadalom semmiféle segítségére sem számíthatnánk.

De nagyon világos, hogy ha ily módon pusztán a magunk erejére volnánk hagyatva, csakhamar letennők a fegyvert és az ön-fegyelmzés sikerére való hosszas várakozásban bátorságunkat veszthe, kiállnánk a sorból; mert ha az akaratunk tökéletesítésére való törekvésünknek szükségképen saját belső erkölcsi erőnkől kell erednie, úgy ennek a törekvésnek nagyon hatalmas szociális érzések támogatására van szüksége.

A valóságban sohasem állunk egyedül és nem vagyunk csak a saját segélyforrásainkra utalva: családunk, közvetlen környezetünk, falucskánk vagy városkánk emberei törekvéseinket tetszésnyilvánításaikkal, megkétszerezett szeretettel és rokonérzéssel támogatják, nem is számítva a nagyközönség tetszésnyilvánítását, midőn fényes sikerekről van szó.

Semmi a nagy világon nem jő létre hosszú erőfeszítések nélkül és nincs olyan erőfeszítés, mely hónapokon és éveken át a tetterőnek a közvélemény által való eme felvillanyozása nélkül fenn tudná magát tartani. Sőt még azok is, akik nyíltan elvetik a hagyományos felfogásokat, a lelkes kisebbség meleg rokonéréséből merítik azt a bátorságot, amellyel a többséggel szembeszállnak. De egy osztatlanul általános véleménynek egyedül ellentállni és pedig hosszú éveken át, már emberfölötti munka lenne, amelyre példát nem ismerek.

Bain *Mill*-lel a tetterőről beszélgetve, úgy nyilatkozott, hogy annak két lényeges forrása: vagy a természettől fogva duzzadó erő, vagy épen a serkentés. Mill ezt válaszolta:

«There; stimulation is what poeple never sufficiently allow for.* Csakugyan, a közvélemény erőteljes serkentő és ha senki és semmi nem áll vele szembe, hatalma csodásan nagy lehet, hatása már nem is fokozható. Athénben a testi erő és a tudományos szellem iránt való osztatlan csodálat a terület kicsinysége mellett is az athletáknak, költőknek és bölcseknek a leggazdagabb termését érlelte meg, amehet valamely ország valaha learathatott. Lacedemoniában a közdicséret után való vágy egy rendkívül tetterős fajt nevelt. Ismeretes az az egészen valószínű története annak a spártai gyermeknek, akit rajtakaptak, amint rókát lopott; a ruhája alá rejté azt és túrte, hogy kegyetlenül összemarcangolja, gyomrát feltépje, de titkát még sem árulta el. Ne mondja senki, hogy ez csak kivételes nép volt, mert hiszen az emberfaj legalacsonyabb fokán álló vörösbőrűek csak hogy ellenségeiket megszegényítsék, a legkegyetlenebb kínzást is elszenvedik és hogy

* John Stuart Mill, a Criticism, by A. Bain London, Longmans. 1882. 149. lap.

sok gonosztevő attól való félelmében, hogy gyávának látják, stoikus nyugalommal lép a vérpadra. És a mai modern társadalomban korántsem azért, hogy függetlenségre és biztosságra tegyenek szert, hanem hogy pompázhassanak és hogy külszint nyerjenek, csak hogy másokat sárral dobálhassanak, ostoba hiúságukat kirakatba tehesék: egy egész csapat kereskedő, bankár, iparos a legsilányabb foglalkozásra adja fejét. Csaknem minden ember a dolgokat azon érték után ítéli meg, amelyet azoknak a közvélemény adott. És a közvélemény sajkánknak nemcsak a vitorláit dagasztja, de még a kormányát is igazgatja, még utunk megválasztásától is eltilt és pusztán passzív szerepre kárhoztat.

A közvélemény e hatalmának reánk való hatása oly nagy, hogy a nemtetszés jeleit még azoktól az ismeretlen, sőt olyan személyektől sem tudjuk eltérni, akiket alapos okunk volna megvetni. Hogy az ifjakat egy idegen egyén jelenléte mily csodatettekre indítja, minden tornatanár tudja. Az uszodában, a jégen vakmerőségünket megkettőztetjük, ha érezzük, hogy

figyelnek ránk. Ha pedig másoknak fölötünk való tejhatalmát meg akarják ismerni, képzeljük csak el azt a szégyent, amelyet el kellene szenvednünk akkor, ha koldusnak öltözve egy városon mennénk keresztül, akár csak olyan városon is, ahol eddig sohasem voltunk, vagy még inkább, ha saját utcánkon nevetséges öltözetben kellene végig haladnunk. Ama hölgynek a szenvedése, akinek divatját múlta ruhában kell járnia, mutatja nekünk azt a mértéket, amellyel a mások véleménye reánk nehezedik. Tisztán emlékszem arra a kínos pironkodásra, amelyet ezelőtt húsz évvel éreztem, amidőn még nagyon fiatalon iskolába jártam, s egyszer olyan ruhában kellett sétára mennem, melynek könyökén egy kicsiny kis foltocska volt, melyet kétségen kívül egyedül csak én vettem észre.

Nos, ezt az ijesztő zsarnokságot, amellyel a társadalom még a legkisebb cselekedetünket is befolyásolja, nem akarják célirányosan a jó érdekében fölhasználni. Ez az erő használatlanul vész el.

A középiskolákban a gyermek nagy mértékben áll tanulóársai, tanítói és szülei vé-

leményének hatása alatt, mert ezeknek a különböző erőknek egy közös találkozó pontjuk van. Mégis, ezek az erők csak a szellemi munkát illetőleg hathatósak és a pajtások még e tekintetben is tévesen ítélnék. Bizonyos megvetést éreznek a középszerű tehetségű «magolók» iránt. A könnyű, hogy úgy mondjuk fényes sikerek, amelyek a talaj termékenysége folytán önként támadnak, csábítgatják őket. A gyermekeknél fölleljük nevelés-rendszerünk főhibáját, mely az akarat művelését a szellem műveléseért föláldozza. De nagyjában a szülők, a tanárok és tanulók három különféle véleménye egy egységes irányú széles folyamban egyesül. A középiskolákban is tehát csodagyermeket nevelünk, akik azután magukra hagyatva, nem tudnak tenni semmit.

Sőt ez a felfogás minden héten kézzelfogható jelekben tisztán mutatkozik, úgymint: az iskolai feladványok sikere szerint nyert ülőhelyekben, az érdemjegyeknek az iskolában való felolvasásában, a tanár feddésében vagy dicséretében a tanulótársak előtt.

Sőt nagyon is sokszor hivatkozunk az

önző érzelmekre, a versengésre, az elismerés után való vágyra és nem elégszer a személyes kötelességérzetre. Nem hívjuk föl elégszer a figyelmet arra az élénk gyönyörré, melyet a meggyarapodott szellemi erő érzése szerez, nem hívjuk föl az öntökéletesítés örömére, nem arra a sokféle kárpótlásra, amelyet a munka akár önmaga által közvetlenül, akár következményeiben nyújt. A tanulót, hogy úgy mondjuk, parafa-övbe bujtatjuk, ahelyett, hogy szabadúszásra tanítanók meg; ez pedig annyival is inkább káros, mert az egyetemre kerülve, teljesen magára van hagyatva. A tanár nagyon magasan áll fölötte, a szülők pedig nagyon messze vannak tőle. Nincs más, ami a tanulóra hasson, mint a jövő eszméje; nagyon elmosódott kép, amelyet különben is a nagyobb fáradság nélkül célhoz ért elődök példája végkép hatástalanná tesz. A vizsgálat közeledése pillanatnyi erőfeszítésekre indít, amelyek azonban mindig rendszer nélkül valók és amelyeket inkább mesterséges tömésnek, semmint egészséges táplálkozásnak mondhatunk.

A tanulót kívülről társainak véleménye támogathatná. Sajnos, hogy — amint már láttuk amit ez a vélemény dicsőít, vagy amit dicsőíteni látszik, minden más, csak nem a munka. Ha az ifjúnak a jóra való törekvésében a többi ifjú elismerésében rejlő serkentésére van szüksége, azt csakis egy kicsiny, a tömegből gondosan kiválasztott csapattól remélhetné. Az a tanuló, aki arra határozza el magát, hogy életét másra szánja és nem arra, hogy Béranger dalait vagy Alfred de Musset költeményeit tettebbe öntse át, ha akar, könnyen talál, sőt teremthet tervének megfelelő környezetet. Számos ifjú hagyja el a középiskolát nagyratörő tervekkel. Hanem amint Mill * megjegyzi: «A nemes érzelmek iránt való hajlam sok természetben törékeny, kedvezőtlen befolyás alatt könnyen hervadó növény ... az ifjak nagytöbbségénél ez a növény könnyen elhal, ha foglalkozásuk és az a társaság, amelybe a sors őket dobta, nemes képességeik gyakorlására nem kedvező... az

* Utilitarisme, ford. Le Moimiev. Alcan, 11. fejt.

emberek elvesztik nemes törekvésüket, mint ahogy elvesztik szellemi ízlésüket, mert nincs idejük vagy kedvük annak művelésére és alacsony örömöknek dobják oda magukat, nem mintha azokat többre becsülnék, hanem azért, mert csak ezek azok, amiket könnyen elérhetnek és amiket egyszersmind megszerezni képesek.»

A tanulók nagy tömegének alacsony erkölcsi állapotából származó nehézségek legjobb megoldása az lenne, ha az, akinek emelkedettebb szempontjai vannak, három vagy négy társából egy kis csoportot alakítana, melyet a közös törekvés egyesítne.

A felsőbb iskolák tanárainak itt e pontnál mérhetetlen fontosságú szerep jutna, ha feladatuk és a tanulók előtt való tekintélyük nagyságának tudatára ébrednének. Sajnos, hogy a felsőbb oktatás célja tekintetében fennforgó tévedések legtöbbjüket megakadályozzák abban, hogy kötelességeikkel számot vessenek. Minduntalan ismétlik,* hogy a felsőbb iskolák tanárai-

* És Fouillée a klasszikus középiskolai oktatásról írott oly csodálatra méltó művében ezeket a felületes szempontokat maga is elfogadta.

nak szerepe lényegesen különbözik a középiskolák tanáraiétól. Ez utóbbi első sorban is nevelő. Az előbbi pedig tudós. Az utóbbi feladata, hogy a gyermek lelkére hasson és ha tudja, idomítsa: az előbbié a kutató zavartalan közömbössége, kinek nincs más gondja, mint az igazság.

Nos ez az állítás szörnyűség; sem több, sem kevesebb. Először is elfogadhatatlan pontokat mint elfogadottakat állítanak fel. Mindenekelőtt feltételezik, hogy a felsőbb iskolák tanárának csak a tudományt illetőleg van kötelessége. Ez az állítás elfogadható volna, ha az a tanár csupán tudományából és fölfedezéseiből élne és ha csakis a laboratóriumára vagy dolgozószobájára lenne utalva.

De máskép áll a dolog. Habár egyetemi tanár is valaki, mégis minden hónapban az állampénztár elé áll. Ez a rövidesen végbemenő és évente csak tizenkétszer ismétlődő művelet elegendő azonban arra, hogy a tudós álláspontját mindenekelőtt a tanító álláspontjává alakítsa át, akinek nem csupán a tudománnyal, hanem a tanulókkal szemben is vannak kötelességei.

Hogy ezekről a kötelességekről szám o adjunk magunknak, szükséges, hogy a tanuló lelkiállapotát, midőn az a felsőbb iskolába lép, tanulmányozzuk. E tanulmány anyagát a részrehajlatlan magabizallság szolgáltatja; továbbá régibb iskola-társaknak levélben megírt panaszai, tényleges tanulóknak olyan társaikhoz intézett válasza, akik beleegyezésükkel nekik, bár ügyesen eltitkolt, de valóságos kérdőíveket küldöttek, végül diák-intimitások, amelyek akár közvetlenül és barátilag idéztettek föl, akár valamely kiszalasztott vallomásból vétettek, akár ártatlanul néhány jellemző szóban árultattak el valamely éber megfigyelő előtt.

Ez a lelkiállapot nagy vonásokban ilyen: az első hetekben a tanuló olyan ittasságot érez, mely hasonló ahhoz a fogolyéhoz, aki visszanyerte szabadságát. Bizonyos értelemben ez negatív állapot; a minden nyűgtől való megszabadulás érzete. Csaknem egyértelműleg érzik annak szükségét, hogy önmagukat e szabadság felől zajongás, a korcsmákban és máshol a késő éjszakába nyúló hosszas kimaradások által

meggyőzzék. Milyen dicsőség, midőn másnap azzal kérkedhetünk, hogy hajnali két órakor mentünk haza! . . . A középszerűségek és az akaratgyöngék legnagyobb része ezt az ostoba, fárasztó, meddő életet az egész időn át folytatni fogja. A nemesebb természetűek csakhamar magukhoz térnek. Továbbá a pénz hiánya csakhamar arra kényszeríti a szegény tanulókat, hogy életmódjukon változtassanak és hogy lusta társaikkal szakítsanak. És ezen áldásos kényszer alatt ébred fel sok akaratgyöngé jó lélekben egy magasabb élet után való vágy. A tanulóknak ez a két csoportja az, amely tanáraik érdeklődésére érdemes és hála Istennek, vigasztaló képet nyújt.

Ha egyszer azután a szabadság megszokása az első idők bohó ittasságát eloszlatja és ha az ifjak magukba szállnak, csaknem valamennyien érzik, hogy kegyetlenül magukra vannak hagyva. Sokan közülük tisztán látják, mijök hiányzik. Ebben a korban az erkölcsös életben való szoros kötelék szükségének érzete oly élénk, hogy ösztönszerűleg barátokat keresnek, akikben a magukéhoz hasonló

törekvéseket föltalálják. Ilyen csoportokat könnyen lehetne alakítani, mint ahogy mondtuk is, ha minden ifjú elszántan, lelkéből, föllázadna a környezet véleményének zsarnoksága ellen, mely arra kényszeríti, hogy olyannak lássák őket, amilyenek pedig teljes törekvésük szerint dehogyan akarnak lenni. Hányan vannak, akik félelemből és erkölcsi bátorság hiányában ismétlik azokat a hagyományos szólásformákat, amelyekről pedig érzik, hogy hazugok; közepes életfelfogással tetszelegnek, mely nincs meg náluk, durvaságot fitogtatnak, mely kezdetben nem illik nekik, de amelyet később, sajnos, megszoknak.

Csakhogy az egyvívásúak e csoportjai nem megfelelőek, hacsak nem akad köztük egy társuk, akinek erkölcsi értéke határozottan kiemelkedik, ami pedig ebben a korban nem igen lehetséges. Valami magasabb támogatás és felülről jövő személyes elismerés szüksége lesz érezhető. A katolikus egyház ezt az oly emberi szükségletet lelkipásztorok által elégíti ki. Itt azonban nincs meg ez: az elhagyatottság

tökéletes. Amikor pedig látjuk, mennyi bámulattal vannak eltelve a tanulók azon tanáraik iránt, akiket becsülnek, amidőn érezzük a bennük való hit erejét, amelyre azok tehetségük folytán érdemesek, csak mély szomorúság foghat el bennünket, ha arra gondolunk, hogy ezt az érzelmet nem használják föl. A tanár alig ismeri növendékeit, előéletükről, családjukról, vágyaikról, törekvéseikről, a jövőről való álmódzásaikról nem tud semmit. *Ha tudnak, mily hatással lehet egy bátorító szó, egy jó tanács, sőt egy baráti feddés, a huszadik életév ezen áldott óráiban!* Ha a tudomány-egyetem a maga felsőbb erkölcsi kultúrájával, mély tudományosságával a katolikus egyháztól kölcsön venné mindazt, amit az emberi szív bámulatos ismerete sugallt bele ebbe a csodás intézménybe, a tudomány-egyetem gáncs és minden lehető versenytárs nélkül uralkodnék az ifjúság lelkén. Ha meggondoljuk, hogy Fichte és a német tanárok a pszichológiában való járatlanságuk mellett is, egyedül felfogásuknak tökéletes összehatása és növendékeikre egyénenkint való

személyes befolyásuk által hozzájárulhattak Németország nagyságához, szomorúság fog el, látva, hogy mi nem teszünk semmit, ámbár a mi ujainkkal tízszerre hatalmasabb mozgalmakat lehetne indítani! Nézzük csak, mi történt Franciaországban és mit vitt végbe egy tetterős ember, aki a maga elé tűzött céllal tisztában volt. Elsőben is a tanulókat tudta csoportosítani.

Majd pedig, midőn néhány csoport már meg volt alakítva, elég volt világos szavakkal kifejteni, hogy Franciaország ifjúságának mily nemzetközi feladatot kellene maga elé tűznie és ezek a határozott kijelentések olyan ember ajkairól, akit az ifjak szerettek, mint valami óriás delej vas, egy [irányba terelték azokat a különféle erőket, amelyek eddig anarchiában voltak és ellentétes irányban működven, egymást lerontották. Nos tehát, ha azt, amit Lavisse egy bizonyos, meghatározott pontra nézve és a tanulók összességeért megtett, kiválasztott növendékeinek meghitt körében minden tanár megtenné, az elért eredmény minden várakozást meghaladna. A tanári kar az országban megteremthetné azt az

arisztokráciát, amelyről főntebb szó volt, t. i. a minden magasabb feladatra meg-edzett jellemek arisztokráciáját.

II.

A másodík elfogadhatatlan pont, amelyet a közönséges felfogás a felsőbb oktatásra nézve felállít, az, hogy az emlékezetben megtartott ismeretek és a tudomány egy és ugyanaz. A tanulók panaszkodnak a rettenetes halmaz emészthetetlen anyag miatt, amelyet föl kell dolgozniok és panaszkodnak még azon is, hogy a jó munka módszerében járatlanok. Mindkét panasz összefüggésben van egymással. Ha a tanulónak nincs jó munkamódszere, az a tanulmányok helytelen szervezetére mutat. Úgy látszik, mintha sarkigazság gyanánt fogadták volna el azt, hogy a tanuló a felsőbb iskolák porát lerázva, nem dolgozik többet. Ebből az következik, hogy addig, amíg hatalmunkban tartjuk őt, azon kell lennünk, hogy mint valami «tölcsérbe», minden fogalmat, amit csak lehetséges, bele öntsünk. Emlékezőtehetségétől emberfölötti erőfeszítést köve-

telünk. E módszernek az eredménye persze elriasztó: az ifjak legnagyobb részének örökre elveszük kedvét a munkától. Ily módon különben azt a hamis felfogást keltük benne, hogy mindaz, amit tanultunk, emlékezetünkben meg is marad! Mintha bizony nem az maradna meg csupán, ami gyakran ismétlődik és mintha a gyakori ismétlés egy egész borzalmat keltő encyclopsiára kiterjedhetne!

Egyébiránt céltalan, hogy a felsőbb oktatásnak hiányait, amelyeket a vizsgálat rosszul felfogott követelményei okoztak, pontról-pontra megvitassuk. Elég az egész rendszer kulcsát megtalálni. Ez a kulcs az a téves felfogás, amelyet a tudomány természete, a tudományos szellem értéke, a «kutató» lényeges tulajdonságai és a tudománynak a tanulókra való átvitele felől táplálunk. Németország sokat ártott nekünk azzal, hogy e pontokra nézve fennforgó téves felfogását közölte velünk: nem, az ismeretek sokasága még nem maga a tudomány! Nem sok híjja, hogy a tudomány egyszerűen tagadása ennek. Ez a szó: «tudomány», mindjárt a fölhalmozott

tudás gondolatát kelti fel bennük, pedig egy merész, erős és eredetiséggel teljes szellemnek a képét kellene felidézni, amely azonban végtelenül előrelátó az igazság megállapításában. A legtöbb elsőrangú tudós, vagy nagy feltaláló, egyszersmind jóval tudatlanabb tanítványainál. Igazi tudósok csakis úgy lehetnek, ha teljesen szabad szellemük van és minden felfedezésnek föltétele a szellemnek mindenekfölött a kiszabott irányban való fáradhatatlan előre törése. Már idéztük (I. 2.) Newton híres válaszat, amidőn eredményes rendszerének titkát tudakolták. Utaltunk Darwinra, ki mellőzött minden olyan olvasmányt, amely nem állott vonatkozásban elmékedéseinek tárgyával, és közel harminc éven át tudományszomjas szellemét rá tudta irányítani mindazon dolgokra, amelyek mint élő sejtek alkalmasak voltak arra, hogy abba az organizmusba fölvétessenek, mely az ő rendszere volt. Az elmékedésnek végtelenül tartós és átható ereje, a mindig éber kritikus szellem, íme, ami a tudóst teszi. És e türelem és teljesen egy cél felé irányított figyelem elérésére szükséges a szen-

vedélyes igazságszeretetet és a tartós lelkesültség.

Az ismeretszerzés ellenben szükségképpen a szellem megterhelésére vezet. Kicsiny dolgok halmaza megterheli az emlékezőtehetséget; egy nagy szellem lehetőleg sok dolgot bíz jegyzőkönyvére, az a dicsőség, hogy valaki élő szótár legyen, nem csábítja őt; kutatásainak uralkodó eszméit iparkodik kiválasztani, szigorú kritikának veti őket alá, és ha a próbát sokáig kibírták, magáéinak fogadja és engedi, hogy lassanként megerősödjenek; *megszereti*, és így életre keltvén őket, nem lesznek többé az agyban holt, passzív eszmék, hanem aktív, szívós erők. Ettől kezdve a gondolat, amelyet a tények tanulmányozása keltett fel, most már maga fogja *szervezni* a tényeket. Mint ahogy a mágnes vonzza a vasreszeléket és szabályos alakzatokba sorakoztatja azt, a gondolat is rendet teremt a rendetlenségben, műremeket alkot az összevisszaságból és épületet az összehordott anyagból. A látszólag fontosság nélkül való tények teljes világosságra jutnak, a hátrálható tények a sutba kerülnek. Az olyan

szerencsés ember, akinek ilyen kellően igazolt gondolatai vannak, amelyek a tények hatalmas szervezésének aktív eszközei lehetnek, az az ember nagy ember.

A tudós értéke tehát nem arányos a főlhalmozott adatok tömegével. De egyenes arányban áll a kutató szellem energiájával, és ha szabad így mondani, a véletlennel szemben, állandó szigorú kritika ellenőrzése alatt. A tények száma semmi; *minőségük-től* függ minden; ez az, amit a felsőbb oktatásban figyelmen kívül szoktak hagyni; ott az ítélőképesség erejét és a merész, de egyszemind előrelátó szellemet nem fejlesztik. Az ifjakat egyenlőtlen értékű fogalmakkal terhelik meg, csak az emlékezőtehetségüket művelik, úgy hogy elfelejtik a lényegget ne féljünk a túlságig vitt ismétléstől — t. i. a független kutató szellemet, mely módszeres kételkedéssel párosul.

Jegyezzük meg, hogy a dolgok mai állapotában a vizsgálat nagyon meg van könnyítve úgy a tanulókra, mint a tanárookra nézve. Az elsőknek elég, ha szorgalmasan «magol», hogy a tanulás látszatát keltse. Ami a eensort illeti, neki jóval könnyebb

megállapítani, hogy a növendék tudja ezt, tudja amaszt és még amaszt, mint a jelölt szellemi értékéről ítéletet mondani. A vizsgálatból sorsjáték lesz. Vizsgáljuk csak meg ezeket az állításokat az orvosi szak első évfolyamának rettenetes tananyagára, a természettudományok és a történelem bölcsészet-doktori vizsgálataira vonatkozólag, nem is szólva az egyéb tudományos képesítés legtöbbszöréről és tisztán fogjuk látni azt a végzetes törekvést, amellyel a felsőbb oktatást az emlékezőtehetség művelésévé alakítják át.*

Nos, tehát tudják meg a tanárok: ami a tanításukban legjobb, az semmiesetre

* Szeretnék látni olyan jó érzékű embert, aki felháborodás nélkül tudná olvasni azokat a kérdéseket, amelyeket a Polytechnikumba, s a Saint-Cyr-be magukat fölvetetni szándékozó jelöltekhez intéznek. Ha ezen iskoláktól minden értékes szellemet el akarnának riasztani, nem lehetne másként tenni. Még a hadi-iskola is a gondolkodás munkája helyett, a túlzott emlékezetbeli erő kifejtést kívánja. V. ö. Nouvelle Revue: La mission sociale de l'officier. 1893. július 1. és 15. sz.

sem az ő előadásuk. Ezek magukban okvetlenül csak töredékek, s nem lévén összefüggésben a többi előadásokkal, nem sokat használnak. S a világ legszebb előadásai az iskolából való kilépés idején (vagy még előbb is) nem érnek föl a tanulónak néhány órai becsületes önmunkásságával. Amik a felsőbb oktatás értékét teszik, azok a gyakorlati munkák, a tanulónak a mesterrel való érintkezése. Már azzal, hogy a mester ott van, a munka lehetőségét bizonyítja. Ő maga az élő, konkrét, kézzelfogható és tiszteletreméltó példa arra, mivé lehetünk, ha dolgozunk. Hát még beszélgetései, serkentései, vallomásai, félig-meddig bizalmas beismerései a módszerre nézve, s ami még több ennél, a laboratóriumban látott példa; ami még ennél is több, a fölbátorított tanítvány bizalmas megnyilvánulása, önálló munkára való serkentése, szemináriumi felolvasások társai előtt, az olvasott könyveknek világos, egyszerű ismertetése, mindez a mester jóakarató ellenőrzése alatt, ezek íme, azok a dolgok, amik a tanítást sikerre vezetik. Minél csillogóbb valamely tanár, minél jobban el van ragadtatva saját sza-

vaitól, minél inkább előtérbe lép, annál kevésbbé bíznék reá ifjakat; ezeket, mint ahogy Montaigne * mondja, mintegy *a maga előtt kell jártatnia.*-» Nem tanuljuk meg jobban a munka művészetét és a tudományos szellemben nem érünk el több igazi haladást a mester tanításait hallgatva, mint ahogy nem lettünk ügyesebbek a testgyakorlásban a cirkuszi előadás után.

Látjuk tehát, hogy a tanuló által érzett két lényeges szükségnek: az erkölcsi irány és a munkába való módszeres bevezetés szükségességének közös orvossága van: a tanároknak a tanulóval való bizalmas érintkezése. E mellett maga a tanár is elnyeri jutalmát, mert fölébresztvén növendékeiben a tudományszomjat, egyúttal a magáét is fokozza; másrészt könnyen meg fog győződni arról, hogy valamennyi nagy gondolatot, mely valaha e világot bejárta, nem az ismereteknek, hanem igenis, az igazság iránt vagy valamely nagy dolog iránt való izzó szeretetnek és a munka helyes módszerének a közlése hozza létre; azaz igazi

* Essais 1. 25.

hatás csak az embernek emberrel, a léleknek a lélekkel való érintkezése útján érhető el. Így közölte Sokrates a maga módszerét és az igazság iránt való lelkesedését Platóval. Így magyarázható meg az is, hogy Németországban minden nagy, tudományos lángelme kicsiny középpontokból * indulhatott ki, hol a tanár és tanuló abban a lelki közösségben élt. melyről az imént beszéltünk.

MÁSODIK FEJEZET.

Az elhunyt «nagyok» hatása.

Ha a szellemi élet és az akarat tetteje a tanuló és a mester ezen élő érintkezése folytán így megerősödik, a tanuló ennek a személyes hatásnak gyöngébb helyettesítőjét magányában is feltalálhatja. Valóban vannak halottak, akiket inkább lehet élőknek tekinteni és jobban tudnak másba életet önteni, mint akárhány élő ember. Cselekvő és beszélő példaképek hiányában erkölcsi lelkesülésünk fenntartására semmi

* V. ö. Haeckel. Les preuves du transformisme. Alcan. 35. 1.

sem hasznosabb, mint a tiszta, egyszerű, hősies élet megismerése. A «nagy tanuk hadserege» segít minket az ütközetben. A nyugalomban és a magányban a «jobb idők nagy szellemei»-vel való ezen érintkezés csodásan erősíti az akaratot. «Emlékszem — mondja Michelet — ebben a bekövetkezett szerencsétlenségben, a jelen nélkülözései, a jövőtől való félelem, a közeledő ellenség (1814) és a magam ellenségei közt, akik mindennap gúnyt űztek belőlem, egy napon csütörtök reggel, összedtem magam: semmi tűz nem" volt a kályhában (hó fődött mindent), azt sem tudhattam, meglesz-e a mai kenyér; úgy látszott, hogy számomra itt a vég. Stoikus érzelem fogott el, a hidegtől elgémberedett kezemmel tölgyfa-asztalomra ütöttem, s az ifjúság és a jövő éltető öröme szállt meg . . . Kitől nyertem ezt a férfias felbuzdulást? Azoktól, a kikkel minden napot együtt töltöttem, kedves íróimtól. Napról napra jobban kíváncsoztam ebbe a fényes társaságba».* Mill Stuart** beszéli, hogy atyja

* Ma jeunesse. 99. lap.

** Mémoires. 8. lap.

örömmel adott a kezébe olyan könyveket, amelyek tetterős, leleményes férfiakról szóltak, akik súlyos megpróbáltatások árán győzelemre jutottak, útleírásokat. Robinson Crousoét stb. és leírja továbbá* azt az élénk hatást, amelyet reá a Sokrates Plato rajzolta képe s Turgot-nak Condorcetról írt életrajza gyakorolt. Csakugyan, ilyen olvasmányok mély és tartós benyomásokat hagynak hátra. Mily csodálatos hatása ez az eszme hőseinek, mikor Sokrates több, mint kétezer esztendő múltán még mindig megőrizte csorbíthatlan tekintélyét és csodás hatalmát, amellyel a legtisztább lelkesedést tudja ébreszteni az ifjúi lelkekben.

Sajnos, nekünk nincsenek laikus szentjeink, miként a katolikus egyháznak, akiknek életrajzai az ifjúság használatára valók. Egy bölcsnek élete, mint amilyen Spinozáé, nem kelti-e föl a legnagyobb csodálatot azokban, akik annak megkapó leírását olvassák? Sajnálunk lehet, hogy nincs olyan egységes gyűjtemény, mely magában foglalná a példakép gyanánt szolgáló sokféle szétszórt életrajzokat: egy ilyen könyv volna

* Ugyanitt 108. lap.

az igazi Plutarchos, hol a szellemi munkásokenergiájukat erősítenék. Comte Ágoston naptári eszméje, aki minden napra az emberiségegy-egyjótévőjénekéletéről való elmélkedést írt elő, nagyon kitűnő volt. Különben a helyesen értelmezett klasszikus nevelésnek nem az-e a kitűzött célja, hogy a növendékek lelkében csöndes és tartós lelkesedést ébresszen minden iránt, ami nagy, nemes és magasztos? És nem érte-e el célját akkor, ha az ilyen magasztos eszménytől áthattott, kiválasztott csapat később sem fog meg-inogni, sem a közepszerűség szintjére le-sülyedni I A kiválasztottaknak ez a csapata, mely arra van hivatva, hogy azt a szent sereget alkossa, amely felé a civilizált világ tekintetét fordítja, fensőbbiségét az ó-kor legtisztább emberi szellemeivel való hosszú érintkezésnek köszönheti.

Sajnos, bár ezen érintkezés által meg-acélozhatjuk is magasztosabb érzelmeinket, ezek a holtak nem látnak el minket azzal a becses tanáccsal, amelyre szükségünk van és ismétlem, hogy *egy* tapasztalt, nemes érzésű mester lelki irányítását teljesen nem pótolhatja épenséggel semmi.

BEFEJEZÉS.

Az előző fejezetek azt a biztató gondolatot keltették bennünk, hogy az önfegyelmzés feladata könnyű volna, ha a nemzeti nevelés minden mozzanata e nagy cél felé irányulna! Mert végre is, a restség és az érzékiség ellen való küzdelmünk nem könnyű ugyan, de mégis lehetséges és lelki segélyforrásaink ismerete bizalmat önthet belénk. E mű megokolt befejezéseként elmondhatjuk, hogy jellemünket nemesíthetjük, hogy idővel és természetünk törvényeinek ismeretével egész bizonyosan az önfegyelmzés magas fokára jutunk. Az, amit a katolikus egyház magasztosabb emberi természeteknél elérhetett, fogalma! nyújt nekünk arról, mit érhotnénk el mi az ifjak kiválasztott csapatával? Esne álljanak elő azzal, hogy a kinyilatkoztatott

vallások olyan eszközökkel rendelkeznek, aminőkkel mi nem bírunk és aminőkkel sohasem fogunk bírni. Ha megvizsgáljuk, hogy az egyházaknak a hívőkre való roppant hatalma honnan ered, rájövünk, hogy ható eszközeik két nagy csoportra oszthatók: tisztán emberi és tisztán vallási eszközökére.

Az emberi eszközök három részre oszlanak: a tekintély hatalma: elhunyt lángelmék tekintélye, püspökök, papok, theológusok stb. tekintélye, sőt hajdan a világi tekintély is, mely a hit szolgálatába állította a börtönt, a kínzást a máglyát. E manapság már nagyon megcsökkent hatalomhoz társult még egész súlyával a közvélemény is: a hívőknek a hitetlenek iránt való gyűlölete, megvetése, rossz bánásmódja. Végül a vallásos nevelést már kora ifjúságában beleoltják a gyermekbe és mindenféle ismétlések, szóbeli oktatás, olvasmányok, nyilvános ünnepségek, egyházi szónoklatok stb. által a vallásos érzelmek lelkének legmélyére hatolnak le.

Ezt a három hatalmat nem bírhatók-e mi még magasabb fokban, mint

az egyházak? Az ön-tökéletesítésnek nagy célja felől a mindenféle rendű gondolkozóknak nincsen-e egy és ugyanazon véleménye? Vagy lehetséges-e itt, mint a vallási dogmákban, véleménykülönbség is? Nem tartjuk-e kezünkben mi is a gyermek nevelését? És ha módszereink összhangzók volnának, és ha mindnyájan felismer nők a követendő célt, hatalmunk nem lehetne-e szintén óriási? És nem idomíthatnók-e mi is kedvünkre a gyermek lelkét? Ami a közvéleményt illeti, azt a nevelésnek kell megváltoztatnia; már maga a csodálat is nem fordul-e gyakran a nagy és a magasztos felé? Az emelkedettebb érzelmek egyesítik az embereket és sokkal hamarább erősödnek meg, mint azok az érzelmek, amelyek csak szakadásra vezetnek. Íme, ezért tapsol gyakran a nagyobbrészt gonosz emberekből álló tömeg minden becsületes szónak, igen, a közvéleményt hasonlíthatjuk a nyájhoz és az energikus, becsületes emberek kisebbsége elegendő, hogy azt az egyenes útra terelje. Ki merné állítani, hogy amit meg tudtak tenni Athénben a szépségért és a tehetségért s Spártában az önmegetaga-

dásért. arra nem volna képes a mai társadalom egy még nemesebb munka érdekében?

Csakhogya, mondják még, az alapos erkölcsi javulásnak munkája nem is lehetséges, ha ennek a munkának nem vallási eredetű eszközök vetik meg az alapját. Ezt mi is elhisszük, de azt is hisszük, hogy az egyedül szükséges elegendő vallásos igazság abban áll, hogy a világegyetem és az emberi élet nincs erkölcsi cél nélkül és a jóra való törekvés nem vész kárba. Láttuk föntebb,* hogy komoly vélemények vannak e tétel mellett és hogy végső boncolgatás után választanunk kell közte és az ellentétes elmélet között, és hogy bármelyikre is essék választásunk, nem tudjuk azt kísérletileg igazolni. Ha választanunk kell, fontos, hogy a leg-erősebb véleménynek adjunk elsőbbséget, annyival is inkább, mert az erkölcsi alapon épült elmélet amellet, hogy inkább valószínű, reánk nézve egyedül jelentős és egyszersmind csakis ez a vigasztaló és társadalmilag nélkülözhetetlen. A vallá-

* Lásd: III. könyv I. §. IV.

sos igazságnak ez a minimuma hatalmas vallásos érzelmeknek lehet gazdag forrása a gondolkozó lelkek számára. Ez a hit amellet, hogy a kinyilatkoztatott vallásokat semmiben sem sérti, azokat magába zárhatja, mint ahogy a nem magában foglalja a fajok lehetőségét. És mert a vallásos hitnek ez a minimuma csak a műveltebb lelkeket tudja kielégíteni, a gondolkozó a keresztény vallásokat, mint egy közös célra törekvő szövetségeseket fogja tekinteni, legalább is annyiban, amennyiben szigorú tiszteletet foglal magában eltérő véleményekkel szemben. Azért mondunk határozottan szövetségeseket, mert a keresztény vallások főfeladatuk gyanánt tüzték ki az emberben rejlő állatiasság ellen való küzdelmet, azaz alapjában véve az akarat nevelését, amennyiben az észnek uralkodását akarják diadalra juttatni, az önző érzékiség durva ereje fölött.

Az a meggyőződés lép tehát ellenállhatatlanul előtérbe, hogy bárki fegyelmezheti önmagát az idő és összes lelki segélyforrásaink segedelmével. Es mert ez a magasztos munka lehetséges, fontosságánál

fogva kell, hogy törekvéseinkben az túlsúlyra is jusson. Boldogságunk az akarat nevelésétől függ, mert a boldogság abban áll, hogy a kellemes gondolatokat és érzelmeket arra kényszerítjük, hogy minél több örömet nyújtsanak és hogy a fájdalmas gondolatoknak és izgalmaknak a tudatban való térfoglalását lehetetlenné tesszük, vagy legalább is megakadályozzuk, hogy azt egészen hatalmukba kerítsék. A boldogság tehát feltételezi, hogy figyelmünknek a legnagyobb mértékben urai legyünk, ami pedig már maga a legmagasabb fokú akarat.

De a magunk fölött szerzett önmérséklés mértékétől függ nemcsak boldogságunk, hanem magasabb szellemi műveltségünk is. A lángelme mindenekelőtt tartós türelem: a tudományos és irodalmi munkákat, amelyek az emberi szellemnek leginkább válnak becsületére, korántsem a szellemi felsőbbségnek köszönhetjük, mint a hogy általában hiszik, hanem igenis, az önmagát bámulatosan fegyelmezni tudó akarat felsőbbségének. Ebből a szempontból szükséges tehát, hogy középiskolai és magasabb oktatásunkat alapjától csúcsáig megújítsuk. Az

emlékezőtehetség lehetetlen és kizárólagos kultuszát, mely a nemzet eleven erejét gyöngíti, sürgősen meg kell szüntetni. Fejszét kell a kezünkbe fogni és a tantervek rengeteg sűrűjében keresztül-kasul csapást-csapásra kell mérni, hogy világosság és levegő hatoljon be és még a legszebb fákat is föl kell tudunk áldozni, ha azok nagyon sűrűn állanak, és ha azok egymásnak ártanak. Az emlékezőteheg »tömését» mindenütt aktívgyakorlatokkal és munkákkal helyettesítsük,* melyek az ítélőtehetséget, a szellemi eredetiséget, az erőteljes következtetésre való képességét fokozzák; így az akarat művelésével láng-

* Ez a helyettesítés olykor igen könnyű; így Couat a bordeaux-i egyetem rektora, a nyelvtudományi vizsgálóbizottság elnöke, 1892-ben tett beszámoló jelentésében (*Revue Universitaire*, 1892. december 15.) azt javasolta, hogy a szerzők ne jelöltessenek ki előre. A helyett, hogy a tanulók ezt vagy azt a szöveget bemagolják, igyekezni kellene, hogy a latinban és görögben erősebbek legyenek; a szóbeli vizsgálatok gyöngébbek lennének ugyan, de ki ne látná be, hogy ez az újítás az emlékezet munkáját szellemi munkával helyettesíti.

elméket nevelünk, mert mindazon elsőrangú képességek, amelyeket az észnek tulajdonítanak, valóságban a tetterő és az akarat állhatatosságának képességei.

Századunkban minden törekvésünket a külvilág meghódítására irányítottuk. Ily módon vágyakozásainkat csak megkétszereztek, kívánságainkat égetőbbekké tettük. s végeredményében az ember most nyugtalanabb, zavarosabb, szerencsétlenebb, mint volt hajdan. A külső hódítások elfordították figyelmünket belső épülésünkről. A tulajdonképpen való munkát, az akarat nevelését elhanyagoltuk. Érthetetlen tévelygésből így szellemi erőnk és boldogságunk legkitűnőbb eszközének acélozását a véletlenre bíztuk.

A társadalmi kérdések különben is hovatovább arra fognak kényszeríteni bennünket, hogy nevelési rendszerünket alapjában fölforgassuk. Ezek a kérdések csak azért megoldhatatlanok és csak azért rejtegetnek fenyegető veszélyt, mert úgy az elemi, mint a középiskolákban az erkölcsi nevelést megelőzőleg ennek alapját, az akarat nevelését figyelmen kívül hagytuk. Nagyon szép élet-

rendi szabályokat írunk elő olyan embereknek, akiket nem tanítottunk meg jó magaviseletre, továbbá: az önzőknek, ingerlékenyeknek, resteknek, érzékieknek, persze gyakran olyan embereknek is, akik javulni szeretnének, de akik — köszönet a szabadakarat romboló elméletének, mely szárnyát szegi a jóakaratnak — sohasem tanulták meg, hogy a szabadság és az önfegyelmezés csak apránként vívható ki. Senki sem tanította meg őket arra, hogy a szükséges eszközök latbavetésével az önfegyelmezés még a legkétségbeejtőbb esetekben is lehetséges. Senki sem oktatta őket arra a haditudományra, amely a győzelmet biztosítja. Senki sem ébresztette föl bennük azt az égő vágyai, hogy az igaz ügyért harca szálljanak: nem tudják, hogy az önfegyelmezés máimagában véve is mily nemes, és nem tudják azt sem, hogy a boldogságra és a szellem magasabb művelésére nézve mily gazdag eredménnyel jár az. Ha mindenki fontolóra venné az önfegyelmezés munkájának szükségességét és azt a bőséges nagylelkűséget, amellyel ez a maga

javára célzó legcsekélyebb erő kifejtést is megjutalmazza, nemcsak ez volna mindenkinek legfőbb törekvése, még pedig úgy egyéni, mint általános törekvése, — hanem mindentől eltekintve, a legelső, a leg-sürgősebb, s a legfőbb munkája.